

Код 320
7-80

Эгемберди Эрматов

ЛЕГЕНДАГА АЙЛАНГАН ИНСАН

Эгемберди Эрматов

ЛЕГЕНДАГА
АЙЛАНГАН
ИНСАН

«Бийиктик»
Бишкек — 2008

Кыт
30 С
УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-4

Э-80 Э-80

Эрматов Эгемберди.

Э-80 **Легендага айланган инсан: (Төрөбай Кулатов ж-дө маек-эсселер).** — Б.: «Бийиктик», 2008. — 232 б.+1,0 вкл.

ISBN 978-9967-13-345-7

Бул жыйнак көрүнүктүү мамлекеттик жана коомдук ишмер Төрөбай Кулатовдун 100 жылдык мааракесине арналат. Мындан мурда 1998-жылы 90 жылдыгына карата жарык көргөн китепке айрым оңдоолор, кыскартуулар киргизилди. Ошондой эле жаңы материалдар менен толукталды.

Э 4702300100-08

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-4

660360

ISBN 978-9967-13-345-7

© Эрматов Э., 2008.

Өзүңчө республика болуп калганыбызга аябай сүйүнөм. Канча эл биздин деңгээлге жетпей кыйналып жүрөт. Багыбыз бар экен. Эми ошол өлкөбүздү ак дилден, жүрөгүбүздөн сүйүп гүлдөтүп кете алаар бекенбиз? Көздүн карегиндей сактай алаар бекенбиз?

Төрөбай КУЛАТОВ

Республикабыздын өнөр жайынын, айыл чарбасынын, маданиятынын өнүгүсүндө Кулатовдун сиңирген эмгеги эбегейсиз зор, муну эч ким тана албайт.

Исхак РАЗЗАКОВ

Биздин республиканын турмушунда өтө маанилүү ролдорду ойногон документтерге Төрөбай Кулатович Сталин менен Молотовго кирип, кеңири түшүндүрүп, астейдил далилдеп бергенден кийин гана кол коюлган.

Турдакун УСУБАЛИЕВ

Эгер Кыргызстандын жетекчилери ар дайым Төрөбай Кулатовдой ак дилден, асылзаадалык менен аракет жасаганда биздин руханий дүйнөбүз дагы канчалык даражага бийик көтөрүлөт эле.

Абсамат МАСАЛИЕВ

ТӨРӨБАЙ КУЛАТОВГО

Адилеттик, актык деген улуу кеп
Төрөбайдын өмүрүнө төп келет.
Кырк жыл бою кыйшайбастан ээрден
Тизгин бербей келди үзөңгү тепкилеп.

Арамдыкка эзели түк барбады,
Казынага көз артып кол салбады.
Аралады Ала-Тоонун аймагын,
Элден коркуп жансакчысын албады.

Мүнөз күттү карапайым, жөнөкөй,
Өзгө, жатка, мансапка да бөлүнбөй.
Бийик болду кыргызымдын тоосундай,
Терең болду кыргызымдын көлүндөй.

Жолобостон чуулгандуу кесирге,
Таза бойдон калды элдин эсинде.
Бийликке эми андай адам келбейт го,
Күйүп турган жетим менен жесирге.

УЛУУ ИНСАНДЫН ӨМҮРҮ ӨРНӨК

Көрүнүктүү мамлекеттик, коомдук ишмер, эли-биздин тарыхында орчундуу орунду ээлеген тарыхый инсан Төрөбай Кулатовдун 100 жылдык мааракесин өткөрүүгө Президентибиз, Кыргыз өкмөтү өтө чоң маани берип, бул иш чараларга байланыштуу көптөгөн маселелерди чечүүгө өз убагында астейдил көңүл бурду. Төрөбай Кулатовдун ишмердиги, тарых-таржымалы, жашап өткөн өмүр жолу биз үчүн, келечек муундар үчүн үлгү, өрнөк болчу касиетке эгедер.

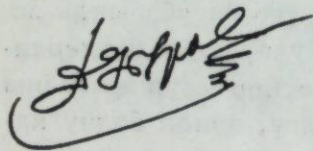
Биз мындай атуулдарыбыздын ысмын эстен чыгарбай, ар дайым урмат-сыйыбызды көрсөтүп, басып өткөн жолун изилдеп үйрөнүп турушубуз мыйзамченемдүү деп эсептеймин. Кыргызда «Атын атаса куту сүйүнөт» — деген кеп бар. Биз Кулатов сыяктуу улуу инсандардын аттарын аздектеп сыйлаганда гана андан ары өсүп-өнүгөбүз, башкалардын кадыр-урматына ээ болобуз.

Кыргыз мамлекетинин калыптанышына, экономикасынын, өнөр жайынын, маданиятынын өнүгүшүнө Төрөбай Кулатовдун кошкон салымы эбегейсиз зор. Кайсы гана кызматта иштебесин ал жан дилин аябай ак ниеттүүлүк менен, чын ыкласы менен астейдил берилип эмгектенгендиги улуу муундагы адамдардын баарына белгилүү. Т. Кулатов өз элин, жерин албай сүйгөн ак жүрөк адам болгон. Ал кишинин тазалы-

гы, уюштургуч касиети, адамгерчилиги, жөнөкөйлүгү, тубаса баам-парасаты эл арасында аңыз кепке айланып, бүгүнкү күнгө чейин жашап келаткандыгы тегин жерден болбосо керек.

Төрөбай Кулатовдун 100 жылдык мааракесине арналып чыгып жаткан бул китепке аны менен көп жылдар бою бирге иштегендердин, тууган-уруктарынын, жана жакын тааныш болгондордун эскерме маектери топтолду. Бул китеп улуу инсанга жасаган биздин сый-урматыбыз.

Мындай улуу инсанды эскере жүрүү ар бир кыргыз атуулунун ыйык парзы.

ДОСБОЛ НУР УУЛУ,
Кыргыз Республикасынын
Вице-премьер министри,
Т. Кулатовдун 100 жылдык
мааракесин өткөрүү боюнча
уюштуруу комитетинин төрагасы

ТУБАСА ТАЛАНТТЫН ЭЭСИ

Төрөбай Кулатов аксакал жөнүндө мен жылуу сөздөрдү көп уктым. Аны менен бирге жүргөн, иштеген адамдар менен көп баарлаштым. Бирок бир жолу да ал киши жөнүндө адамды ыңгайсыз абалга калтырган, көңүл иренжиткен сөз укканым жок. Өзүм да көп жылдар бою бийлик бутактарында эмгектенип жүрөм, бийликтин табияты кандай экендигин билем, бирок, Кулатовдун ысмына бир да жаман сөздүн айтылбагандыгы феноменалдуу көрүнүш. Мындай адамдар өтө сейрек кездешет окшойт.

А киши өзүнүн тубаса баам-парасаты аркылуу өз учурунда Сталин, Молотов, Калинин, Брежнев, Хрущевдер менен мамиле жасагандыгын, алар аркылуу өлкөбүздүн өсүп-өнүгүшү үчүн зор маселелерди чечип пайда алып келгендигин, согуштун оор жылдарында эр жүрөктүүлүк менен эмгектенгендигин эч качан эстен чыгарбашыбыз керек. Мындай адамдар өзүнүн өмүрү, иши аркылуу улуттун ар-намысына, мамлекеттин туткасына айланып кетишет экен. Төрөбай Кулатовдун жетекчилик таланты окуп үйрөнгөндүктөн ачылган эмес, бул киши тубаса таланттын ээси, анын тил билгилиги, дил билгилиги, адамгерчилиги, дээринен кан-жаны менен бирге жаралган.

Мен Төрөбай Кулатовду жакындан бир жолу көрдүм. Партиянын Ош облустук комитетинин биринчи катчысы Султан Ибраимов болуп турганда Чаткалда Беш-Арал деген жерде көпүрө ачылып калды. Мен ошондо областык суу чарба бөлүмүндө жетекчи болуп

иштейт элем. Төрөбай Кулатович ачылуу аземине келген болучу. Ошондо анын жөнөкөйлүгү, кичи пейилдиги, адамгерчилиги мени биринчи жолу таң калтырган.

Бүгүнкү күндө бийликтин бардык бутактарында олтургандар Төрөбай Кулатовдун жашап өткөн өмүрүнөн, элге-журтка жасаган мамилесинен өрнөк алып иштесе абдан жакшы болор эле. Мындай таза адамдардын жолун жолдоп, өлкөбүздү өргө сүйрөй тургандар көбүрөөк болушун каалар элем. Албетте Исхак Раззаковдой, Төрөбай Кулатовдой, Султан Ибраимовдой таза, принципиалдуу, чынчыл адамдар бийлик бутактарына эртеби-кечпи келет деп терең ишенем.

Төрөбай Кулатовдун 100 жылдык мааракесин өткөрүү демилгеси менен мага адегенде аксакалдын уулу Узак Кулатов кайрылган болучу. Анын мага кайрылгандыгынын себеби мен «Ноокат жери» деген коомдук уюмдун жетекчиси болуп иштейм. Бул маселе боюнча биз бир топ аксакалдар менен макулдашып өлкөнүн Президенти Курманбек Бакиевге кат менен кайрылдык. Президент бул демилгени кызуу колдоду жана маараке өткөрүү боюнча өкмөткө тапшырма берди. Биз, Төрөбай Кулатовдун жердештери, жалпы эле кыргыз эли бул мааракени өткөрүүнү өкмөт өз колуна алгандыгы үчүн Президентибизге терең ыраазычылык билдиребиз. Мааракеге карата чыгып жаткан мына ушул китептин каржысы да өкмөт тарабынан бөлүндү. Мааракени өткөрүү боюнча уюштуруу комитетинин мүчөсү катарында аксакалдын өмүрүнө арналган кызыктуу китеп үчүн авторго чыгармачылык ийгилик каалаймын.

М. Зулпуев

Мейраждиң ЗУЛПУЕВ,
уюштуруу комитетинин мүчөсү,
«Ноокат жери» коомдук кайрымдуулук
уюмунун төрагасы

ЛЕГЕНДАГА АЙЛАНГАН ИНСАН

АЛГЫ СӨЗ

Бул китептин биринчи басылышынын жарык көргөндүгүнө он жылдай болуп калды. Аксакалдын 90 жылдыгына арналган эле. Арадан ошончо убакыт өтүп кетиптир. Он жыл деп айтканга оңой. Он жылдын ичинде не деген окуяларды башыбыздан өткөрдүк? Андан бери канча суу акты дегендей. Бирок ичер суусу түгөнбөгөн пенденин өмүр көчү алдыга жылып, эртеңки күндөн үмүттөнүп жакшылыкка умтулуп жашай берет экен.

Мына, жакшы ниет, жакшы максат менен мен кайрадан кыргыздын бир улуу инсаны жөнүндө алгы сөз жазып жатам. Мурдагы китепти барактап чыгып ага алымча-кошумча киргизүү тууралуу ойлонуп олтурам. Бу киши жөнүндөгү эскертүүлөрдү канчалык көп жазбайлы барып-келип анын мааниси бир нерсеге такалат экен: жакшы адам эле, ач көз болгон эмес эле деген сөз. Төбөсү элге-журтка көрүнгөн көпчүлүк адамдардын көзү өткөндөн кийин мындай адилет, калыс баа алуусу кыйыныраак. Кыңыр иш кырк жылда билинет дегендей пенде болуп кетирген ар кандай майда-чүйдө кемчилдиктери оркоюп чыга берет. Элге билинип калат. Айың сөзгө айланат. Элдин оозунда элек жок, аны айттырбай да коё албайсың. Биз пенде болгондон кийин өзүбүздүн кылган жакшылык-жаман-

дыгыбыз эртеби, кечпи сөзсүз кайтып келет экен. Жамандыгыбыздын кесепетин көзүбүздүн тирүүсүндө көрөлбөй калсак, анда балдарыбыз, укум-тукумубуз көрөт экен. Ар нерсенин кайтарымы бар деген ушул турбайбы?

Төрөбай аксакалдын ыймандык, адамдык тазалыгы жөнүндө ого эле көп сөз кылабыз. Эмне себептен андай? Эмне себептен карапайым калктын эс тутумунда азырга чейин адилет, жөнөкөй, калыс адам катарында сакталып келатат? Менимче, мунун сыры өтө эле жөнөкөй, өтө эле татаал. Жөнөкөйлүгү ушунда болсо керек, ал эч качан бой көтөргөн эмес, эч качан менменсинген, текебердик кылган эмес. Бийлигине, аброюна таянып бирөөлөргө кордук көрсөткөн эмес. Эң негизгиси ыймандан чыккан эмес. Улуу-кичүүгө мамиле жасоонун сырларын нукура элдик каада-салттардын маңызын туюп үйрөнгөн. Ал эми татаалдыгы – ар кандай кырдаалда, ар кандай деңгээлде өзүнүн напси тая билгендигинде. Анткени пенде болуп жаралган киши бийлик азгырыгына, напси азгырыгына көбүрөөк берилип кетет. Экинчиден, эл мүлкүнө кол салып абийирин төгүп алган эмес. Ар дайым өзүнүн абийиринин алдында, куда алдында таза, түз болууну көздөгөн. Анын бул мүнөзүн, кыял-жоругун эл-журт көрүп, билип жүргөн. Ошондуктан аны жакынындай, санаалашындай, тууганындай, өз адамындай туюшкан. Көкүрөк дартын айтышып тең бөлүшкөн.

Элдик деген сөздү биз кийинки убакта көбүрөөк айтчу болдук. Элдик деген түшүнүктү дал мына ушул инсанга ыйгарсак татыктуудай туюлат. Анткени ал бийликте турган кырк жылдын аралыгында (7 жыл Эл комиссарлар Советинин Аткаруу комитетинин – 33 жыл Жогорку Советтин Президиумунун төрагасы) республикабыздын эң орчундуу маселелерин чечүүгө кол кабыш кылып, ар кайсыл аймактын булуң-бурчтарында болуп, сүйлөшпөгөн адамы калган эмес. Ошондуктан ал табигый түрдө, өзүнөн өзү эле тагдыр жүгүнө жараша нукура элдик болуп кеткен. Бул ар

кандай эле адамдын башына келе берчү нерсе эмес. Мына ошондой сүймөнчүлүккө айланган инсан жөнүндө бир нерсе жазуу кыйын. Анткени ал адам жөнүндө көзүн көргөн, пикирлешкен, кызматташкан киши өз пикирин, өз оюн айта берүүгө акылуу. Кантсе да Төрөбай аксакал жөнүндө айтылган кептин удулу барып-келип анын элдик инсан экендигин сөзсүз тастыктайт. «Биз элдик болуп калдык» – деп көкүрөгүн кагып жүргөндөр, бул жагынан алганда бул аксакалдын алдында шоона эшалбайт.

Кулатовдун өмүр жолун, тарых-таржымалын окуп үйрөнүү, менин оюмча, келечек муун үчүн өтө керектүү. Жетик тарбия алам дегендер, бийликке умтулгандар, адам психологиясын үйрөнүүгө аракеттенгендер бул инсандын өмүр жолунан түгөнгүс маалыматтарды алаары шексиз. Анткени анын өмүрү элибиздин тарыхы, өсүп-өнүгүүсү, жакшылык-жамандыгы менен биротоло жуурулушуп кеткен бүтүндөй бир бүтүм нерсе. Кайсыл гана тармакты албайлы, мейли экономикабы, мейли маданиятпы, мейли социалдык турмушпу, мейли эл чарбачылыгыбы, сөзсүз Кулатовдун кийлигишүүсүн, дем-илебин, эң тамгасын байкабай коё албайсың. Кырк жыл бою, албетте, азыркы көз караш менен караганда бул өтө көп мөөнөт, бийлик сересинде ээри кыйшайбай олтурууга өзгөчө кудурет-күчү бар инсан гана жетишет. Бийликтин табиятын, ички, тышкы механизмин, философиясын терең түшүнгөн адам Кулатовдун феноменине аябай таң калат. Кантип эле жетишерлик билим албаган, чала сабат жумушчу чөйрөдөн чыккан адам башкаруу системасынын чокусунда кылтың-мылтың этпей ошончо мөөнөткө туруштук бералды? Өлкө боюнча кара куюндай жүргөн 37–38-жылдардагы сталиндик кыргындын азабы унутулбай, аккан кандын жыты кетелек, солү кургай элек учурда ал жогорку кызматка келип, узун кулак тыңчылардын арааны ачылып турганда өз ишин баштаган. Эмне, ошолордун жүрөгүнүн үшүн алган айбаты Кулатовду сестендирип, мокотпо-

дубу? Эмнеге ал Сталиндин жеке керт башына сыйынуу өнөкөтү аябай күч алган учурда системанын курмандыгына айланып кетпеди? Эмнеге майышпады, эмнеге сынып калбады? Мындай суроолордун үстүнөн изилдеп ачып бере турган өзүнчө илимий тармактар бар. Бул суроолор ошолордун иши. Бирок азыркы саясат таануучулар чакчелекей чыккан бүгүнкү күндүн курч деп эсептешип алган темаларына ооп кетишип, Кулатовдун заманына бир беткей карашып келишүүдө. Ошо кездеги айрым жетекчилердин иш-аракеттерин обу жок мактап, кылбаган нерселерин кылды деп, жасабаган иштерин жасады деп жалган-жашыктан аброй түзүүчүлөр четтен чыга баштады. Ошолордун баары Кулатов менен бир доордо жашап, биргелешип иш алып барышкандыгын унуткарып салуу бери дегенде адилеттиктен таюу, ары дегенде өз көмөчүнө күл тартуу, өз жердешин, өз уруусун көкөлөтүү деп эсептесе болот. Бул илдет эгемендик доордо аябай күч алды. Карга баласын аппагым дегендей, өлкөбүзгө тийгизген таасири чама-чатылуу кадрларды ооз көптүрүп асмандатып салдык. Бир бүтүн элди саясий сокурлуктан улам, түндүк-түштүк деп экиге бөлүп ыдыратып таштадык. Ыплас, кир, колго албас механизмдерди иштетип элдин биримдигине, рухий жан дүйнөбүзгө доо кетирип алдык. Мунун баары алысты көралбаган, жеке керт башынын кызыкчылыгын ойлогон, дээри, түбү начар, даргөйү тар, көз карашы тайкы адамдардын иши болуп кетти. Менимче, келечек муундар бул кризистин сазынан чыгып кеткенибизден кийин олуттуу сабак алышат го деп ойлойм.

Кулатов менен бирге иштеген адамдар менен пикирлешип жүрүп, азыркы күндө саясий чайкоочулукка айланып кеткен жердешчилик, тууганчылык жөнүндөгү түшүнүк анын оюна таптакыр келбегендиги тууралуу көп сөз уктум. Ал өз жердештерин эмес, колунан иш келген, эл үчүн күйүп-бышкан адамдарды гана жогорку кызматтарга көтөргөн жана сунуштаган. Ошо кезде эгер жер-жерине карай турган болсо, анда кантип эле Кулатов Ак-Суу районунан чыккан беш кадр-

ды беш облустун аткаруу комитеттеринин төрагалыгына коёт эле? Кадыркул Качкеев аксакалдын айтуусу боюнча Кулатов алардын жеринен эмес, кылган, аткарган ишине карап мамиле жасаган, ишеним көрсөткөн. Ал эч качан: «Сен кайсыл уруудансың, кайсыл жерденсиң?» – деп сураган эмес.

Кыргыз элинин тарыхында 1939-жылы Москва шаарында кыргыз адабияты менен искусствосунун I Декадасы зор ийгилик менен өткөндүгү сыймыктануу менен айтылып, жазылып жүрөт. Жаңыдан телчип келаткан кыргыздын өнөрпоздорун Декадага даярдоодо, тандоодо, Москвадагы иш-чараларды уюштурууда, кыргыз элинин маданиятын борбордун көрүүчүлөрүнө тартуулоодо жана баргандарга тийиштүү сый-урмат көрсөтүп, ар кандай жогорку сыйлыктарды алып берүүдө бул инсандын ролу өтө чоң экендигин улуу муундун көпчүлүк өкүлдөрү белгилешкен. Адабият менен искусствобуздун андан ары өз бутуна туруп телчигип, өсүп-өнүгүп кетүүсүнө ошол тарыхый Декаданын тийгизген таасири опол тоодой болгон десек жаңылышпайбыз. Азыр ошондогу кинохроникаларга назар салсак бүгүнкү жетишкен ийгиликтерибиз кандай кыйынчылыктар менен түптөлгөндүгүн, оңой-олтоң келбегендигин, Кулатовго окшогон жүрөгү, дили таза адамдардын маңдай теринен, аракетинен улам жаралгандыгын дароо баамдайбыз.

Эл Комиссарлар Советинин Аткаруу Комитетинин төрагасы болуп жүргөндө республикабыздын турмушундагы эң орчундуу курулуштардын демилгечиси жана уюштуруучусу болгондугу баарына маалым. Орто-Токой суу сактагычы менен Чоң Чүй каналынын курулуштары, Быстровка – Рыбачье темир жолунун салынышы, Айдеркен, Кадамжай, Ак-Түздөгү заводдордун ишке кириши, Ош – Бишкек жолунун иштей башташы, кыскасы республиканын күрөө тамырына айланган ишкана-курулуштардын, дээрлик баары анын уйкусуз түндөрүнүн, көкүрөк дартынын, ийилбеген эркинин, дем-илебинин натыйжасы, жемиши.

Доордун окуясына айланган ар бир иш чаранын башатында биз кааласак, каалабасак Кулатовдун демилгеси, аракети, жигерденүүсү турганы турган.

Жалпы окурмандарга сунушталып жаткан мына бул китептин түзүлүшү башкачараак. Мурда саясий, бийлик, адамдарынын өмүрүнө арналган китептерди окуп көнгөндөргө анча жага бербешти мүмкүн. Кургак, жадатма, ырасмий баяндамадан оолактап, ар кандай саясий терминологиялардан качып аксакалдын көзүн көргөн, жакшы билгендердин дилбаян маектерин жөнөкөй тил менен берүүгө аракет жасадык. Ошол эле учурда алардын арасына ар кандай тематикага арналган кыскача эсселерди киргиздик. Эсселерге тереңирээк үңүлгөн адам андагы ой-пикирлердин биз эскерип жаткан аксакал Кулатов менен, окурмандын өзү менен, оомалуу-төкмөлүү заман менен, биз жашаган бүгүнкү күн менен байланышы ажырагыс экендигине маани бериши ыктымал. Эмесе Төрөбай Кулатовдун 100 жылдыгына арналган китеп сиздин назарыңызда.

«МЕНИ БИР КӨРҮП СҮЙҮП КАЛГАН»

(Биринчи маек)

– Салима ана, Төрөбай Кулатов менен качан тааныштыңыз эле?

– 1943-жылдын баш ченинде таанышкам.

– Кантип?

– Кантип айтсам экен? Кантип таанышканымды мезгил өткөндөн кийин унутуп баратам. Өзүбүзчө айтканда, кудайдын буйругу болуп калды да. Өзү кээде тамашалап: «Биринчи жолу сени көргөнүмдө сен тамеки тизип отурган экенсиң жеңең менен сарайда. Ошондо көргөм», – деп айтып калчу.

– А Төрөбай аксакал ошол кезде кайда иштетчү?

– Кыргыз ССРинин Эл Комиссарлар Советинин төрагасы болчу. Согуш учуру эле. Бир иш менен командировкага барыптыр.

– Сиз ошондо канча жашта элеңиз?

– Мен эми эле он сегизге толгон болчумун.

– А киши канчада эле?

– 33–34тө болчу. Виздин айырмабыз 15–16 жаштан.

– Сизге чейин үйлөнгөн жубайы каякта эле?

– А киши каза болуп кеткен экен. 5–6 жыл бирге жашашыптыр. Бала көрүшпөптүр.

– Анан сизге каада-салт боюнча куда түшүп бардыбы же өзүңүз чоңдугуна салып эле ээрчитип алып кеттиби?

– Менимче, бийлигине салып кетти го. Киши жибериптир. Эми анын баарын айткан уят го.

– *Айта бериңиз. Эч кандай уял-сыйыты жок.*

– Бул жерде министр болуп иштеген оштук Юлдашев деген өзбек кишини жибериптир. Экөөнүн көңүлү бир болсо керек. Анча-мынча сырдашкан ишенимдүү адамы болсо керек. «Мен Ноокаттан бир тамекичи кызды жактырып келдим. Барып, аны таап сүйлөш. Сага жагып, купулуца толсо, анда иштин бүткөнү», – деп айтыптыр тиги кишиге.

– *А киши келип эмне деп айтты сизге?*

– Ал мени издептир. Алгач Төрөбайдын айылына барыптыр. Туугандарына айтып, алар аркылуу анан биздин үйүбүзгө келишиптир. Үйүбүзгө эки-үч жолу келишти. Даражасы улук министр өзү баш болуп анын туугандарын ээрчитип улам келише бериши мен үчүн кызык учурады.

– *Сиздин ата-эңеңиз бар беле?*

– Атам жашымда эле каза болуп калыптыр. Өзүмдүн чоң агам согушка кетип, дареги билинбей калган экен. Мен, апам жана кичинекей 3 жашар иним турчубуз. Анан жанагы таанышууга келген апам менен, мени менен сүйлөшүп, ар кандай суроолорду беришип кетишкен.

– *Сиз ошондо калып калдыңызбы?*

– Ооба, мен айылда эле калдым.

– *Анан сизди канча убакыт өткөндөн кийин алып кетти?*

– Анан дагы арадан бир айдай өтсө керек эле. Согуш маалы. Эл кырылып атат. Абдан кыйынчылык. Ошондой учурда барып кыз тандап жүрүштүн өзү акылга сыйбай турган нерсе.

Ошо бир ай өткөндөн кийин менин абышкамдын абасы бар эле. Ал ошондо колхоздун төрагасы болуп иштеп турган. Селсоветтин төрагасы, дагы бир-эки киши барышпайбы. Апам менен сүйлөшүшөт. «Ушундай иш болуп калды. Кызыңыз Кулатовдун көзүнө түшүп калыптыр. Макулдугуңузду берсизби?» – деп сурашат. Апам: «Ии, айланайындар! Эмне кылсам экен?» – деп күйпөлөктөп айласын таппай калыптыр.

Алар апам менен сүйлөшүштү. Арадан бир аз убакыт өткөндөн кийин үйгө кайнагам барып: «Ишти бүтүрөлү. Тездетели», – деп калды. Апам макул болду. Анан Кызыл-Кыядан мени поездге салышып, апам, кайнагам Жээнбай молдо болуп борборго жөнөдүк. (Ыраматылык Жээнбай молдо абдан жакшы киши болчу. Бул кишини эл урматтаган илими бар молдо адам болгон. Былтыр жүзгө кирип көз жумду. Абдан акылдуу, зирек киши эле). Ошентип келип калгам.

– *Салима апа, бая айтпадыңызбы тамеки тизимде биринчи жолу Төрөбайды көрдүм деп. Сиздин ошондо а кишиге көзүңүз түшүп калды да. Сизге эмнеси менен жакты?*

– Кантип айтсам экен? Кандайдыр бир адамдык ысык касиетин байкадым. Анын ошондо чоң экендигин кайдан билейин. Эч нерсе ойдо жок. А кезде аялзаты андай нерсени ойлочу да эмес. Эми азыркылар эки жагын карашып, анан чечимге келишип атышат.

– *Кызык, сизди биринчи көргөндө эмне деп айтты эле?*

– Мага а киши: «Сен жеңең менен тамеки тизип жатканда бир жолу көрүп жактырып калгам. Сенин көзүңө көрүнөйүн деп тиякка, биякка бассам да караганың жок. Жерди карап эле тамеки тизе бердиң», – деп күлүп айтчу эле.

– *Демек сизди бир көрүш менен сүйгөн экен да?*

– Ха-ха! Ошондой болгон го, балам. Айылдагы кыздар уялчаак келет эмеспи. Чоң эле кишилер басып жүрсө кантип карайсың? Балким, уурданып, эч кимге байкатпай мен дагы ичимен жактырып карасам карап койгондурмун...

– *Салима апа, эки күн поезд менен жүрүп Бишкекке келдиңиздер дейли. Бул жерден сиздерди Төрөбай Кулатович өзү тосуп алдыбы?*

– Биздин качан жөнөшүбүздү айтып тилтеган кайсы бар бералбай калыптыр. Келишибизди билет, бирок кайсыл күнү келерибизди билбейт экен. Келсе тосуп алган эч ким жок. Караңгы, кечки саат керек эле. Шаарда жаан жаап жатыптыр.

660360

Кайнагам молдо Жээнбай мурда келип-кетип жүргөн экен. Мени алып келгенде үй кай жерде экендигин унутуп калыптыр. «Ала-Тоо» деген жерде болчу эле», – дейт. «Ала-Тоого» бардык. Эшиктерди түрткүлөп көрдүк. Эч ким жооп бербейт. Кайрадан Энгельс көчөсүнө бизди ээрчитип жөнөдү. Көрсө, барчу үйүбүз ошол жерде экен. Бардык. Жаан жаап турат. Бир тууган иним бар. Үч жашар. Эми эле басып жүргөн.

Үйгө келип эшикти шыңгыратсак бир милиция чыкты. «Каякка барасыңар?» – дейт. Айттык: «Туугандары болобуз», – деп. Ошо кезде тебетей кийген, пальточон бирөө чыгып келатыптыр. Келип эле баарыбыз менен көрүштү. Ошо замат эле бир машина келип үйдүн алдына токтоп калды. Чоң машина экен. Андайды мурда көргөн эмес болчумун. Көрсө, а киши жумушка жөнөп жаткан экен. Согуш мезгилинде саат 2–3кө чейин иштетчү. Бизди ээрчитип үйгө киргизди. Үйдө бир кемпир бар экен. Бизди ага дайындап, мейман кыл деп коюп кетип калды. Мен анын толук кетете-кепширин ачык, даана ошондо көрдүм.

– Салима ана, жана сизге жуучу түшүп барган Юлдашев жөнүндө айтып берсеңиз?

– Ал абдан жакшы киши болчу. Үй-бүлөсү менен катташып жүрдүк. Эстүү, зирек эле. Анан бая мага барганда сүрөтүн көрсөтүп: «Мына бул кишини көрдүңүз беле? Сизди көргөн экен го?» – деп айтканын эстеп алып күлө берчүмүн. Кийин мен ойлоп жүрөм да, сүрөтүн көрүп алып эле сүйүп калган экенмин деп. Ошондо эле мага жагып калган тура.

– Сизге жагайын деп аябай тандап туруп жакшы сүрөтүн берсе керек.

– Кийин а киши: «Сен менин сүрөтүмдү карап жактыргансың», – деп айтып жүрчү.

– Жаңы келин болуп биринчи үйгө кирдиңиз дейли. Бөтөн атмосферага туш болдуңуз. Жаңы, бейтааныш дүйнөгө кантип жуурулушуп кеттиңиз.

– Биринчи күндөр өтө кызык. Албетте, айылдан келгенден кийин адам өзүн башкача сезе баштайт.

Жүрүп олтуруп анча-мынча тааныштар пайда болду. Өзүмө окшогон кошуна келин бар эле. Кыдыралы Жээналиев деген Кыргызстан Компартиясынын БКсынын экинчи катчысы бизге кошуна жашачу. Анын да аялы жаңы келген экен. Мурунку аялы менен ажырашып кетиптир. Бир короодо эки эле үй-бүлө болчубуз. Жаанга келин менен тагдырыбыз да окшош экен. Ал келин да мен курактуу эле. Бирибиздикине бирибиз кирип-чыгып, чер жазышып сүйлөшүп калдык. Убакыт тез эле өтүп, Төрөбай экөөбүз биринчи жолу балалуу болдук.

– Ошондо аябай сүйүнсө керек күйөөңүз?

– Сүйүнбөй эмне? А киши 34 жашка чыкканда биринчи жолу балалуу болуп жатпайбы. Мен анда 19 жашта элем. Улубуздун атын Узак койдук. Анан кийин кудай берип Саадат аттуу кыздуу болдук. Саадат азыр өзү менен өзү, турмушка чыккан. Азыр Өнөр жай министрлигинде кадрлар бөлүмүндө иштеп жүрөт. Үчүнчү уулумдун аты Эркин. Ал Москвада. МГУну бүтүп ошол жерде Илим изилдөө институтунда иштеп калды. 1982-жылы илимий кандидаттыгын жактады. Азыр докторлук ишинин үстүнөн иштеп жүрөт. Жакында Японияга алты айлык мөөнөт менен кетти. Ишине байланыштуу болсо керек. Эң кичүүсү кыз. Аты – Анара. Кызым да үй-бүлөсү менен Москвада жашайт, бир уул, бир кызы бар. Күйөөсү Африканын бир мамлекетинде элчилик кызматта иштейт. Россиянын элчиси болуп. Азыр ошол жакта жүрүшөт. Мурда күйөө балам – Ооганстанда, Иранда иштеген эле.

– Азыр сиз менен кимдер жашайт?

– Узактын уулу, неберем менен турам. Мурда Саадаттын кызы мени менен бирге эле. Азыр ал Америкада окуп жүрөт.

– Уулдарыңыздын арасында абышкаңыздын кыял-жоругун тартканы, кебете-кепшири окшогону, ал кишини сизге элестетип турганы барбы?

– Турмуш ушундай экен, Узактын да, Эркиндин да кандайдыр бир сүйлөгөн сөздөрү, кыймыл-аракеттери, үнү кээде окшошуп кетет. Мен аны алар сүйлөшүп

атканда, тамак жеп атканда байкаймын. Өзүнчө карап калам. Аларга айтпайм.

– *Салима апа, канчалык жашаса да адам баласы өмүргө тойбойт экен. Көп жыл бою бирге жашаган турмушта эсиңизде калган эң бир кызыктуу учурларды айтып бербейсизби?*

– Мындай турмуштун окуялары өтө көп. Менимче, өмүр бою эле кызыктуу, мамыр-жумур жашап келдик. Бир жолу көңүлүмдү оорутканын, же бир урушканын, же капа кылган күндөрүн эстей албаймын. Мени алаканына салып жүрүп турмуш өткөргөн экен. Мени эстеп күйүп жүрсүн деп ыраматылык ошенткен окшойт.

– *Аксакалдын көзү өткөндөн бери көп жыл өтүптүр. Бир эстеп көрүңүзчү, сизди башка бирөөгө кызганган күндөрү болдубу.*

– Жок, эстей албаймын. Кызганыч үчүн кандайдыр бир себеп болуш керек го. Же бир аял тияк, биякты карап, же болбосо бирөөнүн көзүнчө натуура күлүш керек го. Менин турмушумда а киши тараптан кызганычтын бир да бүдүрү сезилген эмес.

– *Аксакалдын адамгерчилиги, тазалыгы жөнүндө аябай көп жылуу сөздөрдү угуп жүрөм. Сиздин өзүңүздүн оозуңуздан да уксам дедим эле.*

– А кишинин жүрүм-туруму өтө таза эле. Азыр арадан көп жыл өткөндөн кийин кайра-кайра ойлоп, анын тазалыгына тан берем. Бул жөнүндө балдарыма да нечен жолу айттым. Маселен, командировкага барат. Иштеген жеринен акча алат. Кайра келгенде канча чыгаша болду, канча калды, дароо үстөлгө олтуруп эсеп-кысабын чыгарат. Үстөлдүн бир жагына командировкадан калган акчасын коюп: «Сен буга тийбе, бул өкмөттүкү. Ал эми мына бу өзүбүздүн акчабыз, алып иштете бер», – дейт. Өкмөттүн бир тыйынын да өзүнө калтырбай эсебин берчү. Мен анан ичимен: «Эгер ушундай кишилер өкмөт башында көбүрөөк болсо кандай жакшы болмок эле», – деп ойлоп калчумун. Азыр да таң калам. Жарыктык, ушундай да ынаптуу, ушундай да таза адам болот экен ээ. Азыркы

күндөгү адамдардай: «Жей коёюн, иче коёюн! Дүйнө жыйнайын, баары мага болсун», – деген ойдон таптакыр алыс эле. Өзүнө тийиштүү нерсени алып, ошого канагат – сабыр кылып жашачу. Анан мен кээде аялдык кылып: «Үйгө тигиндей-мындай буюм алалы», – деп айтсам: «Сага эмне жетишпейт? Баары эле турбайбы. Өкмөт иштесин деп машине берсе, үй берсе, айлык берсе, сага дагы эмне керек? Мунун баарын иш менен акташ керек», – деп айтып калчу.

Таң калыштуусу: «Бирөөнүн акын жебе, бирөөнүн көңүлүн оорутпагын», – деп тарбия-таалим бере турган ата-энеси жашында каза болушуп калышкан. Демек, бул адамдын өзүнөн, дээринен болот окшойт. А киши эч качан өзүм үчүн деп ойлочу эмес. Үйгө бирөө-жарым меймангерчиликке келсе аны ыраазы кылыш үчүн жан-алы калбай тегеренип калчу. Менин оюмча, а киши адамга камкордук кылуу үчүн эле жаралып калгандай. Эмнесин айтайын, сөз жетпейт да. Сөз жетпейт...

– *Бийликте жүргөн мезгилинде колундагы бийликтен кандайча колдонду?*

– Бу киши: «Колумда бийлик бар, мен чоңмун», – деп эч качан ойлочу эмес. Жаш балага да, чоң кишиге да бирдей мамиле кылчу. Баарына барабар эле. Бой котөргөндүгүн, кекирейип-керсейгендигин көргөн жокмун.

– *Жумуштан үйгө келгенде: «Атаңдын көрү, аткарайын деген бир ишти аткара албай калдым», – деп кейип-кепчиген күндөрү болду беле?*

– Бир жакка барып, элдин турмушун көрүп келип, эл эмнеге муктаж болуп атат, ошонун баарын жазып келип өкмөткө маселе койчу. Маселе туура чечилбей калса аябай кейиген күндөрү көп эле болду. Өз көзү менен көргөн тескери жактар оңолбой калса нааразы болчу. Элдин тагдырын чечүү үчүн жер-жерге барып, ошол эл менен бетме-бет сүйлөшүш керек. Жылуу кабинетте олтуруп элдин тагдырын чечем деген болбогон кеп. Аны менен элдин турмушу оңолбойт. Мен ага: «Ден соолугуңду карабай күндөп-түндөп кыдырып жүрөсүң. Эмне, бул сага эле зарылбы?» –

деп калчумун. «Сен түшүнбөйсүң да. Элдин муктаждыгын барып көрбөсөң, аны бул жерде олтуруп алып кантип чечебиз?» — деп жооп берчү.

— *А киши менен кетменчи болобу, суучу болобу, бүт баары учураша берчү экен. Азыркы чоңдорго барып арыз-муң айтуу өзүнчө эле тозок.*

— Эл оозундагы сөздү угуп жүрбөйбүзбү. «Кулатовго барсаң, сенин оюңдагы нерсени так чечип берет», — деп айтышат экен бирине бири. Ал кишинин принципалдуулугунан, маселенин чоо-жайын жакшы билгендигинен, тазалыгынан ошентишсе керек да.

— *Карым-катнашта болгон достору жөнүндө да бир-эки ооз айтсаңыз?*

— Жанагы Юлдашев менен көп катташтык. Аялы украинка болчу. Үч баласы бар эле. Анан Токтогулдук Кулмурзаев деген менен көп мамиледе болдук. Качкеев аксакал менен жакшы элек.

— *Исхак Раззаков мененчи?*

— Исхак Раззакович менен мамилеси жакшы эле. Ал киши 1945-жылы келди. Мамилеси сизиң-бизиң менен өттү. Иш жөнүндө көп сүйлөшүшчү. Исхак Раззаковдун аялы Роза Александровна украинка болучу, абдан адамгерчиликтүү, ачык, сулуу аял болучу, дайыма алар менен жылуу мамиледе болдук. Роза мага: «Сиз бир окууга кирип окуп алыңыз», — деп көп айтаар эле. Азырга чейин мен а кишиге өтө ыраазымын. Ошонун сөзү менен мен аракеттенип окуп калдым. Андан кийин Кулмурзаев Өмүргазы деген жолдошу бар эле, бул киши да ошол кезде жеңил өнөр жай министрлигинде иштеп жүргөн. Бул кишилер менен да жакшы мамиледе болуп, байбичеси менен азыр да катташып жүрөбүз.

— *Аксакалдын генерал Ысакбек Мониев менен да кандайдыр бир байланышы бар деген кеп уктум эле. Мына ушу жөнүндө да айтып берсениз?*

— Согуш учурунда өкмөт адамдары түнкү саат эки-үчтөргө чейин иштешчү. 1944-жылдын кышы болуш керек, мен уктап калган экем. Түн бир оокумда күбүр-шыбыр чыгып калды, турсам Төрөбай абышкам ме-

нен аскер кийимчен бир киши сүйлөшүп олтуруптур. А кишинин жанында эки-үч жашар кичинекей бала бар экен. Чай койдум. Абышкам анан: «Генерал Ысакбек Мониев деген киши ушул болот», — деп тааныштырды. «А бу баланын апасы кайда?» — десем: «Аны сурабай эле кой, кийин билесиң», — деди. Көрсө, ал Ысакбектин Абдыкайым деген баласы экен. Апасы Турганбүбү тиякта кытайлардын колунда түрмөгө түшүп, Ысакбек баласын бул жакка алып качып келиптир. Кийин аялы Турганбүбү да, Фрунзеге келип жашап калды. Биз өз ара катташып жүрдүк. Бирок Ысакбектин өзүн ошондон кийин көргөнүм жок. Абышкам: «Ал мындай, тигиндей иштерди жасады, абдан чоң эмгектерди кылып жатат», — деп айтып калчу. Мен анда жаш элем, эч нерсе менен ишим жок болчу, көп нерселерди кызыгып сурабай калыптырмын. Азыр ошого өкүнөм. Анан эле көп өтпөй: «Ысакбек самолёттон кырсыкка учурады» деген суук кабарды угуп калдык. Бул кабарды анын үй-бүлөсүнө, Турганбүбүгө абышкам менен бирге барып угуздук. Ысакбек жөнүндө айтайын дегендерим мына ушулар.

— *Кандай окуу жайларында окудуңуз?*

— Биринчи эки жылдык юридикалык окуу жайында окудум. Андан кийин университеттин юридикалык факультетин сырттан окуп бүтүрдүм. Ушул тармактын ар кандай ишинде 26 жыл иштептимин.

— *А Төрөбай Кулатовичтин билими кандай?*

— А киши биринчи жолу Кызыл-Кыядагы совпарт мектепти бүтүргөн. Кийин 1953-жылы Москвадагы бир жылдык курсту, андан кийин Алматыдагы үч жылдык партиялык мектепти окуп бүтүргөн. А киши көп арман кылчу. «Мен жетим калып, көрүнгөндүн колунда жүрүп, мектепте окубай калдым. Эми балдар окусун», — дечү.

— *Менин сизден сурайын дегеним, элди башкарып, адил, ак бийлик кылуу үчүн эки-үч институтту бүтүрүүнүн, илимий чоң даража алуунун деле кажети жок окшойт. Ал үчүн Алла Тааладан берилген тубаса дагы бир касиеттер керек окшойт. Аксакал-*

дын бийликте турган учуру менен бүгүнкү күндү салыштырып көрүңүзчү?

– Кантип айтсам экен. Мүмкүн эл-журт ойлошоор: «Кулатовдун билими жок. Окуган эмес», – дешип. Ар нерсе өз убагында: окуш да, билим алыш да, иштеш да болот экен. Бу кишинин турмушу башкача, өзгөчө болуп калды. Эл үчүн кызмат кылган адамдын эң алгач таза жүрөгү, ак дили болуш керек. Өзү таптаза болуш керек. Төрөбай ошондой эле.

– Анан дагы элде: «Кудай Тааланын назары түшкөн адам болуш керек», – деп айтылат го.

– Ооба, ошондой. Кудайдын назары түшкөн адам бийликке келет. Колунан келген нерсенин баарын элге пайда алып келиш үчүн жасайт.

– Салима апа, аксакал менен жашаган өмүрүңүздө канча дүйнө жыйнадыңыз?

– Ии, айланайын, балам. Кайсы дүйнөнү айтасың? Ошол мезгилде биз менен жүргөн замандаштардын бири да жыйнабаса керек деп ойлоймун. Дүйнө жыйноо деген ал кезде чоочун көрүнчү. Айлыктан айлыкка чейин гана жашачубуз. Кээде жетип, кээде жетпей, карыз болуп калчубуз. А кезде колунда бар адамдардын балдары институтка кирсе стипендия төлөчү эмес. Биздин балдар адеп окууга киргенде ошондой эле. Кийин-кийин жүрүп бул жоюлду. Биз төрт балыбызды тең Москвадан окутук. Буларга акча керек. Чогулткан эң чоң байлыгыбыз эле ошол балдарыбызга билим берип окутуп алганыбыз.

– Бийлик адамдарынын жубайлары күйөөлөрүнө ар кандай маселеде чоң таасир көрсөтөт экен деп угуп калабыз. А сиз кандай таасир көрсөтө алдыңыз?

– Менин оюмча, эч кандай таасир бералбадым. Андай иштерге эч аралашпадым. Аралашканга Төрөбай Кулатович да эч качан жол берген эмес.

– Кантип эле? Үйүңүзгө айрым адамдар келип: «Төрөбай Кулатовго жете албай жатабыз, тигиндей, мындай иштерибизди айтып бүтүрүп бериңиз», – деп суранган чыгаар.

– Мен ошондой адамдар келсе дароо эле: «Андай иштерге аралаштырбагыла. Өзүңөр барып ал киши менен сүйлөшкүлө», – дечүмүн. А кишинин кандай экендигин билемин да. Андай сөздү кыртышы жактырчу эмес.

– Азыр бийликте тургандар өздөрүнүн айлана-тегерегине жердештерин, тууган-уруктарын алып келип жатат. Төрөбай Кулатович өз чөлкөмүнөн канча кадр өстүрдү экен?

– Бу киши бул тууганым, бул жердешим, бул башка адам деп эч качан ойлочу эмес. Менин билгениме караганда, ал элди эч бир бөлүп көргөн жан эмес. Элибиз жакшы болсо экен деп жалпы Кыргызстандын тагдырын ойлочу. Биздин элибиз да башка республикалардын катарында болуп жүргөнүнө абдан ыраазы болучу. Айрыкча шайлоо болгон учурда: «Көрдүңбү, кичине республикабыз Украина, Казакстан, Өзбекстан менен бирдей турат», – дечү. Кичине кыргыз элибиздин алга жүрүшү, жакшы болушу, өсүп-өөрчүшү көп нерсеге байланыштуу. Төрөбай жалпы элим деп жүрүп өтүп кетпедиби.

– Бүгүнкү күндүн көз карашы менен ошол туура деп ойлойсузбу?

– Өтө туура болгон деп ойлоймун.

– Эгер а киши өзүнүн кадрларын көбүрөөк өстүрүп койгондо азыркыдай кыйын мезгилде, балким, пайдасы тиймек.

– Ошондой деп ойлогондор да бар. Анын жүргүзгөн саясаты – өзүм дегенден, жакыным дегенден, пайдасы тийет дегенден алыс эле дебедимби. Ошондой киши эле да. Бирок көптөгөн кадрлар Төрөбай Кулатовичтин жардамы менен окудук, анын жакшы сапаттарын өзүбүзгө алдык дегендерин угуп калам.

– Маселен, өзүнүн туулган жерине же ошол эле Кызыл-Кыя шаарына заңгыраган имараттарды, мектептерди салдырып, жолдорду оңдотуп койсо болмок. А кишинин бир ооз сөзүнүн деми эле да. Кандай дейсиз?

– Мына ушундай маселелерге жарыктык киши көп көңүл бурган эмес экен. Көңүл бургандан да ошондой

иштерден жеке максат деп тартынса керек. Эмне дегенде өзү туулган айылга Төрөбай Кулатович республиканын жетекчилеринин бири болуп туруп, өзүнүн айылын көрүп башкаларын көрбөйт деп ашыкча сөз болбосун деп тартынса керек деп ойлоймун. Бирок Ноокаттан Кызыл-Кыяга чейинки, Көк-Жардан Ак-Жарга чейинки жолдорду оңдоттурууга көмөктөшкөндүгүн мен билем. Облуска барганда ошол жердин чондоруна айтып жүргөнүн уккам. Анан өзүнүн айылынан төмөнүрөөк жерде Кулуштан деген айыл бар. Ошол жерге суу чыгартып, түздөн-түз жардамын берген. Анткен менен республиканын башка район — шаарларында оңдогон мекемелерди, объектилерди курууга бардык күчүн жумшаган. Аны эл билет деген ойдомун.

— Салима апа, жакында «Слово Кыргызстана» газетасына бир кишинин макаласы жарык көрдү. Анда: «Төрөбай Кулатович менен Исхак Раззаковго эмне себептен эстелик коюлду, алар кыргыз мамлекеттүүлүгүңүз түптөлүшүңө анчалык салым кошкон эмес», — дегендей пикир айткан экен. Сиздин үй-бүлө ушундай ойду кандай кабыл алды?

— Албетте, бул ой туура эмес. Биз муну абдан жаман кабыл алдык. Ал макаланы жазган адамды илимпоз дешет. Эгер илимпоз болсо, мындай макаланы жардан мурун ойлонот эле. Кантип эле анын көзү бүтүп, ушул кишилердин кылган эмгектерин көрбөй калсын? Оозуна эмне келсе ошону оттоп жазганына таң калдым. Ага эмне дешим керек? Балким, бир нерсеге ичи күйсө керек. Ак, таза жашап, эл үчүн баш-отун сайып коюп иштеп өтүп кеткен адамдардын артынан бир жаман сөз калбагандыгына ичи ооруп, көө сүртүүгө жасаган карөзгөйлүк былык ишидир. Канткен күндө да бул менин жүрөгүмө оор тийди

P.S. Адам баласы бул дүйнөгө жаралгандан кийин артынан сөзсүз бир из калтырып кетет экен. Кимдир бирөөдөн заңгыратып салынган үй, жыйналган дүйнө-мүлк калат. Экинчи дагы бири

күңкүгөн бак калтырат. Дагы бири артынан калган туягына ишенет. Бирок булардын баары мезгил өткөн сайын тарыхтын чаңында эч нерсеге арыбай калат. Заңгыратып салынган үйүң да, күңкүгөн багың да убактылуу. Ал эми артыңдан калган туягың канчалык деңгээлде ишиңди, жолуңду уланткан из болуп берет, ал дагы күмөн, анткени анын да өз тагдыры бар. Андай болсо артта калган кандай изди чындыкка, өлбөстүккө жакын десек болот? Менимче, ал артыңда калган адал эмгегин, акыйкат сөзүң, жүрөгүңдү, дилиңди берген чыгармачылыгың.

Төрөбай Кулатовдун артында дал мына ошол кашкайган из болуп элине арнап кеткен адал эмгегин калыптыр. Ошону баалап, кан-жанын аябаган өмүрүнө кеч болсо да таазим этип эскерип коюу тирүү жандын парзы эмеспи. Адамдын эске тутуму өтө эле кыска болот окшойт. Тарыхка назар салсак мектеп программасында жалаң кандуу кагылыштар, интригалар, карөзгөйлүктөр, басып алуучулуктар өктөмдүк кылып, бир калыптагы жашоо агымы таптакыр унутта калып кеткен. Кечээ эле көз алдыбыздан өткөн Кулатовдун заманы бүгүн ар кандай обу жоктук менен бурмаланып жатышы биздин тарыхый эс-акылыбыздын өтө чабал экендигин көрсөтүп турбайбы. Борбордогу бакка коюлган тарыхый адамдардын эстеликтери кантсе да эгемендүүлүктүн эң алгачкы жакшы жышааны болду. Ошол адамдардын ар биринин өмүр жолун жаңыдан өсүп келаткан муундар окуп үйрөнүшү керек. Өткөн күнүн, өзөк-тамырын унуткан адам толук кандуу эмес.

КУЛАГЫН КАНТИП АТ ТИШТЕГЕН?

(Экинчи маек)

– Салима апа, Төрөбай Кулатовичтин балалык чагы жөнүндө маалымат өтө аз. Бирок аны азыр сизден жакшы билген адам жок болсо керек. Эштеп көрүңүзчү, а киши балалык чагын кайсыл учурдан баштап эскерчү?

– Өз оозунан уккандарымды айтайын. А киши: «Мен беш жашымда атамдан ажырап калдым», – деп айтып калчу. Атасы ошо беш жашында Өзбекстандын Мархабат деген жеринде өзбектерге мардикер болуп иштешчү экен. Ошентип бала-чакасын бакчу экен. Жайында барып, кышында үйлөрүнө келчү экен. Бул болжолдо 1915–1916-жылдар болуш керек го. Атасы ошол жакта катуу ооруп калыптыр. Ачарчылык абдан күч алып, бирөө менен бирөөнүн иши жок мезгил. Ар ким өзүм өлбөйүн деп эптеп жан багуунун айласын кылып жүрүшүптүр. Мага атасын кантип алып барып көмгөнүн айтып берген. Чоң агалары Атабек, Ботобек, Аширбек, анан бу Төрөбай экен. Бешинчиси кыз. «Ошо чоң агаларым менен атамдын табытын Мархабаттагы «Кожойпилал» мазарына алып баратканыбыз эсимде... Мен ыйлап бараткам», – деп айтчу. Анан энеси эптеп балдарын ээрчитип кайра өз жерлерине алып келет.

– Мархабатта атасы эмне иш кылган экен?

– Атасы мардикер болуп буудай айдаптыр. Аны бышырып, оруп, эсине жыйнап, майдалап берчү экен. Мындан башка мал да багышыптыр. Ал жакта оокаттын айынан бир-эки жыл ошентип жүрүшүптүр. Башка убакта өзүнүн жеринде эле, ал жерди Сарыбай дешет, Кызыл-Булак дешет, эл катары жашашыптыр.

– Энесинин тагдыры кандай болгон?

– Тогуз жашымда энемден калганмын дечү. Атасынан кийин а киши төрт жыл эле жашаптыр. Энеси Ноокаттан экен. Ошондо энеси алтымыштарда болсо керек. Энеси Кызыл-Булакка ооруп калып, анан туу-

гандарыма барам деп Ноокатка кетиптир. «Мен тагаларымдын үйүнө энемди ээрчип барганымды жакшы билем», – деп калчу. Чоң агасы Кулатов Атабек үйлүү-жайлуу болуп калган экен. Ошонун колунда калыптыр энесинин көзү өтүп кеткенден кийин. Агасынын колунда көп эле жүрүшүптүр. Агасына билдиргенби, билдирген эмеспи, айтор жеңеси Төрөбайга көп эле азапты көрсөтүптүр. «Жетим бала жеңенин колунда калбасын», – деп эстегенде үшкүрүп койчу. Курсагы аябай ачса да нан бербей көчөгө кууп ийчү экен. «Оо, байбиче, нан таап жеш кыйын. Ал күндүн баары баштан өттү го», – дечү.

– Атабек агасынын үйүндө канчага чейин жүрүптүр?

– Төрөбайдын аталаш Маманазар деген агалары бар эле. А киши эбак эле өтүп кеткен. Ошо киши айтыптыр: «Ээ, Төрөбай үкөм, ушинтип азап жеп, көйнөгүңдү кир басып кыйналып жүрө бербей тиги Үрү карындашыма бала эле болуп албайсыңбы? Мен сүйлөшүп келейин. Макул болушса бала кылып алышсын, же багып алышсын. Бир чети тууган деле эмеспизби?» – дептир. Алар ошо кезде Кызыл-Кыя шаарында турушчу экен. Үрү дегендин баласы жок экен. Эч төрөгөн эмес.

– Ошондо канча жашта экен?

– Он-он бир жашта болсо керек. Жана айтпадымбы, Үрү эжеси төрөбөптүр. Төрөбай Кулатович ошо Үрү эжесинин күйөөсү Ысман Тайлак жөнүндө көп айтып эскерчү. «Ал аябай акыйкатчыл, ак көңүл, эч нерседен тайманбаган кыйын киши болгон эле», – дечү. Андай сапаттары болбосо басмачыларга каршы күрөшө алабы.

– Кызык экен, ошо киши жөнүндө дагы эмнелерди айтчу эле?

– А киши күнү-түнү басмачылардын артынан кетчү экен. Бир күнү куржунга корбашынын башын салып келгенин көрүптүр. А кишини аябай мактай берчү.

«Бир күнү мен, – дейт, – Ысман жездем менен тамачалашып сүйлөшүп калдык. Түндө келди эле. Атын

алып, аттын такасына чейин жууп, суутуп, байлап койдум. Ошондо а киши: «Азаматсың, сен чоңойсоң жакшы киши болосуң», – деп аябай ыраазы болуп калды. Анан мен айттым дейт: «Жезде, мени баары бир сиздин балаңыз дебейт. Кулаттын баласы дейт. Сиз андан көрө бир жаш аял алып албайсызбы? Эжем төрөбөйт экен». Анда а киши: «Эжең мени үйдөн кууп чыкпайбы?» – дептир. Ошентип жүрүп Ысман баары бир экинчи аял алды дейт. Апшыр жактан алыптыр. А кишинин бизде сүрөтү да бар. Биздин үйгө кийин келип-кетип эле жүрдү. Каза болгонуна 5–6 жыл болду окшойт. Ысман Тайлак экинчи аялынан бир уул, эки кыздуу болду.

– *Төрөбай Кулатовичке ошол Ысман Тайлактын кандайдыр бир таасири тийген окшойт.*

– Албетте, таасири күчтүү. Эрки бек, кайраттуу, бардык иште чынчыл, адилетүү адам болгон экен да. Ысман Тайлактын бир небереси – Бишкекте жашайт, калгандары Ноокат районунда жана Кызыл-Кыя шаарынын жанында, Караван айылында турушат.

– *Ысман Тайлактын үйүндө канча жүрүптүр?*

– Бир топ жыл жүргөн го. А кишилерге Төрөбай көмүр алып келип берет экен. Отун-суусун, малын карашып жүрүптүр. Ошо кишинин колунда чоңоюп, он беш жашка чыкканда Кызыл-Кыя – Кувасай темир жолуна ишке кириптир. Биринчи жумушчу болуп ишке кирейин десе, жашың жетпейт экен деп кабыл албай коюптур. Анан бир-эки жашын кошуп документ туурулап араңдан зорго жумушка кириптир. Ал жерде эки жылдай иштептир. Ошол эле Үрү эжесинин үйүндө жашап жүрүптүр.

– *Кечиресиз, өмүр баянында жаш кезинде байдын козуларын кайтарган деген маалымат бар экен. Ошо жөнүндө сизге кеңири айткан эмеспи?*

– Кулуштанда бир өзүнө ток, малы бар киши болсо керек. Айтты эле мага, атын унутуп калыпмын. Ошо кишинин үйүндө бир-эки жылдай жанагы Кызыл-Кыядагы Үрү эжесинин үйүнө келгенге чейин улактарын кайтарып жүрүптүр. Ал кишинин байби-

чеси Төрөбайды уруша берчү экен: «Каякта жүрдүң, улактар тойбоптур. Сага бүгүн тамак жок», – деп актанчу экен. Бай: «Кемпир, баланын кардын жакшы тойгуз. Бүгүн улактарды жакшы кайтарыптыр», – деп калчу экен. Ошол байдын үйүндө эки жылдай жүргөндөн кийин агасынын үйүндө жеңесине батпай көп кордук көргөнүн байкап калган Маманазар акеси Кызыл-Кыяга алып келиптир да.

– *Болуптур, Атабек агасы үйлөнүптүр. Башка бир туугандары жөнүндө да айтып берсеңиз?*

– Атабектен кийин Ботобек агасы болгон. Ал жөнүндө Төрөбай көп айтчу. Ботобек агасы Ысман Тайлак «төртүнчү» менен кандайдыр бир байланышы болуш керек. Ботобекти басмачылардын адамдары ошо айылда эле атып коюптур. Аны аткан киши кечээ кийинге чейин эле айылда жүргөн. Басмачылар жөнүндө маалыматтарды Ысман Тайлакка ушу Ботобек берип жүрсө керек деген шек туулуп калат. Балким, ошентип жүргөндүр. Ошого тиштерин кайрап калган басмачылар Ботобекти өлтүрүү жөнүндөгү чечим чыгарышып, ошо айылдагы өкүлдөрүнө тапшырышат.

Жай мезгили, мака-жүгөрү өскөн учуру экен. Басмачылардын кишиси келатса Ботобек жашынып калыптыр: «Ботобек, жашынбай эле кой. Бу мен, сенин тагаң болом. Чык бери, сүйлөшөбүз», – дептир. Ботобек аны таанып жүгөрүнүн ичинен чыкса атып салыптыр.

– *Ошондо Ботобек канча жашта экен?*

– Менимче, 25–30 жашта болсо керек.

– *Үйлөнгөн бекен?*

– Ооба, баласы болгон экен. Согушка барып ошол жакта белгисиз жоголуп кетиптир.

– *Аширбек жөнүндө айтпайсызбы?*

– Ал киши жөнүндө аз айтчу. Жакшы билбеймин. А кишиден бала-чака да калган эмес окшойт.

– *Карындашы жөнүндө айтыңызчы?*

– Ооба, булардын бир гана карындашы болгон экен. Аты Санталат экен. Ушу карындашын көп эстеп, көп кеп кылчу. Ал кезде элдин турмушу кыйын болгон.

«Бечара, эч нерсени көрбөй жүрүп өмүрү өтүп кетти», – деп кейий берчү. Ал күйөөгө чыккандан кийин биринчи төрөттөн өлгөн экен.

– *Төрөбай аксакал кайсы уруудан?*

– Уруусу ичкиликтин тейитинен.

– *Балалык күндөрүнөн дагы кандай нерселерди эскерчү?*

– Бу жанагы революция болелек кез болсо керек. Бей-бечаранын эккени мака да. Мака айдап койгонбуз дейт. Макабиздин ичине кошуналарыбыздын уйлары кирип тим эле майкандап кетиптир дейт. Ичим кайнап: «Бизге да бир күн оомат келет. Ошондо көрөсүңөр! Биздин макабизди тебелетип салдыңар!» – деп аларга өтө капа болгонун эстеп калчу экен.

– *Апасы жөнүндө айтып берсеңиз?*

– Аты Жамбы экен. Узун бойлуу, чап жаак келген, сулуу аял болуптур. Балдарымды багам деп дайым үйдөн тиричиликтен колу бошочу эмес экен.

– *Башынан көп кыйынчылык өткөн экен да.*

– Ооба, күйөөсүнөн эрте ажырап жаш балдары менен тартпаган азапты тартыптыр, бечара.

– *Салима апа, Төрөбай Кулатовичтин кулагын ат тиштеп алган экен. Ошо кандай болгон? Сизге айтып берген беле?*

– Жанагы Ботобек деген агасы бир жактан ат чаап келген экен. Аты аябай тердеп калыптыр. «Атты отко кой Төрөбай!» – дептир. Төрөбай жакындап барып эле атты жетелейин десе ат өзүн таштап жаш баланы чапчыптыр. Кача берсе ат кулагынын учун тиштеп алыптыр. Анчалык качпаса таптакыр майып кылып коюшу мүмкүн экен. Ошондо а киши он жашта болсо керек. Туугандары «Кулактын ат тиштеп алган учун табыш керек. Кайра жамайлы», – деп издеп барышып таппай калышыптыр. Кийин ошо бойдон бүтүп калыптыр.

– *Кечиресиз, ошо кулагынан уялчу эмеси?*

– Биз күлүп калчубуз. Ал тамашалап: «Эгер сен мурда менин кулагым ушундай экендигин билгенинде

мага тийчү белең?» – дечү. «Жок, эгер билгенимде тийбейт элем», – деп мен да тамаша айтчумун.

– *Анан дагы элдин арасында мындай сөз бар. Кулатов Кызыл-Кыяда көмүр шахтасында иштеп жүргөн учурунда вагонеткаларга «Кулатов министр» деп жаза берчү экен. Ырас эле ошенткен бекен?*

– Мен да уккам. Жумуштан келатышып ошо вагонеткалардын бооруна «Кулатов министр» деп жазганы ырас экен. «Койчу, ошентип жазат бекен?» – десем: «Эмне экен... Ошентип азил-тамашага салып жаза берчүмүн», – дечү.

– *Бул балким, биринчиден, балалык. Экинчиден, Кудай Таала жаштын тилегин берет деген эмеспи. Ошол жаш адамдын дилине сала берип, анан мартабасы көтөрүлүп отурбайбы?*

– Ошондой болсо керек. Кудай дээрине сала берди да.

– *Жаш кезде бирге жүргөн досторун эскерчү беле?*

– Ооба, эскерчү. Бир досу бар экен, азыр анын баласы Ошто прокурор болуп иштейт. Ошо досу экөө топурактан арык кылып суу буруп ойночу экен. Чаң болуп ойноп жүрүшсө ошо досунун апасы дандырга жапкан ысык нандарды алып берчү экен. «Ошо жеген нандарым эсимден кетпейт», – дечү эле.

– *Жаш кезинен жолдош болуп кийин да катташкандары бар беле?*

– Кызыл-Кыядан Узакбай деген жолдошу бар болчу. Алар шахтыда бирге иштешкен экен. Анан дагы Болуш деген досу бар эле.

– *Арак ичкенди качан үйрөнүптүр?*

– Кызыл-Кыяда шахтыда иштешкенде арак берет турбайбы. Ошондо үйрөнгөн экен.

– *Тамекиничи?*

– Иштей баштаганда эле тарта баштаган экен. Кийин кичине ооруп жүрүп анан таштап койду. Көп жыл тартты. Жыйырма жылдай тартты го. Айтор көптөп жүрүп калтырдык. Балдар да жардам беришти.

– *Турмушта цномчүл беле?*

– Минтип айткан бир сөзү эсимде. Шахтыда иште-

ген жумушчуларга жаңы өтүк берет экен. Ошол өтүгү тез жыртылып калбасын деп кээде жумушта өтүгүн чечип коюп иштешү экен. Кийин: «Ошентип жүрүп бутум оорукчал болуп калды», – деп кейичү. «Эмнеме жетпей ошентип аядым экен? Жокчулуктун айынан ошентсем керек да», – деп бушайман болчу.

– Ошондо канчадан айлык алып жүрүптүр?

– «Айлыгыбыз айлыкка жетпейт. Кээде айлыктын эсебинен алып жеген наныбызга кармап калганда эч нерсе колго тийбей олтуруп калчумун», – деп эскергени эсимде. Ошондогу жокчулук, кыйынчылык а кишини аябай бышырган окшойт. Ошол күндөрүн эстегенде оор үшкүрүп койчу.

P.S. Салима апа үчүн бул эскерүүлөр өтө оорго турду. Өткөн күндөрдү кайра баштан элестетүү эми гана бүтүп жаткан жараны тырмагандай туюлду. Сөз арасында оор дем алып, өзүнүн жан дүйнөсүнө сүңгүп кетип тыным алган учурлары көп болду. Оңой эмес экендигин мен да түшүнүп, кайра-кайра суроо бере бербей апанын эрки менен болдум. Өмүр бою бирге жашаган аял, эркек кулк-мүнөзү, дүйнөгө болгон көз карашы, кылык-жоругу окшош болуп калат деген бир жерден сөз уккан элем. Сүйлөшүп олтурганда тымызын ичи мен Салима апанын жүрүш-турушунан Төрөбай Кулатовичтин кулк-мүнөзүн көрүүгө аракеттендим. Апа сүйлөгөндө абдан токтоо, жөнөкөй, сөзгө маани берип салмактуу сүйлөйт экен. Бир жолу да ошо кезде иштеген чоңдор жөнүндө кылапат сөз айтпады. Эбак буурул чач болуп калгандыгына карабай мамилеси, кыймыл-аракети ары салабаттуу, ары маданияттуу. Кыргыздын «Сыр аяктын сыры кетсе да, сыны кетпейт» деген сөзү оюма кылт этет. «Чай ичип олтур», – дейт ара-чолодо. Кыргыз тарыхынын бүтүндөй бир дооруна күбө болгон ак чач апанын колунан чай ичкениме ичи мен сыймыктанам. Ошол тарыхка аралашып жатканыма ыраазы болом.

«ЖАЛДАГЫ ҮЙҮНДӨ БИР ТҮН ТҮНӨДҮ»

(Үчүнчү маек)

– Салима апа, өткөндө айттыңыз эле, Төрөбай Кулатович сизге үйлөнгөнгө чейин биринчи аялы менен жашап жүргөн деп. Ошо жөнүндө эмнелерди айтып берет элеңиз?

– Биринчи аялы мурда Төрөбайга чейин турмушка чыккан экен. Оттору күйүшпөй ажырашып кетип үйгө келип отурган келин болуптур. Колунда жоктор, бейбечаралар үчүн үйлөнүү да а кезде кыйын эле да. Төрөбай өзү жарды, туугандарынын үйүндө эптеп жашап жүргөн. Туугандары эптеп бир башын эки кылып коёлу деп өздөрүнчө кеп-сөз кылышса керек. Ары ойлонушуп, бери ойлонушуп олтуруп күйөөдөн чыгып келген мына ошол келинге токтолушуптур. Бир жагынан жокчулук Төрөбайдын туугандарын мына ушуга мажбурлаптыр да. Келиндин ата-энесине сөз салышса алар: «Мейли, кызыбызды Төрөбайга окшош жигитке бербей кимге берет элек. Калың да сурабайбыз. Колунан келген каада-салтын жасап алып кете берсин», – дешиптир. Ата-энеси абдан жакшы кишилер болчу.

– Сиз аларды жакшы таанычу белеңиз?

– Биздин үйгө кийин деле келип жүрүштү, карым-катнашыбызды эч үзгөнүбүз жок. Иниси биздин үйүбүздө жүрүп чоңоюп, кийин окууну бүтүп анан кетти. Ал биздин балабыз болуп калган.

– Мурунку аялынын аты ким эле?

– Турду экен.

– Теги кайсы жерден?

– Атасы Аравандан, энеси Кызыл-Кыянын кара козуларынан болот. Анан алар үйлөнүшкөндөн кийин 5–6 жыл турмуш курушат. Акырында Турдунун өпкөсү ооруп ошондон каза болуп калыптыр. Ал Төрөбай менен бул жакка келгенден кийин ооруптур. Шаарда үч жылдай жашаган го.

– Балалуу болушпаппы?

– Балалуу болгон эмес экен.

- Сиз аны тааныбайсыз да?
- Сүрөтүнөн гана көрдүм. Мен кийин келбедимби.
- *Кандай келин экен?*
- Абдан келишкен, өңдүү-түстүү келин эле.
- *Инисин биз бала кылып алдык дедиңиз. Бул кандайча болгон?*

– Мен Төрөбайга келгенге чейин ал ушул жерде эжеси менен жүрүп бул үйдүн мүчөсү болуп калган да. Ушул жерден чоңоёт, анан окууга кирет. Бүткөндөн кийин ата-энесине барып Араванда иштейт. Азыр да анын бала-чакасы ошол Араванда. Өзү жакында каза болуп калды. Ата-энеси абдан жакшы, эс акылдуу адамдар эле. Андан кийин ошол келиндин эки бир тууганы болчу. Ал да биздикинде жүрүп окууну бүтүп кетти.

– *Жана сиз Ысман Тайлак «төртүнчүнүн» Төрөбай Кулатовичке тийгизген таасирлери тууралуу жөнүндө айттыңыз эле. Ошо киши жөнүндө дагы кандай нерселерди эскерип айткан?*

– Дагы бир нерсени эстедим. Төрөбайдын шахтыда жүргөндө өзүнө жараша теңтуштары болот. Жумушунан үйгө арак ичип барыптыр. Ысман Тайлактын аябай жини келип: «Акмак десе! Арак ичип алыпсың! Ысмандын баласы аракеч экен деп эми сөз кылат экен. Андан көрө сени атып салайын», – деп Төрөбайды сөгүп кириптир. Анан чындап эле мылтыгын алып тарс эттирип атыптыр. Аны коркутуш үчүн ошентиптир. «Жаным чыгып, өлүм көзүмө көрүнө түштү», – дейт Төрөбай. Анан: «Сен дагы арак ичесиңби же жокпу? Экинчи оозуңа арак ала турган болсоң ушул жерде эле атып өлтүрүп салам. Уктуңбу?» – дейт Ысман. «Болду, экинчи оозуңа арак албаймын», – деп Төрөбай араң кутулат. «Экинчи жанагы бирге арак ичкен жолдошторунду сени менен көрбөйүн», – дейт Ысман. Ошентип Ысман Тайлак Төрөбайды тарбиялаган экен.

– *Жашынан жакшы тарбия көрүптүр да.*

– Эң негизгиси киши болсун деген экен. Адам болуп өссүн, ак-караны таанып жүрсүн дегени го. Кээде

мага акырын айтчу дейт: «Чайканада кандай сөз бар?» – деп. «Кулагыңды салып жүр басмачылар эмне кылып атыптыр. Каякта жүрөт экен? Мага айтып тур!» – дечү экен.

– *А мезгил ошондой болгон да.*

– Төрөбай анан ... «Мен Ысман Тайлакка басмачылар жөнүндө бир нерсе айтып барайын деп чайканага киргенде элдин сөзүнө кулак төшөп калчу элем», – деп айтчу.

– *Балалык чагы жөнүндө кеңири айтып бердиңиз. А киши кыйынчылык менен өсүп кат-сабатсыздыгын жоё албай калыптыр. Ага мүмкүнчүлүк да болбоптур. Деген качан кат тааныдым деп айтып калчу?*

– Мектепте таптакыр окубаптыр. Барып окуп ал деген да адам болбосо керек. «Ээ, атаңкөрү дүйнө! Ушу мен жаш кезимде бир-эки жыл мектепте окубай калдым да ...», – деп арман кыла берчү. Кызыл-Кыя шаарында окубагандарды окутуш үчүн бир жылдык курс ачылат экен. Ошол курска окуп кат тааныптыр. Ошондо жазган дептери бар. Азырга чейин сакталуу. 1939-жыл экен. Ариби латынча. Менимче, ошого чейин эле бир жерде окуса керек. Жазган дептерине караганда. Бирок ошону билбейт экенмин.

– *Салима ана, Төрөбай Кулатович үй-бүлөдө, күнүмдүк турмушунда кандай адам эле? Ошо жөнүндө сүйлөшөлү. А киши биринчи жолу балалуу болгондо кандай абалда болду эле?*

– Отуз беш жашка чейин бала көргөн эмес. Отуз бешинде биздин чоң уулубуз төрөлдү. Мен ага отуз төрт жашында келдим. Албетте, ошол жашында бала көрүп жатса анын кубанычы өзүнөн-өзү түшүнүктүү. «Балалуу болдум», – деп аябай толкунданды. Бала төрөлгөнгө чейин бир учуру эсимде. Бир-эки жолдошу менен үйдө олтурган. Өткөндө айтпадымбы Юлдашев деген досун. Ошо киши кызы менен келген эле. Ошонун кызын эркекетип олтуруп: «Соня, сен мага мына ушундай жакшы-накай кыз төрөп бересиңби?» – деп айтканы эсимде турат. Мен аны угуп элдин көзүнчө аябай уялганмын. Көп

өтпөй, кудай берген экен, балалуу болуп калдык. 1944-жылдын январь айында төрөлдү. Атын Узак койдук.

– *Атын ким койду?*

– Менин апам койду. Бала догдурлар келгенче үйдө төрөлүп калды. Жерде узакка жатып калды деп атын Узак койсо керек. Догдурлар келип, мени карап, дары-дармек берип турушту. Ооруканага барбадым. Келип-кетип карап турушту. Акырындык менен бала чоңоё баштады. Анын артынан кызым төрөлдү.

– *Жаңы төрөлгөн балдарына кандай мамиле жасачу эле?*

– Баласаак эле. Кичине эле ыйласа үстүнө түшө калчу. Эмне экенин билбеймин. Балким, көп жыл бала көрбөй жүргөнүнө ошентсе керек. Бала дегендин баарын эле жакшы көрчү. Көчөдөн бирөөнүн баласын көрсө да жүрөгү эзилип кетер эле.

– *Биринчи уулуңуз көрүнгөндө сизге кандай белек алып берди? Эсиңизде барбы?*

– Ооба, эсимде. Бир алтын саат алып берген. Колума тагып: «Бул баламдын көрүндүгү. Тагып ал!» – деген.

– *Баласын жоро-жолдошторуна кантип «жууп» берген?*

– Андай деле болгон. Бирок ошо учур согуш жүрүп жаткан маал эле. Көп деле ашып-ташып «жууган» жок. Жолдоштору куттуктап келишти. Жакшы тосуп алып: «Мына, эми мен деле кудай берип балалуу болдум», – деп сүйүнүп жүргөн.

– *Бала ооруп калганда, дегеле сизге тпн ичинде каралашчу беле?*

– Албетте, каралашчу. Чоң уулубуз көп ооруп чоңойду. Мага жардам берип: «Эмне кылайын?» – деп турчу. Ыйласа түндө туруп көтөрчү. «Тигиндей кылалы, мындай кылалы», – деп кеңеш берчү. Көчөгө чыгарып көтөрүп келчү.

– *Атайын бир үй кызматчысын алып бактырган жоксузбу?*

– Бизде бир орус кемпир бар болчу. Ал көп жүрдү. Ал кемпир мен үйгө келгенде эле бар экен. Аябай көп жардам берди. Ал дайым үйдө эле. Чоң уулумду, кы-

зымды чоңойтууга көмөгү көп тийди. Балдар бир аз чоңоюп калгандан кийин ага таштап коюп бир жактарга кете берчүбүз. Бизге бир туугандай берилген киши эле. Өзүнүн эч кимиси жок эле. Төрөбай Кулатович а кишини: «Мама!» – деп чакырчу. Аты Дуся эле. Мурда ал киши өкүмөт үйүндө техничка болуп иштеп жүргөн экен. Кийин аны үйгө алып келип үй кызматчысы кылып алыптыр. Тамакты аябай даамдуу бышырчу. Бардык нерсе колунан келчү. Тазалыкты кармачу. Анын бардык жашоо-тиричилиги биз менен өттү. Үй-бүлөбүздүн бир мүчөсү эле. Балдар чоңойгондо өзүнүн үйү бар эле, ошол жакка кетти. Барыш-келиш көзү өтүп кеткенге чейин үзүлгөн жок.

– *Төрөбай Кулатович өзү ооруга чыдамкай беле?*

– Чыдамкай болчу. Адам баласы болгондон кийин оорубай койбойт да. Белим, башым, бутум ооруйт дей берчү. Жогоруда эскертпедимби – шахтыда иштеп жүргөндө өтүк берсе, аны аяп жумушта жылаңаяк иштегендигинин кесепети деп өзү да көп айтып калаар эле.

– *Ооруканага өзү барчу беле же доктурлар үйгө келчүбү?*

– Өзү барат эле. Керек болсо жатып дарыланчу.

– *Негизги оорусу эмне эле?*

– Жүрөк оорусу болду го. Мурда билинбей эле жүргөн. Бара-бара жаш өйдөлөп, пенсияга чыккандан кийин анча-мынча жүрөгүм ооруйт деп жүрдү. Бирок ден соолугу жакшы эле. Тың болчу.

– *Үйүңүздөргө акындар келчү беле?*

– Ооба, биздикине төкмө акын Алымкул Үсөнбаев келээр эле. Бабырашып өткөн-кеткенди экөө сүйлөшчү. Ырдап, комуз ойноп берчү. Биздин үйдө ырдаган айрым ырлары кийин китептерине деле чыкты. Зууракан Кайназарова көп келчү. Экөө бир келип калганда Алымкул Зуураканды тим эле узун сабак ыр кылып айтканы эсимде.

– *Театрга барчу белеңиздер?*

– Бул жерде анча-мынчада жаңы оюндар болсо барчубуз. Ал эми Москвада биз барбаган бир да театр калган жок.

– Москвага кайсы жылдардан баштап бара баштады?

– Менимче, 1952-жылдан тартып. Жыл сайын бир же бир жарым айга атайын иштөө үчүн барчу.

– Кай жерде жашайт элеңиздер?

– Эң оболу 10 жылдай Кремлдин ичиндеги квартирада жашап жүрдүк. Кийинчерээк Кремлге жакын Грановский деген көчөдө квартирада жашадык. Кээде балдар менен барчубуз.

– Ал жерде Төрөбай Кулатович эмне иш аткарчу?

– СССР Жогорку Советинин Президиумунун төрагасынын орун басары катары иштетчү. Ар кандай маселе менен арызданып келген элди кабыл алчу. Маселени ошол жерде чечүүгө аракеттенчү, керек болсо тиешелүү жогорку органдарга жеткирчү.

– Театрга ошо учурда барып жүрөсүздөрбү?

– Ооба, кечинде театрда барчубуз.

– Кайсыл театрды жакшы көрчү эле?

– Чоң театрды, МХАТты жакшы көрчү. Алысыраак болсо да «Советтик Армия» театрына көп барып жүрдүк.

– Театрга баруу демилгеси кимден көбүрөөк чыкчу?

– Көбүнчө а кишиден чыкчу. Ар дайым чакыруу билетин алып келчү. Кыскасы, экөөбүздөн демилге бирдей болсо керек эле. Бирок көбүнчө эле убактысы болбой калаар эле.

– Балдарыңыздар Москвада окушту. Сиздер барганда жыргашып калышса керек?

– Балдар тез-тез келип турчу. Биз менен калып да калышчу. Өзгөчө кыздарым. Биз барсак аларга жакшы да. Бир айдай өң-түстөрүнө чыгып жыргап эле калышчу.

– Балдарыңыздын ичинен кимиси атасына жакыныраак болчу?

– Баары эле бирдей болчу. Ошентсе да кичине уулумду «деятель» деп эркелетчү. Өзүнүн аты Эркин. Толмоч болгондуктан ошентсе керек. Чоң уулум көп ооруп, арыгыраак болуп өстү. Эркин мектепти да ал-

тын медаль менен бүтүрдү. Азыр Москвада иштейт. Мына ушул шаардагы № 6 мектепти бүтүрүштү бардык балдарым.

– Кимиңиздер ата-энелердин чогулушуна көбүрөөк барат элеңиздер?

– Албетте, мен барат элем да. А киши, эми өзүн билесин, мамлекеттик иштер, чогулуш, кеңешме, заседание ж. б. колу бошочу эмес.

– Мектепке бир жардамы тийди бекен?

– Анысын да жакшы билбей калдым.

– Бала деген бала да. Бир тентектик кылып койсо жини келип урушканбы?

– Эгер тентектик кылып, сөзүн укпай койсо урушчу. Балдарым атасынан коркчу, абдан сыйлачу. Эшиктен келатса: «Атабыз келе жатат!» – дешип ойноп жатышса тынч отуруп калышчу. Айбыкчу. Сыйлап турушчу.

– Үй-бүлөнүн каражаты сиздин колуңузда болсо керек?

– Албетте. Айдан айга айлыгы араң жетип турчу. Ошо кезде бардыгынын турмушу деле ошондой болсо керек. Акчасы тийгенде баарын мага алып келип берчү. Аны мен үнөмдөп тамак-ашка, кийим-кечекке жеткирчүмүн.

– Кийим-кечесин өзүңүз алат белеңиз?

– Өзүм тандап алып берчүмүн. Дүкөнгө алып барып кийгизип көрчүмүн. Антпесе дагы болбойт. Чоң же кичине болуп калышы ыктымал. Балдарыма да ошентчүмүн. Ошо кезде балдарым жыргап кийе турган кийим деле жок эле. Балдарым эл катарында эле чоңойду.

– Аксакал канча жылда бирден костюм кийчү?

– Кийимим жок дегенин, тандаганын, кийим үчүн кейигенин укканым жок. Көп болсо бир жылда эки костюм кийсе кийээр эле.

– Эски костюмдарын эмне кылаар элеңиз?

– Агасы келип калса ошого берчү элем. А киши кийип кетчү. Же дагы бир туугандары келсе, ошолор алып кетчү. Жакшы кийимдери жерде калчу эмес.

– *Тууган-уруктарын үйдө кандай тосчу?*

– Андай күн а киши үчүн майрам болчу. Жөн эле жыргап калчу. Тамак-ашты көп жасатчу, а кезде биздин үйгө туугандары көп келчу. Согуштун учурунда, андан кийинки мезгилдерде. Балдар чоңойгондон кийин, алардын аягы суюла баштады. Тууган дегенде жанын берген киши эле.

– *Жакшылык-жамандыкка кандай карачу?*

– Андай нерседен калчу эмес. Бирөө-жарымдын көзү өтүп кетсе дайым барып бата кылып турчу.

– *Динге болгон мамилесичи?*

– А киши атеист эле. Бирок көкүрөгүндө бекем ишенген бир нерсеси бар эле. Бирөөгө жамандык кылбаса, бирөөгө катуу сүйлөбөсө мунун өзү адамдык чоң касиет эмеспи.

– *Чет элден, башка союздук республикалардан анча-мынча коноктор үйүңүздөргө келчү беле?*

– Официалдуу андай коноктордун үйгө келгендигин эстей албаймын. Андай байланыш болгон эмес.

– *Жанагы экинчи төрөлгөн кызыңыздын аты Саадат. Анын атын атасы койгонбу?*

– Ооба, өзү койгон. Саадат деген ат жагып калса керек. Ал кызыбыз кичинесинен эле болпойгон жакшынакай кыз болуп өстү.

– *Канчанчы жылы төрөлгөн эле?*

– 1947-жылы. Кийин деле мектепте окуп жүргөндө: «Менин кызым иштемчил кыз болот», – деп эркелетип калчу. Кызымдын өзүндө да атасы айткан ошол касиеттер бар. Бир жолу чарчап-чалыктым дебейт, чуркап жүргөнү жүргөн. Анан кичүү кызымды айтып калчу: «Бул кызым жакшы кыз болот. Эси көп, бирок бир аз моданы жакшы көрөт», – деп.

– *Кийин кыздарыңыз атасы айткандай эле болдубу?*

– Ошондой болуп өсүштү.

– *Кексе киши да, көп адам менен мамиле кылып жүрүп кимдин ким экендигин дароо байкап койсо керек.*

– Ошентип балдар-кыздарды чоңойтук. Арманыбыз эле дагы бир аз жүрө турганда болмок. Адам ба-

ласына канчалык өмүр берсе да тойбойт го. Кээде олтуруп арман кылып коёбуз.

– *Салима апа, кайнагаңыз Атабектин балдары жөнүндө айтып берсеңиз?*

– Атабек кайнагам көп бала көргөн экен. Бирок балдары турбаптыр. Кийинки төрөлгөн кызы гана бар. Анын 5–6 баласы бар. Айылда турат. Аты – Тамара. Төрөбай Кулатович: «Агамдан бир эркек уул калбады», – деп кейип калчу. Тагдыр экен да, бала да кудай берсе болот да. Уул деген бул атанын жолун уланткан туяк да. Ушун үчүн кыргыздан дайым уул туулса деп тилешет эмеспи.

– *Жанагы Тамара эже менен байланышыңыздар жакшыбы?*

– Ооба. Дайым келип-кетип турат. Биз айылга барсак ошолордун үйүнө барабыз.

– *Сиздердин айылдагы үйүңүздөрдө ким турат?*

– Анда ошо Атабек кайнагамдын байбичеси турат.

– *Ошо үй кандай салынып калды эле?*

– Аны тарыхы кызык. Чоң уулум айылга, чоң атасыныкына көп барчу. Айыл менен байланышы жакшы болчу. Анан ал жердеги тууган-уруктар: «Узак, сен айылга үй салып койсоң болбойбу. Атаң эми айылга келбейт, Мурда салбаган, эми салчу беле. Кел, үй сал!» – дешип үгүттөй башташыптыр. Көбүнчө ошол совхоздун директору Сайитов Эсенали жардам бериптир. Жайын, кышын жүрүп Узак уулубуз ошол үйдү салган. Атасына келип: «Үйүбүз бүткөнү жатат», – десе: «Сага үйдүн эмне кереги бар. Мына бул үй турбайбы ошол сага жетет да. Мага үйдүн кереги жок», – деп койгону эсимде. Өзүмө бир нерсе болсун деген киши эмес эле жарыктык.

– *Айылдагы үй ошентип бүткөн экен да. Барып ошол үйдө жашадыңыздарбы?*

– Бир гана жолу түнөдү ошол үйгө. Пенсияга чыкканда туугандарга учурашып келели деп бала-чакабызды, небере-чөбүрөлөрүбүздү ээрчитип бардык. Узак ошол жакта эле. «Ошол үйдү жок дегенде көрүп келели», – деп айттым. Ошол барышыбыз Төрөбай Кулато-

вичтин көзү тйрүүсүндөгү эң акыркы жолкусу болуп калды. Эли-журту, тууган-уруктары менен бирге болуп учурашып келди.

– Атайын салынган үйдө бир түн болсо да түнөгөнү жакшы болгон экен. Бир түндүн буйруганын көрбөйсүзбү? Болбосо бул дагы өзүнчө бир чоң арман болуп калмак экен. Салима апа, ар кандай арыз-муң менен адамдар кайрыла берет эмеспи. Ошондойлорду Төрөбай Кулатович үйдө да кабыл алчу беле же жокпу?

– Үйгө анча-мынча туугандары эле келип бир иш менен кайрылбаса, эч ким деле келчү эмес. А эгерде келип калган болсо ошондой арызданган адамдарды кабыл алуу бөлмөсүнө жиберчү. «Силердин арызыңар каттоодон өтүүсү керек. Ошол жерге барсаңар ишиңер жакшы, оң жагына чечилет», – деп айтчу.

– Оңой-олтоң жумуш болсо телефон чалып бүтүрүп берейин дечү эмес беле?

– Антип кесе айтчу эмес. Бардык жагынан салмактап карап көрөлү, анан чечели дечү. Эч бир шашылчу эмес.

– Тууган-уруктардын арасынан, маселен, кимдир бирөө атууга өкүм болуп соттолуп кетти эле, ошону арачы болуп алып калыңыз деп келген бирөө-жарым болду беле?

– Жок, андай болгон эмес. Андай учур менин эсимде жок. Балким, иштеген жеринде болсо болгондур. Бирок андайды мага айткан эмес. Чоң мамлекеттик ишмер болгондон кийин баш катырган толгон-токой эле маселелерди чечсе керек. Анын баарын мага айтпайт да.

P.S. «Бүгүн чөбүрөлөрүмдү ойнотуп жүрүп чарчап калыпмын. Эртең сүйлөшөлү», – деп калды Салима апа. Макул болдум. Көчөдө келатып Төрөбай аксакал жөнүндө ойлондум. Эсиме чыгыш элинин бир жомогу түштү.

Илгери-илгери бир улуу элдин ханы көз жумуптур. Артында калган мураскору жок экен. Ич ара

талашып-тартышып эч кимди хан көтөрө албай коюшуптур. Ошондо бир акылман киши: «Хандын ак кушун учуралы. Ал кимдин башына барып консо, ошол хан болсун», – дептир.

Эл макул болуптур.

Элдин четинде ата-энеси өлүп калып, аябай азап-шорго жүдөгөн бир койчуман жетим бала олтурган экен. Хандын ак кушу асманда айланып учуп жүрүп эң акырында жанагы баланын оң мүрүсүнө келип конуптур.

Эл ошентип жетим баланы хан көтөрүп алган экен. Бала абдан адилет хан болуптур.

Бул жомок башынан аягына чейин Төрөбай аксакалдын тагдырына аябай окшош. Кечинде балдарыма мына ушул жомокту айтып бердим.

– Төрөбай Кулатов ким болгон? – дейт мектепте окуган балам.

– Жанагы оң мүрүсүнө куш конгон бала болгон, – дейм.

– Ырас элеби? – дейт.

– Ооба, – деймин. – Силерге эмне Усубалиев, Масалиев, Кулатов, Орозбеков жөнүндө эч нерсе мугалимиңер айтпадыбы? – деп сурайм.

– Жок бизге жалаң Акаев жөнүндө сөз кылат, – дейт уулум.

Бул дүйнөгө тынымсыз айланкөчөк болуп турган нерсе экендигин, бийлик ар дайым алмашып, доор жылышып тургандыгын азырынча балам билбейт да...

P. S. Тагдырдын тамашасын караңыз, бүгүн ошо Акаевдин аты таптакыр унутулуп олтурат. Сыртта башка замандын, башка бийликтин желаргысы жүрөт.

деген сөздөрдү көп угам. Карапайым элдин катмарынан чыккан жөнөкөй адам элдин дидарын жакшы түшүнүп элдик болуп калат экен да. Эл арасында ушунча жылдан бери жүрүп атабыз – бир жаман сөз укканым жок. Баары а кишини ак ниеттүү, таза киши эле деп айтышат. Көзү эбак өтүп кетпедиби, эгер мен билбеген бир жамандыгы болсо айтылаар эле. Кыңыр иши болсо кылтыйып чыгып калаар эле. А, балким, мен укпагандырмын. Бирок а киши, чындыгында да, кумурскага да жамандык кылган эмес. Үйдө жайында чымындар көбөйө баштаса биз өлтүрүп кирчүбүз. «Ай, эмне кыласыңар чымынды өлтүрүп, сыртка кууп ийгиле!» – деп калчу.

– *Мамлекетти башкарып турган адам ошончолук боорукерлик кылып чымынга да зыяны тийбесе кандай болду? Андай адамдар иш кызматы боюнча талапты катуу коюп каардуу болуш керек эле го. Боорукер Кулатов элди кантип башкарды экен?*

– Керек болгон жерде аябай катуу башкарчу. «Маселелерди кабыргасынан койду, өжөрлүгүн көрсөттү, аябай өз пикирине бекем турду», – деген сөздөрдү угуп калчумун. Ушул сөздөн улам эстедим. Бир күнү бюро болгон экен. Бирөөлөрдүн маселесин карашкан го. Чай ичип олтуруп менден сурап калды. Кийин ойлосо мени бир текшерип көрөйүн деген го. «Бир нерсе сага айтайынбы, Соня?» – деп калды. Мени Соня дечү. Эмне айтаар экен деп: «Мейлиң, айтыңыз», – дедим. (Мен а кишиге ар дайым «сиз» деп кайрылчумун. Ыйбаа кылып турчумун). «Бирөө мага бир ишти аткаруу үчүн 5–6 миң сом берем деп жатат. Сени менен кеңешейин дедим эле. Сен ушуга кандай дейсиң?» – деди. Анда: «Кокуй 5–6 миң сом эмес, 500 миң сом берсе дагы андай ишке барууга таптакыр болбойт», – дедим. Көрсө, бюродо мына ушуга окшош бир маселе карап келишкен экен. Талкууга түшкөн кишинин аялынан пара алуу жөнүндө сөз чыгыптыр. Ошону ойлоп алып, менин аялым кандай болду экен деп мени текшерип көрүптүр, жарыктык. Өзү бирөөнүн бир кылын жолотчу эмес.

– *Бийликтеги адам таза болуш керек да.*

– Таза болбосо сөзү кыска болот. Эч кимге эс нерсе деп тике айталбайт. Бети чиркөө болуп калат. Жалтактап бир маселени туура чечалбайт. А киши андай эмес эле.

– *Төрөбай Кулатович иштеп турган жылдары биздин республикабызда далай чоң-чоң жумуштар аткарылды. Мындай же тигиндей маселелерди өкүмөткө коюп атабыз деп күйүп-бышып жүргөн учурларын эстей аласызбы?*

– Андай учурлар өтө эле көп болгон. Маселен, шахтёрлор жашаган Көк-Жаңгак шаары бар эмеспи. Ошо жерде жашаган эл суудан абдан кыйналып, суу куурлары табылбай калган экен. Ошол маселе боюнча атайын Москвага барып чечип келген. Ошону ишке ашыргандыгына аябай кубанып жүргөнү эсимде.

– *Ош – Бишкек жолу ошол учурда курулду да.*

– Ооба, а киши да көп аракет жасады. Жол ачылганда кызыл лента кесүүгө катышты. Түшкөн сүрөттөрү да бар. Токтогул ГЭСи ачылганда да аябай сүйүнгөн. «Буюрса, биздин элдин келечеги жакшы болот. Өзүбүздүн электро-энергиябыз бар», – деп калаар эле.

– *Салима апа, а киши дайым эле иш деп жүрүп сизди чет өлкөлөрдөгү курортторго алып барып эс алдырып келген жокпу?*

– Жыл сайын эле эс алып турчубуз. Чет өлкөлөргө барып эс алган учурларыбыз болду. 1960-жылы Кореяга барып бир ай жүрүп келдик. Кийинки жылдарда Болгарияга, Венгрияга, андан кийин Румынияга, Германияга барып келдик. Кытайга барып эс алып келгенбиз. Мен а киши менен бирге барган өлкөлөр ушулар. Өзүнүн барган өлкөлөрү өтө эле көп.

– *Сизге кайсы мамлекеттин курорттору жакты?*

– Бардык эле жерлер жакшы экен. Айрыкча Кореянын тоолору мага жакты. Эс алчу жерлери таң каларлык. Бир ай жүрүп келдик. Бизди аябай жакшы кабыл алышты. Эли өтө адамгерчиликтүү болот экен. Румыниянын жаратылышы да керемет экен.

Болгариянын курорттору али эстен кетпейт. Кара деңиздин бойлорунда жайланышкан. Биз барган жерлерде эс алуу менен бирге эле ошол өлкөлөрдүн маданий жайларын көрдүк, экономикасы, өнөр жайы менен тааныштык. Бизди тез-тез коноктоп сыйлашып турчу. Бир барганда Советтер Союзунан 5-6 үй-бүлө барчу.

– *Кытайда канчанчы жылы болдуңуздар?*

– 1959-жылы болдук. Пекинде, дагы бир топ шаарларда болуп келгенбиз.

– *Дүйнөнүн көп эле жерлеринде бирге болгон экенсиз. Чет өлкөлөрдөгү сонун-сонун курортторду көрүп келгенден кийин Төрөбай Кулатович биздин курорттор жөнүндө кандай пикирлерди айтчу?*

– Кээде салыштырып биздин курорттордун абалына кейип калчу. Аларга жетүүгө кыйын. Ал үчүн экономиканы өстүрүшүбүз керек дечү. Батыштын өнүгүп-өскөн өлкөлөрүнө таң калчу. Ошолордукундай маданиятыбыз, өнөр жайыбыз болсо экен жана ошондой даражага жетишибиз керек деп иштеген. Кийинки жылдарда далай алга жылып, Ысык-Көл, Жалал-Абадда жаңы курорттор салынбадыбы. Чынында эле Ысык-Көл кандай керемет жер. Чет өлкөлөрдөгү сонун жерлер бул жакта эле калат.

– *Биздин жерлерди да курорт кылса болот экен, бизде да табияттын керемет жерлери бар деп айтпадыбы беле? Маселен, Апшыр-Ата жөнүндө...*

– Ушунун бир ыңгайын тапсак болот эле, – деп калчу. Анын үстүнө мурда андай чоң курулуштарга Союздук бюджеттен каражат бөлчү. Каражаттын улам көбөйгөндүгүнөн биздин сонун жерлерибиз акырындап жакшы деңгээлдеги курортко айлана баштаган. Эгерде СССР бузулбай турганда беш-он жылдарда биздин республикада да дүйнөлүк деңгээлдеги курорттор курулуп калмак, Кыргызстан үчүн чоң пайда болмок. Тилекке каршы азыр курорт эмес жалаң курсакты кантип тойгузуунун убарасында калдык. Мындай көрүнүш убактылуу мезгил болуш керек. Мындай да кыйынчылыктарды көргөнбүз.

– *Түздөн-түз а кишинин демилгеси менен республикалык маанидеги кайсыл иштер бүткөн?*

– Муну элдин баары эле билет. А кишинин демилгеси менен Фрунзе – Рыбачье (Бишкек – Балыкчы) темир жолу курулган. Темир жолду куруу үчүн атайын Сталинге кирип уруксат алган экен. Ага чейин Молотовго кайрылса: «Өзүңөр кичинекей республика болсоңор, силерге темир жолдун эмне кереги бар?» – деп уруксат бербей коюптур. Сталинге кирсе а киши: «Элдин абалы кыйын. Силер каражатты кайдан аласыңар?» – дейт экен. Ошондо Төрөбай Кулатович: «Бизге эл үчүн каражаттын кереги жок. Жумушчуларды өзүбүз табабыз. Бизге рельсалар менен шпалалар гана керек. Ошого уруксат берсеңиз эле өзүбүз бүтүрүп алабыз», – дептир. «Андай болсо кура бергиле. Тоскоолдук болбосун», – деп коюптур.

Андан кийин Орто-Токой суу сактагычынын курулушу жөнүндө да эл арасында кеңири айтылып жүрөт. Суу сактагыч согуштан мурда курулган. Мен аны анча жакшы билбейт экенмин. Бирок түздөн-түз катышы бар экендигин уккам.

Кыргызстанда кандай маанилүү маселелер болсо ошолордун баарына а киши кайсыл бир өлчөмдө сөзсүз кол тийгизген. Эч четте калган эмес.

– *Төрөбай Кулатович Исхак Раззаков менен канча жыл бирге иштеди?*

– А киши 1945-жылы келип 1961-жылы кетсе, демек 16 жыл бирге иштептир.

– *Андан кийин пенсияга чыкканга чейин Турдакун Усубалиев менен иштеди да.*

– Ооба, Раззаковдон кийин Усубалиев менен иштеди.

– *А киши чынында көп адамдар менен иштеп мамилелеш болгон. Алардын көбү а дүйнө салып кетти, көбүнүн көзү тирүү. Жакшы мамилелеш адамдарынын бирөө – экөөңү айтып берсеңиз?*

– Эң көп бирге иштеген адамы бул Турдакун Усубалиевич. Бир киши менен 25 жылдай иштеш оңойбу? Мурда да айтпадымбы, санаалаш адамдарынын

дагы бири бул – Кадыркул Качкеевич. А киши менен да көп жыл иштеди. 1945–46-жылдары К. Качкеев да Ошко областтык аткаруу комитетине жиберилген. Ал жакта он жылдай жүрдү. Кийин а киши Фрунзеге пахтачылык боюнча министр болуп келди окшойт. Кийин а киши Москвадагы Кыргызстан өкүлчүлүгүнө элчи болуп кетти. Ал жакта 15 жылдай иштеди го. Үй-бүлөсү менен да катташып турдук. Байбичеси да кишиликти жакшы адам эле.

Андан башка Казы Дикамбаев менен мамилебиз жакшы болду. Ал ар кандай деңгээлдеги көп иштерде иштеди. Министрлер Советинин төрагасы болуп 5–6 жыл иштеди.

Дагы кимди айтсам? Баса, К. Ташиев менен да жакшы мамиледе эле. А киши да ар кандай өкмөттүк кызматтарды аткарып, жакшынакай кадыр-барк менен жүрүп азыр пенсияда. Бу кишилер менен ынак болдук, бирибизге бирибиз кастык санабадык, көрөлбастык кылбадык, санаалаш болуп жашадык.

– Жогорку Советтин төрагасынын жардамчылары да болот эмеспи. Көп жыл иштегенден кийин ал кишинин кол астында бир нече жардамчылар иштеп кетсе керек. Ошолор жөнүндө да маек куруп берсеңиз?

– А киши жардамчы болуп иштегендердин арасында Аскар Мамеев бар. Ал азыр Улуттук Коопсуздук комитетинде бир бөлүмдү тейлейт. Өзүнүн кызматын абдан так аткарган бала болчу. Андан кийин Октябрь Жекшенев иштеди. Абышкамдын жанында көп жылдар жүрдү. Ага аябай ишенчү. Эч кимге тапшырбай турган жумушту ошого тапшырчу. Артында бала-чакасы калган. Байланышып турабыз. Баса, алардан мурун акын Үсөнбаевдин баласы да бир аз убакыт жардамчы болгон.

– Салима апа, чоңдордун эң жакын адамдары бул шопурлары болот дешет. Төрөбай Кулатовичтин шопурларын эсиңизге салыңызчы?

– Туура айтасың. Түнү-күнү кайда барса бирге болот эмеспи. Бир шопуру бар эле. Матвеев Иван Миро-

нович деген. Абдан элпек, эч бир эрикпеген, кичи пейил киши болчу. Качан кааласаң даяр. Кабагым-кашым дебейт. Бу кишинин да көзү өтүп кетти. Ылайым, жаткан жери жайлуу болсун!

– Ошо шопуру жансакчы да болуп кызмат кылчубу?

– Ооба, кийинчерээк ошондой болду. Мурда өзүнчө адамдар бар эле. Бир-экиден жанында жүрчү. Кийин андай кызматты жоюп жиберди окшойт. Жанагы жардамчыларына ошол милдет кошо жүктөлүп калды.

– Шопуруна мамилеси кандай эле?

– Абдан сыйлап турчу. Өзүм жебесем да шопурум ток болсун дей берчү...

«БИР КЕМ ДҮЙНӨ: ЖАШАЙ ТҮШСӨ БОЛМОК...»

(Бешинчи маек)

– Аксакал пенсияга чыккан учурун айтып бериңиз?

– 1978-жылы Жогорку Советтин сессиясында пенсияга абдан жакшы узатышты. Көп жылдык эмгеги эл алдында татыктуу баалашты. Жылуу сөздөрүн аяшкан жок. Пенсияга чыккандан кийин мурда дайым иштеп жүргөн адамга бир аз кыйыныраак болуп калат экен. Өзүн бир жерге коё албай, улам эшик-эликке чыгып, бир нерсени жоготкондой болуп жүргөндүгүн байкап калчумун. Ичимен кыйналып жатат го деп ойлоп койчумун. Бирок билдирбешке аракет кылчубуз. Балдар, кыздар алаксытууга жардам берчү.

– Пенсияга чыгуу деле оңой эмес. Ошо жашка жетип иштөө деле эрдик. Бул да өзүнчө шаан-шөкөт өткөрө турган өмүрдөгү бир учур. Ушул окуяны эл-журтка чай куюп берип белгиледиби?

– Буга ал көп деле сүйүнүп кеткен жок, көп эле чөгүп чүнчүп кеткен жок. Турмушта, адамдын өмүрүндө боло турган кезектеги окуя катарында кабыл алды. Анткени ал бул нерсеге алдын ала даярданып ойлонуп жүргөн.

– Өкмөт менен партия аны пенсияга жакшы узатты деп айттыңыз. Мага мындай бир ой келет да: а киши өзүнүн өмүрүн өкмөттүн ишине арнады. Жогорку Советке 9 жолу депутат болуп шайланды, өмүр бою Жогорку Советтин төрагасы болуп иштеди. Анан ошондой киши пенсияга чыгып жатканда кандай сыйлык берилди экен? Ошондо баатырдык наам берип койсо жарашпайт беле?

– Эл арасында «Төрөбай Кулатовичке пенсияга чыгарда «баатыр» деген наам берилет экен. Ошондой болуш керек го», – деп көп айтып жүрүштү. Аябай күтүштү. Эл кулак түрүп 70 жылдыкка алат экен

деп калышкан эле. Анан кандай кылып чечишти өкмөт өзү билет да. Биздикилер да түзүк эле аракет кылса керек, бирок ал кезде андай маселенин баары Москвадан чечилчү. Кийин айтып жүрүштү: «Эң акыркы бешинчи Ленин орденин жакында эле алыптыр. Арадан 2 жыл өтө элек экен. Эми дагы сыйлык берүүгө туура келбейт», – дешип. Чынында эле ошондой болсо керек. Анткени аларда сыйлык ыйгаруунун атайын жобосу бар да.

– Наам ыйгаруу үчүн Москвага биздин өкмөт документтерди толтуруп жиберген бекен же жокпу?

– Сунуш жиберилген экен деп айтып жүрүштү. Анысы канчалык туура же туура эмес мен аныгын билбеймин.

– Өзү билчү бекен?

– Өзү деле сунуш жиберилди деп уккан экен. Кийин ал: «Баатыр болбосом эмне экен. Өкмөт ушунчалык сыйлап беш жолу Ленин орденин берди. Бербей койсо эмне болмок», – деп ыраазы болуп жүрдү.

– Макул дейли, Москва ошентип чечиптир. Пенсияга узатып жатканда биздикилер эмне сыйлык беришти?

– Салтанат убагында тон жабышты, калпак кийгизишти. Кол саат беришти.

– Канткен күндө да өзүңүз жеке күнүмдүк турмушунда дисгармония болуп калса керек? Мурдтан келаткан жашоо агымы өзгөрдү да. Ошону кандай кабыл алды экен?

– Чынын айтуу керек, адегенде сыр билдирбей жүрдү. Көчөгө чыгат, жоро-жолдоштору менен жолугат, сейилдеп басат. Баары эле өзүндөй пенсияга чыккан адамдар болчу. Кийинчерээк эриккендей болуп калды. Маанайы бир аз чөгүнкүрөөктөй сезилип жүрдү. Себеби эле мурункудай жумушка баруу жок, эс алып үйдө жүрө бер деген сөз да.

Бирок бая айтпадымбы, эс алууга чыгууну жакшы эле кабыл алды. Туугандарга барып жүрдү. Мурда анчалык чер жазышып сүйлөшкөн учурлары аз эле болсо керек. Айылга жеңил машина менен барат-

канда жолдорун көрүп көңүлү аябай куунак болуп, табигатка суктанып баратканы эсимде.

– Табигатка ар бир адам эле суктана билбейт. Башкаларга караганда Төрөбай Кулатович көбүрөөк элдик адам болуп калгандыктан эс алып жүргөндө оңой эле эл менен тил табышып кетсе керек?

– Туура айтасың. Ошол элдик болгон кыял-жоругу менен эч кыйналбай, кысталбай өзүн эркин сезип жүрдү да. Ким менен болсун сөз табышып кетчү. Мамиле кыла алчу.

– Кээде байкап жүрөм: бир адам бийликтен кеткенден кийин аны менен эл анчалык эсептешпейт. Жалаң мансабына карап мамиле кылгандар кийин кол берүүгө жарабай тескери басып теңсинбейт. Төрөбай Кулатович эс алууда жүргөндө бийлик адамдарынан жылуу сөз күткөн учуру болдубу?

– Эс алууга чыккандан кийин чоңдор менен өкмөт үйүнө барганда анча-мынча жолугушуп жүрдү. Алар анын абалын сурап турушту. Кийинчерээк анча барбай калды. Жүрүп олтуруп ичинен нааразылык пайда боло баштады. Өзү кээде: «Өзүм кандай болсом башкалар деле ошондой болсо керек. Бирөө кыйналып, бир нерсеге муктаж болуп жүрсө ага сөзсүз жардам бериш керек деп ойлоп жүргөн экем. Эми байкадым, көрсө адамдын баары бирдей эмес турбайбы?» – деп айтып калчу. Бул сөз ошо чоңдордун мамилеси салкындай баштагандан улам чыгып атпайбы? «Аксакал, абалыңыз кандай? Эс алуу жакшы өтүп жатабы? Не муктаждыктарыңыз бар?» – деген эле жылуу сөздөрү болсо жетишмек. Ошондой салкын мамилени күткөн эмес. Буга ичинен бушайман болгондугун сезип жүрдүм. Айрым кыйбас жолдоштору кол үзбөй кабарлашып турушту. Пендечилик турмушта боло берчү нерсе экен да: жанагындай салкын мамилени да көрүп кетти.

– Корбойсүзбү, бирге иштегендери эс алууга чыкса аларга камкордук кылып өзү кабар алып турган экен. Адамдын баары эле мендей болсо керек деп ойлогон да...

– Бирөө жарым ооруп калдым десе өзү барчу же киши жиберчү, жардамын берип, кабарын алып турчу. Маселен, атактуу кызылчачы Зууракан Кайназарова ооруп басалбай калган. Ал киши гектарынан 450 центнерден кызылча берип жүргөн. Көп азаптарды тартып жылаңаяк иштеген. Ошол кишиден ар дайым кабар алып турчу. Айрым учурда өзү менен кошо мени да, балдарын да алып алчу. Белек-бечкек алууну унутчу эмес. Барганда чайын ичип, ал-абалын кеңири сурачу. Зууракан Кайназарова кыйын киши эле. «Ай, Төрөбай, сенден башка мен эч кимдин оюна келбеймин. Эч ким кабар албайт. Бир гана сен чыныгы адам экенсиң», – деп ыраазы болчу. Эмнесин айтайын, ушундай киши эле.

– Ошо эс алып жүргөндө үйгө келип ыраазычылык билдирип ырахматын айткандар болдубу?

– «Бир кезде сиздин жакшылыгыңызды көп көрдүк», – деп ырахматын айтып келгендер көп эле болду. Далай каттар келди. Ар кайсы кесипте иштеген адамдар кат жазышып ыраазычылык билдиришип турду. Айрыкча, а кишиге малчылар кайрылышты. Төрөбай Кулатович жер-жерлерге барганда малчылардын үйүнө кирип турмуш-тиричилигине жакындап кызыкчу экен. Жада калса эмне тамак жешет, кийими барбы, балдары окуп жатабы, ушуга өңдөгөн нерселерге чейин кызыкчу экен. Анча-мынча башына иш түшүп, 5–6 малын жоготуп түрмөгө түшүп калгандары болсо жардам берчү экен. Бир жолу мага: «Малын карышкыр жеп кеткен бир чабанды соттоп жибериптир. Ушул да кеппи? Күнөөсү жок соттолуп кетиптир. Ал эми миндеген акчаны жегендер сайрандап бош жүрүшөт. Бул акыйкаттык эмес», – деп айткан. Элдин таламын талашып турчу. Акыйкатсыздыкты көрсө ичи күйүп кетчү.

– Мен жаңы институтту бүтүп келип «Кыргызстан маданияты» газетасында иштеп жүргөн учурум эле. Төрөбай Кулатович өзү теңдүү аксакалдар менен бульварда сүйлөшүп олтурганын көрчүмүн. «Эмне жөнүндө сүйлөшүп жатат болду

экен», — деп ичимен кызыгып өтчүмүн. Ошондо эмне жөнүндө сүйлөшкөндүгүн сизге айтчу беле?

— Эмне деп сүйлөшкөндүгүн мен билбеймин да. Бирок божомолдосо болот. Алар эмне жөнүндө сүйлөшмөк эле? Баштарынан өткөн кызыктуу окуяларды, өткөн күндөрүн, бүгүнкү саясаттын абалын сүйлөшөт да. Ошентип алаксып убакытты өткөрүп жүрүштү.

— Эми андай чогулушкан аксакалдар деле жок сымал...

— Алар азайып баратат. Мурдагыдай чогулушкандарын деле көрбөймүн. Анча-мынча алдан-күчтөн тайып бульварга чыгууга деле чолосу анча жок окшойт.

— Төрөбай Кулатович ооруп калгандыгын качан билдиңиздер?

— Адегенде сасык тумоо тийди. Барып-барып ошондон кийин оорусу күчөп кетти. Дароо ооруканага жаткырдык. Дары-дармектердин баары бар болчу ал убакта. Чоңдор жатчу ооруканада дарыланды. Буйрук ушундай экен, арадан жарым ай өтпөй көзү жумулду.

— Операция болдубу?

— Ооба, болду. Андан кийин жакшы эле сезип калган өзүн. Бирок кайра күчөп кетти.

— Операциясын ким жасады?

— Тыналиев деген врач жасады.

— Операциядан кийин канча жашады?

— Бир айдан ашык жашады. 16-январда операция болуп, 19-февралда үзүлдү.

— Акыл-эси тетик эле турдубу?

— Акылынан эч айныган жок. Акыркы күндөрү айтып калды: «Ооруканада жаткырбай үйгө эле алып кетсеңерчи», — деп. Бирок үмүт деген өлбөйт да. Жакшы болуп кетер деп ооруканадан чыгарбадык.

— Кандай керээз сөздөрүн айтты?

— Ооруканада жанынан кадам алыс чыкпадым. Түн-күн бирге болдум. Операциядан кийин бир жолу көзүн ачып колу менен менин бешенемден акырын сылады. Анан: «Соничкам, сен балдарыңдын арасында ак чач байбиче болуп эми жакшы жаша», — деди.

Ошо учурда мындай сөз мага жакпады. Бирок азыр ойлосом ошол сөздөрүнүн артында: «Өмүрлүү бол. Сага чоң ырахмат. Мени күн-түн карап жатасың. Балдарыңдын сый-урматын көр», — деген маани жаткан экен да. Балдар, кыздарды өз колу менен үйлүү-жайлуу кылды, билим алып берди. Турмушка аралаштырып койду. Неберелерин көрдү. Ошолордун арасында аман-эсен жүр деген сөздү айтты.

— Аксакалды а дүйнөгө өз колуңуз менен узаттыңызбы?

— Көзү жумулуп кеткендигин өзүбүз да билбей калдык. Эртең менен тамак ичирдим, чай бердим. Идиш-аякты чайкап келейин деп чыгып кеттим эле. Балдар да ошол жерде олтурган. Кайтып келсем көзү жумулуп кетиптир. Жанынан жылбай эле турсам эмне болот эле деп анда бир арман кылып калдым.

— Ажал каш-кабактын ортосунда дейт эмеспи.

— Ошондой экен. Айлабызды таппай балдарым менен ый-чый болуп туруп калдым. Анчада эле биринчи болуп кемпири менен Кадыркул Качкеев келди. Кошуна бөлмөдөн бирөө-жарымы кабар берген го. Ошондо Аалы Токомбаев менен Акматбек Сүйүмбаев да даарыланып жатышкан эле.

— А кишинин сөөгү Ала-Арча көрүстөнүнө кадырлуу адамдардын жанына коюлду. Эстелигин качан тургуздуңуздар?

— Эстелиги бир жылдан кийин коюлду. Ага өкмөт жардам берди.

АЯЛ

«Аял жакшы эр жакшы» дейт кыргызда, эң улуу сөз. «Эрди эр кылганда да, жер кылган да аял» деп айтылат кыргызда. Мааниси мындай терең макал башка элде айтылбаса керек. Айтылса да, мындай күчтүү, салмактуу чыкпаса керек.

* * *

Аял эч качан өзү бактылуу болбойт. Анын бактысы ак никелүү болуп күйөөгө чыгуу, бала төрөп чоңойтуу. Бийликтен, байлыктан бактылуу болом деген аял катуу адашат.

* * *

«Аялдын пири анын никелеп алган күйөөсү» дешет. Эгер аял өз эрин пирдей тутуп кадырлабаса, анда андай үй-бүлө бактысыз үй-бүлө.

* * *

«Аял үйдүн куту» деген макалдын да мааниси терең. Үйдү үйдөй кылып таза, кооз кармаган, бары-жогун билдирбей, жаркыратып туткан аял заты. Ал сарамжалдуулугу, ийкемдүүлүгү, пейли менен үйгө кут орнотуп турат.

* * *

Үйүндө жакшы тарбия алып, ак-караны ажыратып, ыймандуу, маданияттуу болуп өскөн кыз кийин турмушка чыкканда көп кыйналбайт. Анткени ал адамды кантип сыйлап, урматтоону, улуукичүүгө кандай мамиле жасоону, күйөөсүнө, кайын журтуна кантип жагууну биринчи кезекте өздөштүрүп алат.

* * *

Аялды кадырлап, барктаган өлкөнүн келечеги бар. Кайсыл өлкө аялдарга жеңилдик берип, камкордукка алса, ошол өлкөнүн эртеңки күнү жарык.

Аялзаты эркектер жасаган ишти жасап, үй-бүлө багабыз деп базарга, көчөгө чыгып кеткен болсо, ошол өлкөнүн балдары тарбиясыз калат. Эне мээримине канбаган баладан айкөлдүктү, боорукерликтү, кечиримдүүлүктү күтпөө керек.

* * *

Аялдын көңүлүн көкөлөтүп жер каратпай, кордобой алаканга салган элдин тукуму өсөт. Анткени андай мамилеге туш болгон аялдар балдарына эркин ой жүгүртүүнү, эл-жерди сүйө билүүнү үйрөтөт, эстүү, эр көкүрөк, зээндүү болууга тарбиялайт.

* * *

Кайсыл бир элдин маданияты, рухий дүйнөсү, ыйман-ызааты аялзат аркылуу экинчи бир элден айырмаланып турат. Ошондой эле кайсыл эл кандай жашап жаткандыгы, кандай дөөлөттөрдү айрыкча баалап, кандай жамандыктарды башынан өткөргөндүгүн билсе болот.

* * *

«Аялдын жакшысы эрден чыкпайт, эрден чыкса да элден чыкпайт»,— деген кеп бар. Ыймандуу, сабырдуу, кайрымдуу болуп туруп, эрден чыгып кеткен аялдар сейрек жолугат. Аялдардын көпчүлүгү чыдамсыздыктан, тилинин азабынан, тарбиясыздыктан, түшүнбөстүктөн, өзүмдүн айтканым туура дегендиктен ажырашып кетет. Андайлар өзүнү да, өзгөнү да бактылуу кыла албайт.

* * *

Көңүлүн коюп жакшы ниет менен тамак жасаган аялдын тамагы таттуу, берекелүү, аш болумдуу келет. Ою, көңүлү башка жакта жүргөн аялдын тамагы дайым супсак, кунарсыз.

* * *

Жер жарып-жарылбай туруп, эшик-короосуна суу сээп таза шыпырган аялдын үйүнө барака-пайиз айттырбай өзү басып кирип келет. Андай аялдын үйүнөн жин-шайтандар качып, үйү периштелер сайрап турган бакчага айланат. Ошон үчүн кыргызда: «Эшигин көрүп төрүнө өт, энесин көрүп кызын ал» деген үлгү сөз пайда болгон. Эгерде аялзаты үйүнүн ичин, короо-сарайын зикир менен шыпырган болсо, анда ал ыйык Каабаны шыпыргандыктын сообун алат экен.

* * *

Эшигине гүл өстүрүп, аны тынымсыз карап турган аялдын көңүлү да ошол гүл сыяктуу. Гүл өскөн жерге бейиштеги үрлөр тез-тез келип, Алла Тааланын назары түшүп турат. Гүлдөр бейиштин элесин берет. Гүл өстүргөн аял көңүлдүн гүлүн өстүргөн аялга тете.

* * *

Кыянат сөздөн, ушак-айыңдан оолак болгон аялга эч кандай кесепет жолукпайт. Эл арасында, тууган-уруктардын арасында кадыр-баркы өсөт. Ар кандай оорулардан сак жүрөт. Жан дүйнөсү булганбайт.

* * *

Алыс жактан же жумуштан чарчап-чаалыгып келген күйөөсүн кабагым-кашым дебей, тамак-ашын даярдап жадырап тосуп алса, жылуу, мээримдүү, сүйкүмдүү сөз менен көңүлүн көтөрсө, ошол аялга Алла Таала ыраазычылык айтып, бүтүндөй бир дин үчүн болгон ыйык согуштун соопторун жазып турат экен.

* * *

Никелүү аялдын зынакорлугу үй-бүлөсүн бактысыз кылып гана тим калбай анын бузулушуна алып келет, абийири төгүлөт, эли-журтуна, тууган-уругуна кадыры кетет, акыры жакырчылыкка туш болот.

* * *

Никелүү аял күйөөсүнүн тапканына каниет кылып, ысырапгерчиликке жол бербей үнөмчүл болсо, кичинекей кепесин ак сарайдай көрүп олтурса, Кудай Таала анын жүрөгүнө кең пейилдикти орнотот.

* * *

Күйөөсүнүн ой-максаты менен эсептешип, ал кызыккан нерселерге кошо кызыкса, ал жактырган нерселерди кошо жактырып пикирлеш болсо, күйөөсүн кыйнаган көйгөйлүү маселелер анын да жүрөгүн өйүп турса, кайгырганда кайгырып, сүйүнгөндө сүйүнсө андай аял тез эле өзүнү бактылуу кылат жана Алла Тааланын чексиз ырахматына арзыйт.

* * *

Азыркы күндө базарды аралап бирин-бири каргап жаткан, балит сөздөрдү сүйлөп жаткан, чачташып урушуп аткан аялдарды көрсөңү. Үйүндө олтурбай, сабыр-каниет кылбай базарга чыгып кеткен аялдардан башка эмнелерди күтсө болот? Аял дегенде көзгө назик, милайым, жароокер, сылык, жумшак сүйлөгөн периште элестеп туруш керек. Аял үйдүн ичиндеги кызмат үчүн, бала тарбиялаш үчүн жаралган зат. Эркектин жумушун кылып, базарга чыгып кеткен аялдан кантип назик, сылык бол деп талап кылабыз?

* * *

Аял аябай үнөмчүл болуш керек. Эркектин таап келгенин эки күндө жок кылып: «Үйдө эч нерсе калбады. Эмне, эми шыйрагымды кесип тамак кыламынбы?» – деп олтура берсе, андай үй-бүлөдө эч качан барака-пайиз болбойт. Аял үнөмчүл болуш үчүн адегенде ыймандуу болуш керек.

Таарат-ибадат, зикир менен жүрүш керек. Ошондо кайнаткан казанындагы тамак-ашы бир жумага жетет. Үнөмдүү үй-бүлө тез эле байыйт. Эшигинде короо-короо мал пайда болот. Демек эркекти бай кылган да аялзаты.

* * *

Ата-бабаларыбыз: «Эч качан «жок» деп сүйлөбөгүлө. Жоктун оросу жок болот. Бар нерсеңер да жоголуп кете берет»,— деп айткан. Ошол сыңарындай кээ бир аялдардан дайым эле «жок» деген сөздү уга берем. Бирок ошолор канчалык көп акча табышса да байып кетишпеди. Баягысы баягысындай эле «жок-жок» болуп келатышат. Айрыкча аялзаты мына ушундай сөзгө этият болушу керек. Жок нерсени бар кылып, аз нерсени көп кылып көрсөтүп, жардыны бай кылып көрсөтүп аялдын колунан келген эң чоң өнөр. Ал өнөрдү ар аял тырышып үйрөнүп алуусу зарыл.

* * *

Мээнеткеч аял эч качан кор болбойт. Балдарын, келин-кесегин да мээнетке үйрөтөт. Ал мээнеттин арты дөөлөт экендигин айтпаса да түшүнүктү. Андай аял карыган кезде небере-чөбүрөлөрүнүн алаканында аздектелет.

* * *

Бүтүндөй жашоонун философиясы барып келип, аялзатына такалат. Өмүрүң да, өлүмүң да. Кайгың да, кубанычың да. Сүйүң да, жек көрүң да аялзаты менен байланыштуу. Чындыкты да башка жактан издеп кереги жок. Чындык бул аялдын сүйүчүсүндө, көзүндө, жүрөгүндө. Менмин деп төшүн каккан падышаң да, жаагын жанган акының да аял бар үчүн баш көтөрүп адам болуп жүрөт.

* * *

Эй, тууганым! Сени таканчыктап турган жүрөгүң, безилдеп ырдаган ырың, көкүрөккө каткан сырың, өмүр бою жыйган, тапкан байлыгың аял — ошонун эсиңден чыгарба!

* * *

Эй, көкүрөгүң каккан көр пендем! Аялсыз сенин боз чөлдөн эч айырмаң жок. Сен аялсыз бүтүн жан

эмессиң. Аялсыз сени эч ким толук кандуу пенде деп эсептебейт. Андайды Алла Таала да сүйбөйт. Кудай бүтүндүктү, гармонияны, сулуулукту, эришаркак болуп буркан-шаркан түшкөн жашоону сүйөт. Ошон үчүн аялга кесир сүйлөбө.

* * *

Мээр-махабаты жүрөгүндө күйүп турган аял күйөөсүнүн буттарын айттырбай жумшак колдоору менен жеңил массаж жасап берсе, ошол аялга бул үчүн 27 грамм алтынды садага кылгандай сооп жазылат экен деп айтылат мусулман дининде. Эй, күйөөсү бар мусулман аялдары, сооп жыйноодон куру калбагыла!

* * *

Бул дүйнөдө адашпаган пенде болбойт. Бардыгы эле адашат. Бирок аялдардын адашуусунун куну оорго турат. Анткени көз ачып көргөн күйөөсү менен чыгыша албай ажырашып кетсе, кайрадан турмуш куруусу кыйындайт. Өзүнүн теңинен калат. Ошон үчүн кызынын бактылуу болуусуна ата-эне себепкер. Кызына жуучу келгенде, анын байлыгына эмес, түпкү тегине, ыйман-ызаатына карап, барган жеринде кызы орун очок таап кетээрин ишенгенден кийин гана макулдугун бериш керек. Өз ыктыяры менен күйөөгө качып тийген кыздардын ошо себептен ажырашуусу ого эле көп болууда.

* * *

Турмушка чыккан кыз күйөөсүнүн бүлөсүн бүлө кылып, ошол жердин ырын ырдап, ошол жердин таламын талашып, ошол жердин көчөтүнө тезирээк кириш керек. Ошондо гана ал бактылуу болуп, кайын журтуна кадыр-көңүлү сиңишип, төркүнүнө сый менен келе турган болот. Ошонун баарын кызына үйрөтүп эненин негизги милдети.

«ТӨРӨБАЙДАЙ АДАМ СЕЙРЕК ЖАРАЛАТ»

(Кадыркул Качкеев менен маек)

– Кадыркул Качкеевич, сиз көп жылдык өмүрүңүздө далай мыкты инсандар менен бирге иштедиңиз. Ошолордун бири Төрөбай Кулатов эле. А кишинин жубайы Салима апанын айтуусуна караганда көзү жумулганда биринчи барган киши сиз болупсуз. Төрөбай Кулатов менен качан, кантип таанышкансыз? Сөз учуган ушундан баштасаңыз?

– Төрөбай Кулатовичти мен гана эмес бүтүндөй кыргыз эли жаш, карысына чейин жакшы билет. Анын бийик адамгерчилигин, кишиге туура мамиле кылгандыгын айтып жүрүшөт. Ал бирөөнүн көңүлүн калтырып, шагын сындырган киши эмес. Бирөө жарымдын ага нааразы болгондугун укканым жок.

А киши 1938-жылы Кыргызстан Совнаркомунун төрагасы болуп ишке келген. Мен а кезде райондо иштеп жүрчү элем. Кызыл-Кыя шаарында шахтер болуп иштеген экен, ошол жерден түз эле чоңоюп кетиптир деп угуп калдык.

Мени Ысык-Көл облусуна 1941-жылы Обкомдун экинчи катчысы кылып дайындашты. Ошондон кийин мен Фрунзеге биринчи жолу пленумга келип Төрөбай Кулатович менен таанышып сүйлөшүп кеттим.

– Ошондо а кишини биринчи көрдүңүзбү?

– Ооба, ага чейин угуп жүргөм. Бирок жакындан сүйлөшкөн эмес элем. Биринчи көрүшүм ошондо болду. Согуш чыгып, элдин башына оор мүшкүл түшүп турган. Жаштарды ыйлатып-сыктатып армияга жөнөтүп жаттык. Кийинчерээк алардан кабар алып турдук. Ошол убакта Ворбордук партия комитетинин чечими чыккан: «Бардык иш фронт үчүн, фронтко жардам берилсин!» – деген. Ошондо 1942-жылы жайдын күнү Төрөбай Кулатов облуска келди. Жакын олтуруп сүйлөшүп областы кыдырып чыктык. Айланып жүрүп бир үй-бүлөгө кезигип калдык. Бир абышка-

кемпир баласы менен ыйлап отурганын көрүп, андан чыккандан кийин аткаруу комитетинин төрагасынан: «Кандай кылып атасыңар?» – деп сурады. Ал киши бир нерсе деп жооп берди. Ошондо Кулатовдун айткан сөзү эсимде: «Мунуңар жакшы. Бирок мына бул жерде калган элди багуу да биздин милдет. Бирөөнүн баласы, бирөөнүн күйөөсү, фронтко кетип, бул жерде калган кары-картаңдарды ким карайт? Ошолорго кам көрүү керек. Ошолор жөнүндө да ойлонолу», – деди. Биз анын ошол сөзүн эске алып ишти улантып жүрдүк. Кантсе да согуш убактысы кыйын эле. Азыр да эсимде, бизге келген адамдарды тосуп алып, аларга талон берип, ар кайсы жерге жайгаштырып жүрдүк. Элдин биримдиги акыры бизди жеңишке жеткирди. Уруш болгон жерлердеги завод-фабрикалар бул жакка көчүрүлүп келип жатты. Аларды кабыл алып турдук. Бул ишке Төрөбай Кулатович жан дилин берип аракет кылды. Элден дан алып, чогултуп фронтко жөнөттү. Бул ишти ал тайманбай, күч-аракетин бүт жумшап аткарды.

– Ошо согуш маалында курулган Фрунзе – Балыкчы темир жолунун курулушуна Төрөбай Кулатовичтин демилге-аракети чоң деп айтышат. Ушул ой туурабы? Кененирээк токтолуп кетсеңиз?

– Биздикилер немецтерди артка чегинтип кайра кууй баштагандан кийин ошол жакка эмгек фронтуна деп бул жактан элди көбүрөөк алып турган. Ошо кезде Ворбордук Комитеттин катчысы Вагов менен Төрөбай Кулатович Москвага маселе койгон экен. Мурда Фрунзеден Балыкчыга темир жол курулушунун долбоору даярдалынтыр. Бул маселе чечилбей кронтөн-бери кармалып жатыптыр. Ошо кезде Кыргызстандын Москвадагы өкүлү Кусейин Көлбаев эле. Ал кишини маселе чечилбей жатат деп Төрөбай Кулатовичке кабар кылыптыр. Бул маселе жөнүндө Молотов менен сүйлөшүү керек дептир. Молотов а кезде Министрлер Советинин төрагасынын орун басары болуп иштечү. Төрөбай Кулатович Москвага барып түз эле Молотовго кирет. А кишиге: «Ысык-Көл менен

Фрунзе – Балыкчы темир жолунун курулушунуну Төрөбай Кулатовичтин демилгеси болду.

Тянь-Шань областарынан эл фронтко азык-түлүк жиберешет. Борбордон алыс. Ал жакка өнөр жай товарлары, техника барат. Темир жол куруунун долбоору бар. Ошону куралы деп маселе койсок эмнегедир чечилбей жатат. Жардам бериңиз?» – деп айтат. Молотовдун кабары болсо керек. «Ал жолду куруу өтө татаал, тоонун ичи экен. Элди кыйнайсыңар го», – деп жооп берет. Төрөбай Кулатович Молотовдон чыккандан кийин эми болбой калган экен го деп ойлойт. Ары-бери акыл калчап көрүп: «Сталиндин өзүнө кирейин. Көп болсо мени кайра шахтыга жиберер. Дагы бир жолу суранып көрөйүн», – деп Сталиндин жардамчысы Поскребышев дегенге кайрылат. А киши жазып алып: «Мейли мен Сталинге айтайын. Барып күтүп туруңуз», – дейт. «Эртеси телефон чалып калды», – дейт Кулатов. Тез жетип баришыптыр. Сталин Кулатовду кабыл алыптыр. «Сталинге: «Жагдайды айтып түшүндүрсөм», – дейт: «Молотовдо болдуңузбу?» – деп сураптыр Сталин. «Молотовдо болдум», – дептир. Эмне деп жооп бергени жөнүндө унчукпай коюптур. Кийин Төрөбай Кулатович күлкү катарында мага: «Чечилбей калган маселең болсо жогорку жакка каршы деп эч убакта айтпа», – деп айтып калчу. Анан Сталин унчукпай калып телефон менен Молотовду чакырыптыр. Ал киши келгенде: «Булар сизде болгон экен. Темир жол салабыз деп келишиптир. Абал кыйын. Кандай дейсиз?» – деп сураптыр Сталин. Молотов: «Тоонун арасы. Жол куруу татаал», – деп жооп бериптир. Сталин: «Татаал болгондо экөөбүз барып иштейт белек. Өз күчүбүз менен курабыз деп жатышпайбы?» – дептир. Анда Молотов: «Сиз макул болсоңуз каршылыгым жок», – деп айтыптыр. Сталин унчукпай калып бир аздан кийин: «Дагы мага кандай маселеңиз бар?» – деп сураптыр. Кулатов: «Башка менде эч кандай маселе жок», – дептир. «Анда бара бериңиз», – деп колун сунуптур. Кулатов чыгып кетиптир. Жардамчысына: «Эмне болгондугу жөнүндө кабар берип коюңуз», – дептир. Ошол эле күнү түнкү саат бирде Сталиндин жардамчысы: «Фрунзе – Рыба-

чые темир жолун салуу жөнүндөгү чечимге жолдош Сталин кол койду», – деп телефон чалыптыр. Эртеси темир жол министри Кагановичке кирип жол каржатын сүйлөшүптүр. Каганович: «Темир жол куруу өзүңөрдүн колуңардан келбейт. Кат менен туткунга түшкөндөрдү сурангыла», – дептир. Кат жазып бериптир. Темир жол курулушу башталары менен Кыргызстан эмгек фронтуна адамдарды жиберүүнү токтотуптур. Ошону менен 1944-жылы темир жол салуу боюнча курулуш уюму түзүлүптүр. «Ошого саясий жагынан жардамчы болуп Болот Мамбетов бекитилди», – дейт Кулатов. Бул иш Кулатовдун кызуу аракети менен иш жүзүнө ашкандыгын тарыхтын алдында айтпай койсок күнөө болот.

– Кадыркул Качкеевич, а киши дагы кандай республикалык маанидеги маселелерди көтөргөн жана жакындан кол кабыш кылган?

Кийин өзү айтып жүрчү: мына бул Чоң Чүй каналы менен Орто-Токой суу сактагычынын курулушу жөнүндө. 1940–41-жылы Борбордук Комитетке айыл чарба тармагын көтөрүү боюнча Чүй каналын курууну маселе кылып коюшуптур. Бул маселе да оң чечилип, 1941-жылы март айында курулуш башталды. Ал курулуштун башчысы Ребров деген болду. А киши Министрлер Советинин председателинин биринчи орун басары эле. Бул курулушка да саясий орун басар болуп Болот Мамбетов иштеди. Курулуш бүтө электе согуш башталып кетип анда бүтпөй калган. Бул маселе согуштан кийин кайра колго алынып канал казылып бүттү.

– Сиз ошол маалда кандай кызматта элеңиз?

– Мен Ысык-Көл обкомунан Москвадагы Борбордук Комитеттин алдындагы «Саясий уюштуруучу» деген курска барып бир жарым жыл окуп келгем. 1945-жылы августа бүтүрүп келдим. Келерим менен Ошко областтык аткаруу комитетине төрага кылып жиберилшти. 1950-жылдын май айына чейин Ошто иштедим, андан кийин Чүйгө пахта айдата баштады. Мен пахта боюнча министр болуп дайындалдым.

– Ошол мезгилде Кулатов менен байланышыңыз бекем болуп калган беле?

– Мени Ошко жиберген учурда Төрөбай Кулатович кабыл алып, а киши ал кезде Совнаркомдун төрагасы эле, Оштун абалын жакшылап түшүндүрдү. «Ал жакта пахта айдалат, тамеки өстүрүлөт. Элдин жашоо-турмушун жакшылап өздөштүр. Ар кайсыл улуттун өкүлдөрү бар», – деп акыл-насаат айтып узаткан. Ошо 1945-жылы ноябрь айында болсо керек, сессия болот деп калды. Анда Төрөбай Кулатовичти Совнаркомдун төрагалыгынан бошотуп Жогорку Советтин Президиумунун төрагасы кылып шайлады. Ошо убактан пенсияга чыкканга чейин бир иште жүрдү. 1947-жылы мен Кыргызстанга депутат болуп шайланып калдым. Ошондо президиум мүчөсү кылып да шайлашты. Мен Төрөбай Кулатов кандай иштегендигин жакындан билип калдым. Ошондо маселелердин туура чечилишин доклад менен катышкан кишилердин кемчилдиктерин так, даана айтып, оңоло турган жактарын туура түшүндүрүп турчу. Эч кимдин шагын сындырбайт эле. Көңүл калтырбайт эле. Ар тарабын иликтеп туура чечим кабыл алууга жетишчү.

Мен Ошто иштеп жүргөндө облуска көп барчу. Бирге жүрүп эл-журтту кыдырып көрчү. Талаачылыкта көп катачылыктар болот эмеспи, ошону дароо байкап жетекчилерге акырын түшүндүрүп берер эле. Сөздү катуу жемелеп айтпай тамашага салып күлдүрүп айтчу.

– Ошо бирге эл кыдырып жүргөндөгү кызыктуу окуялардан мисал айта кетсеңиз?

– Бир жолу Кызыл-Кыя көмүр шахтысына бардык, ошо кезде Молотов району дешчү. Шахтыда бир авария болуптур деп угуп калдык. Жүр, барып өз көзүбүз менен көрөлүчү деп калды. Барсак шахтын начальниги жок экен. Экөөбүз көмүрчүлөрдүн кийимин кийип авария болгон жерге түшүп кеттик. Суу шахтанын төбөсүнөн агып жатат. Астыбыздан тизеден өйдө суу. «Мындан ары коркунучтуу экен. Жүрүңүз, Төрөбай Кулатович сыртка кайра чыгалы», –

десем: «Ээ, Кадыркул Качкеевич, мындайлардын далайын көргөнбүз. Бул эч нерсе эмес. Анчалык деле коркунуч жок», – деди. Кайра чыгып келатсак бир жактан шахтын начальниги келип калып: «Эмнеге жер астына а кишилерди түшүрөсүң», – деп сменанын начальнигин урушуп бизди тосуп келатыптыр. Эч нерседен коркпогон эр жүрөк адам экендигин ошондо бир билгем.

– Сиз Москвада Кыргызстандын өкүлчүлүгүндө иштеп турганыңызда да Кулатов менен байланышыңыз бекем болсо керек?

– 1952-жылдын аягында мени Исхак Раззакович чакырып алып: «Сизди Москвага жиберели деген пикир бар. Бизге өкүлчүлүк болуп иштеп бериңиз. Азырынча маселени Москвага койдук. Ал маселе чечилгенге чейин азыркы ишинизде иштей туруңуз. Сиз ушуга кандай дейсиз?» – деди. «Сиздер кандай чечсеңиздер ошондой болот. Сиздин буйруктан баш тартчу белем», – дедим. Мени менен ошондо Кулатов, Сүйөркулов сүйлөштү. Маселе чечилгенден кийин мени Москвага жиберешти.

Ошо мезгилде кадр маселесин колго алып Кыргызстандан көптөгөн жаштарды Москвадагы ар кайсыл жогорку окуу жайларына окууга жибергенбиз. Алардын ал-абалын билип туруу, жардам берүү менин милдетиме кирчү эле. Бир жолу Төрөбай Кулатович мага телефон чалып калды. А киши: «Москвада окуган студенттердин көпчүлүгү кайтып келип жатыптыр. Буга эмне себеп болду экен? Тамак-аштан, кийим-кечеден кыйналдыбы? Эмне жетишпей жатат? Мага билип туруп кабарын айтчы?» – деди. Бул маселе боюнча бир топ иш жүргүздүм. Институттарга бардым. Студенттер менен аңгемелештим. Көп өтпөй Москвада партиянын Борбордук Комитетинин Пленуму болуп калып, Фрунзеден Раззаков, Кулатов, Сүйөркулов келишти. Өкүлчүлүктө сүйлөшүп олтурабыз. Мен студенттердин кетип жатканынын эң негизги себептерин айттым. «Көпчүлүк колунда жок ата-энелердин балдары ичрге тамагы жоктуктан, турмушунан кыйналган»

дыктан окууну таштап кетип жатыптыр», – дедим. Ошондо Төрөбай Кулатов: «Исхак Раззакович, менде атайын фонд бар. Ошону ушул өкүлчүлүккө которуп берейин», – деди. Сүйөркулов менен Раззаков бул сунушка макул болушту. Кийин атайын чечим чыгарышып берди. Ошо мен Москвадан кеткенге чейин студенттерди колдоо үчүн жыл сайын атайын акча каражаты каралды. Төрөбай Кулатов жыл сайын үзгүлтүккө учуратпай баягы акчасын которуп турду.

– *Студенттерге канчадан жардам берилчү эле?*

– Ар кандай. Турмуш шартына, алган стипендиясына карата берилчү. Бирөөгө көбүрөөк, бирөөгө азыраак бөлүнөт. Эптеп окуп кетүүсүнө шарт түзүүнү көздөйт элек. Кийим-кечеси жокторго кийим алып берчүбүз.

Бир жолу Абсамат Масалиевдин айткан сөзү эсимде. Мен Москвада окуп жүргөндө Төрөбай Кулатов аркылуу акча алганы жолдош Качкеевге тез-тез барып турсам керек. Бир күнү а киши мага: «Абсамат, тез келчү болдуң. Сен андай көп албагың. Акча жок. Тамакты байкап ичүү керек. Бутерброд жеп жүрө берсе да болот», – деп акыл айтты. Ошондон кийин азыраак келчү болдум», – деп тамашалаган эле. Менден далай балдар жардам алды го.

Төрөбай Кулатович: «Менин ишим башка эле», – деп койбостон Москвага барган сайын ар кандай чарбалык маселелерди чечүү үчүн мени ээрчитип алып бардык эле министрликтерге кире берчү. Кабагым-кашым дебейт. Чарчап-чаалыктым дебейт.

– *Бишкек – Ош жолунун курулушуна да а кишинин катышы бар дешет. Бирок аныгын сизден угайын дедим эле. Мүмкүн болсо ушу жөнүндө токтоло кетсеңиз?*

– Бул жолдун курулушу Исхак Раззаковдун тушунда чечилип, бирок курулуш иши, айрыкча Төө-Ашуу туннелинин курулушу жакшы жүрбөй, айрым маселелери чечилбей жаткан. Туннельди Москванын метрочулары куруп берсе деген маселе коюлган. Ана-мына деп создуктуруп жүрүп убакыт өтө берди. Эмне кы-

лышымды билбеймин. Бир жолу Төрөбай Кулатович барып калды. Маселе чечилбей жаткандыгын а кишиге айттым. «Мен муну билейинчи», – деп эле менин кабинетимден Кагановичке телефон чалып калды. А кезде Каганович Министрлер Советинин төрагасынын орун басары болуп калган. А киши бизди: «Дароо келгиле!» – деди. Бизди кабыл алды. Төрөбай Кулатовичти Каганович аябай жакшы көрөт экен. Кучакташып көрүшүштү. «Эмнеге келбейсин? Ишин түшсө эле мен эсиңе келемби? Дос да ушундай болобу?» – деп бакылдап тосуп алды.

Бир топтон кийин: «Эмне маселе?» – деди. Кулатов мени карады. Мен болгон иштин жагдайын түшүндүрүп бердим. Мамлекеттик Пландоо Комитети менен Жол курулуш министрлиги макул экендигин, бирок ишти метрокуруучу уюм кечээндетип жаткандыгын айттым. Каганович дароо метрокурулушунун начальнигине телефон чалды. «Мен ушул курулушка киши жиберүүгө макулмун. Өзүң менен макулдаштым. Жумушчуларды жиберем деп буйрук бергин. Жок, бизди чечим чыгарсын десең долбоорунду жибергин. Тез аранын ичинде!» – деп трубканы коюп койду. Биз калган сөздү сүйлөшүп коштошуп чыгып кеттик. «Кабарын күтүңүздөр!» – деп койдү. Эртеси эртең менен Төрөбай Кулатович мага телефон чалат: «Кадыркул, чечим чыкты. Кол коюлду», – деп. Ошентип бул маселеге а киши түздөн-түз киришпегенде балким, чечилбей калат беле, ким билет. Москвада анын кадыр-баркы өтө чоң экендигин ошондо билип жүрөм.

Москвадан атайын метрокуруучулар келип туннельди казышты. Алар жолду куруп, туннель ачылганда Төрөбай Кулатович көбүнө баалуу белек, көбүнө Жогорку Советтин Ардак Грамоталарын тапшырды.

Мындан тышкары Токтогул ГЭСи жөнүндө чечим чыгып курулуш башталды. Курулушка көп материалдар жетишпей жатты. Бири табылса, экинчиси жок. Төрөбай Кулатович Москвага барган сайын Электрофикация министрлиги менен сүйлөшүп, ал-абалды

түшүндүрүп, керектүү болгон материалдык жабдыктарды алардан өндүрүп турчу.

Бюджетти бекитүү боюнча мамлекеттик Пландоо комитетине үзгүлтүксүз барчу. Мени менен ошентип бирге ар кайсыл жерге кирип жүргөндүгүн көргөн кесиптештерим: «Силердин төрагаңар жакшы киши экен. Сенин ишинди жеңилдетип жүрөт», — деп таң кала беришчү.

Москвада ички жана тышкы соода-сатык министрлигинде Микоян деген иштечү. Барган сайын ошого жолугуп турчу. Бизге товарларды көбүрөөк бөлдүрүп алчу.

Төрөбай Кулатович менен мамилеси жакшы болгон дагы бир киши жөнүндө айта кетейин. Илгери биздин Кыргызстанда иштеп жүрүп, кийин Мампланда орун басар болуп иштеп калган Николай Павлович Гусев деген бар эле. Ошого барып айыл чарбачылыгы боюнча маселелерди айтчу. Мампландын аппаратында токтоп жылбай калган маселелер Кулатов Гусевге жолуккандан кийин дароо оңго чечилчү. Эч бир боюн көтөрбөй ар кандай чарбачылык иштерге баш-оту менен аралашып кеткендиги таң каларлык эле. Эл үчүн иштейт деген мына ушундай эмеспи.

— *Башка союздук республикаларда Төрөбай Кулатович сыяктуу бир кызматта ошончолук көп жыл иштеген адам болбосо керек?*

— Ал киши сыяктуу Жогорку Советтин төрагасы болуп 30 жылдан ашуун иштеген адамды уга элекмин. 1945-жылдын ноябрынан тартып пенсияга чыкканга чейин иштеди. Ал 30 жаш курагында Министрлер Советинин төрагасы болуп келген. 30 жашында өкмөттү башкаруу деген оңой эмес да. Башына кандай гана кыйын иштер туш келди. Башкасын айтпаганда да согуштун азап-тозогу канчалык эле. Ошол мезгилде күн-түн дебей, беш мүнөт эс албай оор сыноого туруштук берди. Россиядан көчүп келген канча курулуштарды жайгаштырды. Фронт убагында Ленинградды бошоткондо биринчилерден болуп белек-бечкек уюштурган Кыргызстан болгон. Атайын делега-

ция жиберген. Бул демилгени көтөрүп, аны ишке ашырган ошол кездеги жетекчилер эмеспи. Анын бири Төрөбай Кулатович эле. Ленинградга барган кишилердин бири Күлүйпа Кондучаловага кайрылсаң ошол учурду айтып бериши мүмкүн.

— *Согуштан кийинки чарбаны калыбына келтирүү мезгили жөнүндө да айта кетсеңиз?*

— Көп жылга чейин Кыргызстанга эч кандай каражат бөлүнбөй калды. Бардык күч-аракетибизди жумшадык. Ошол убакта Төрөбай Кулатович барган жеринде эч тартынбай эл менен иштеди. Элдин тилин таба билди. Кээ бир жетекчилерди көрүп калдым: алган билимине ишенип, бирөөнү теңсинбей сүйлөп, кимдир бирөөгө таянып, деле эч кимди жактырбай өзүн бийик көтөрүп жүрөт. Төрөбай Кулатович андай киши эмес эле. Ал абдан сыпаа, эл үчүн абдан берилген жөнөкөй, адамгерчилиги бийик, бирөөнүн көңүлүн калтырбаган, улуу-кичүүгө бирдей мамиле кылган таза киши эле.

Райондорду кыдырып жүрүп бир жерден тамак жеп калса сөзсүз акчасын чөнтөгүнөн сууруп чыкчу. Бирөөнүн эсебинен күн көргөндү жактырчу эмес. Ар дайым калыс жүрөр эле. Бирөөнү бирөөгө жамандагандыгын өмүр бою укканым жок. Бирөөнү алыс, бирөөнү жакын дечү эмес.

— *Кадыркул Качкеевич, азыркы учурда бийликтегилердин арасына жердеш, тууганчылыкка бөлүнүчү абдан күч алып баратат. Мына ушундай илдет Төрөбай Кулатовичте да бар беле?*

— А киши менен канча иштедим, бирок андай нерсени эч качан байкаган жокмун. Кайсыл жердиксин деп сураганын укпадым. Ушуга байланыштуу бир окуя эсиме түштү, айтып берейинби?

— *Ооба, ошо окуясы кызык да, айта бериңиз?*

— 1947-жылы сессиянын убагында облустук аткаруу комитетинин төрагаларын Министрлер Советинин төрагасынын орун басары Рябов дегенге чакырып калды. Алты облустун төрагасы чогулдук. «Москвадан эки дүкөн берип жатат. Аны Москва тейлейт экен.

Ушуну жетекчилер өз ара макулдашкыла. Кайсыл областарга беребиз», – деди а киши. Баарыбыз өзүбүз иштеген жерге ачалы деп талаштык. Мен: «Ошко ачалы», – дедим. Курманалиев: «Жалал-Абаддын Токтогул районуна ачалы», – деди. Жыргалбаев: «Таласка ачалы», – деди. Туратбеков: «Кеминге берели», – деди. Ал Чүй областында төрага болуп иштешчү. Чекиев: «Тянь-Шань тоолуу район, бизге бергиле», – деди. Ошол учурда Ысык-Көлдүн төрагасы Мамбеталиев деген өзү Ат-Башыдан болчу. Кыргызча сүйлөп: «Ой, туугандар! Баарыңар биригип туруп Тоңго берели дебейсиңерби? Айлыңарга баратканда керектүү буюм алганы кире кетпейт белеңер», – десе болобу. Баарыбыз күлүп калдык. Тиги киши түшүнбөй: «Эмне болду?» – деди. Жыргалбаев которуп берди. Көрсө, ошол беш облустун аткаруу комитетинин төрагалары баары Ысык-Көлдөн экенбиз. Болгондо да Ак-Суу районунан. Ошо кезде кокустан ишине эмес, жерине караса бизди ошондой постко Кулатов коёт беле? «Сен кайсыл жердиксиң?» – деп сурабай туруп, аткарган жумушуна карата мамиле жасар эле. Азыр андай эмес. Эң биринчи кайсыл жерден экендиги чоң роль ойнойт.

– *Жолдошчулукка кандай болчу?*

– Мен көп жыл Москвада иштеп калбадымбы? Москвага барган сайын биздин үйгө келип чай ичип кетер эле. Бул жерге келсем мен анын үйүнө барчумун. Мамилебиз жакшы болуп жүрдү. Иш маалында ишти катуу талап кылчу. Жолдошчулуктун жөнү бир башка эле. Албетте, билим алган жакшы, дечү. Бирок адамга жаратылыш тубаса талант бербесе кыйын экен. А киши анча-мынча курсту бүтүргөн билими менен Министрлер Советине кызматка келди. Ошондо колунан дайыма китеп түшчү эмес. Өзүнүн билимин жогорулатууга убакыт тапчу. Кийинки жылдарда сырттан окуп жүрүп жогорку билимге ээ болду. Жалпак сөз менен айтканда Төрөбай Кулатовичке кудайдан берилген тубаса таланты, ырыскысы, касиети, акыл-эси чоң демөөр берди окшойт. Ан-

дай эл үчүн кызмат кылган, жан дилин берген адам өтө сейрек учурайт.

– *А кишинин көзү өтүп кеткенине бир топ жыл болуп калды. Кандай дейсиз, а кишинин кадыр-баркы азыркы учурда өз баасын алдыбы?*

– Ооба, азыркы учурда а кишиге карата акыйкатчылык мамиле болду. Мына, Төрөбай Кулатов менен Исхак Раззаковдун эстелиги борборубузга коюлду. Бул көзү өткөндөр үчүн эмес, тирүүлөр үчүн өтө чоң тарбиялык мааниси бар иш. Ошо кишилерди көргөндө ар ким эле: «Мен ушул кишилердей болуп өссөм, ушулардай элиме кызмат кылсам, жакшы иштерди иштеп өзүмдү көрсөтсөм», – деп ойлойт. Биздин азыркы жетекчилерибизге чоң ырахмат. Мурда мындай иштер болчу эмес. Мына ошол эски кишилерди эске алып, көзү өтүп кеткендердин акыйкат, бараандуу эмгектерин эскерип жатат. Ызаат-урмат көрсөтүүдө. Аларды түбөлүккө калтыруу үчүн ысымдарын ар кайсыл жерлерге ыйгарууда. Бул, айрыкча кийинки келчү муундар үчүн чоң өрнөк. Өткөнүн унутпаган эл эч качан кем болбойт.

– *Баятан бери куруп берген аңгемеңиз үчүн чоң ырахмат. Төрөбай Кулатович жөнүндө айткан эскермеңизди чыныгы адамгерчиликтин, жолдошчулуктун чаң жулмас белгиси катарында кабыл алдым. А кишинин образына дагы бир олуттуу штрихтер пайда болду го деп ойлоймун.*

Р. С. Аңгемебиз бүткөндөн кийин Кадыркул Качкеевич небере келинине айтып чай койдурду. «Быйыл канча жаштасыз?», – десем: «Төрөбайдан эки жаш улуумун», – деди. Аксакал 92 жашка киргенине карабай акыл-эси аябай тетик экендигине, дагы эле дээринде өнөкөткө айланып калган тактык, акыйкаттык, чапчаңдык бардыгына таң калдым. Мурдатан бу киши менен тааныш болбогондугума ичи мен өкүндүм. Өзүнчө жаткан кенч экендигин баамдадым. Үйүнө кире бериштеги коридордо чоң сүрөт илинип турат. 58-жылдардагы сүрөт ок-

шойт. Хрущев, Микоян, Кагановичтердин жанында Качкеев, Раззаков, Кулатов жана башка көптөгөн адамдар сүрөткө түшүптүр. Ал сүрөттө бүтүндөй бир доор жашап калганын сездим. Ошол доордун акыркы өкүлдөрүнүн бири мына ушул Кадыркул аксакал экендигин ойлоп коштошоордо колунан бекем кыстым. Тарыхка айланып бараткан адамдар менен жолукканыма сыймыктанып көчөдө келаттым.

«МЕН А КИШИНИН БАЛАСЫНДАЙ ЭЛЕМ»

(Генерал Аскар Мамеев менен маек)

Газетага Кулатов жөнүндө Салима апа менен маек жарыяланган күндүн эртесинде телефон шыңгырап калды. «Мага Эгемберди Эрматов керек эле», – деди бейтааныш үн. «Узун жатам», – дедим. «Мен генерал Аскар Мамеевмин. Маегиңизди окуп алып ырахмат айтайын дедим эле. А киши менен үч жыл бирге иштедим. Мени менен да бир жолу сүйлөшүңүз», – деди. Мен бир убакыт таап жолугарымды айтым да телефонду коюп койдум. Күнүмдүк газетанын иши менен жүрүп көп чолом тийе бербеди.

Чынымды айтсам а кезде Кулатов жөнүндө менде азыркыдай маалымат жок болчу. Барган сайын а киши жөнүндө пикирим өзгөрүп, анын дүйнөсү мага акырындык менен ачыла баштады. Мен мурда билбеген, укпаган нерселерге туш болуп жаттым. Өз убагында басма сөздөргө жарыяланган а кишинин макалаларынан, сүйлөгөн сөздөрүнөн жалаң официалдуу, кургак маалыматтарды жолуктуруп кантип материал даярдоону билбей башым катып жүргөн. Акыры окурмандардын назарындагы мына ушул маектешүү-эссе жанры көңүлүмө ынана берди. Бул бир жагынан жөнөкөй, анчалык көп күчтү талап кылбаган ыкма болсо, экинчи жагынан тандап алган темаңды, маселеңди ар тараптан үңүлүп коргоого шарт түзөт. Ошол эле кезде бул жанр сүйлөшүп жаткан адамыңдын жан дүйнөсүн, кызыкчылыгын, акыл-ой деңгээлин ачууга көмөк көрсөтөт. Анын сүйлөө ыкмасына, өзгөчөлүгүнө күбө болосуң, дем-илебин сезесиң. Реалдуулукка, турмуштун агымына кошуласың. Ушул өңүттөн алып караганда Төрөбай Кулатов жөнүндөгү маектешүүлөр кандайдыр бир өлчөмдө ушул күнгө чейин эч бир журналист же жазуучу тарабынан колго алынбаган бөксөлүктү толуктайт го деген ойдомун.

Кулатовдун жардамчылары менен сүйлөшүү оюмда жок болчу. Капыстан Аскар Мамеевдин чал-

ган телефону эсине түштү. Генералга кайрылсам а киши: «Эбактан бери күтүп жүрбөймбү. Мейли жолугушалы. Кел»,— деди. Ошентип Кулатовдун мен билбеген дагы бир дүйнөсү ачылды. Балким бул материалдар келечекте Кулатов жөнүндө көркөм чыгарма жазам деген кайсыл бир жазуучу үчүн керек болуп калаар.

— Аскар Мамеевич, мен Төрөбай Кулатовичтин жубайы менен маектешип жүргөнүмдө сиз жөнүндө жылуу сөз айтты эле. Адегенде сиз кандай жагдайда а киши менен таанышып бирге иштеп калганыңыз жөнүндө айтып берсеңиз?

— Мен мурда эч качан ойлогон эмес элем, ушундай кыргызга белгилүү чоң кызматта иштеген адамга жардамчы болуп калам деп. Өзүм Сокулук районунун Кызыл-Туу айылынан болом. Атам мен жаш кезимде жолдошторуна кыялданып: «Ушул балам чоңойсо Кулатов менен бирге иштейт»,— деп айтчу. Ошол сөздү атамдын оозуна Кудай Таала сала берген окшойт, акыры чынында эле ошондой болду.

Мен борбордогу Свердлов райком партиясында инструктор болуп иштетчүмүн. Анда Кеңеш Кулматович биринчи катчы эле. Эс алууда жүргөм. Келсем бирге иштеген балдар: «Сен чоң болуп кетип жатасың»,— дешти. «Каякка?»— деп сурадым. «Кулатовго жардамчы болот экенсиң»,— дешти. Ишенбей: «Тамаша кылбагыла»,— дедим. Аңгыча Кеңеш Кулматович чакырып калды. Кирсем: «Кулатовду билесиңби?»— деди. «Билем»,— дедим. «Ошо кишиге жардамчы керек болуп жатат. Бир топ кадрларды бул жерден караштырдык. Сенин кандидатуранга токтодук. Эс алуудан келишиңди күтүп жаттык эле. Макул болсоң жиберели»,— деди. Оңтойсуз абалда: «Колуман келээр бекен?»— дедим. «Колуңан келет. Кадр катары түзүк эле бышып жетилип калдың»,— деп көңүлүмдү көтөрүп койду.

— Сиз ошондо канча жашта элеңиз?

— Жыйырма сегизге киргем. Анан Кеңеш Кулматович: «Сыртта менин машинама турат. А киши күтүп

жатат. Тезинен жетип бар»,— деди. Өзү Кулатовго телефон чалып койду.

Бардым. Аксакал өзү үстөлүнөн туруп мени тосуп алды. Өзү ордуна олтурбай берирээк мени менен маңдай-тескей олтурду. «Кандай Аскар? Жакшы эс алып келдиңби? Келин бала жакшыбы?»— деп кадимки тааныштай мени менен жылуу сүйлөшө баштады. «Жолдош Кулматов сага иш жөнүндө айттыбы?»— деди. «Колуман келээр бекен? Бир аз чочулап турам»,— дедим. «Көп балдарды сунуш кылышты. Бирок менин көңүлүмө сен гана жагып турасың. Иштеп кетишиң керек. Кана, мага өмүр баяныңды айтып берчи»,— деди. Атам жөнөкөй колхозчу экендигин, согушка катышып келгендигин, өзүмүн башыман өткөндөрдү төкпөй-чачпай кыскача айтып бердим. Угуп бүткөндөн кийин: «Макул, жетишет. Тиги жумушунду өткөргөнгө сага канча убакыт керек?»— деп сурады. «Бир жума жетишет го»,— дедим. «Жок, болбойт. Иш бизде көп. 2-3 күндүн ичинде бүтүр»,— деди. Кайра келип ишимди тапшырдым.

Ошентип 1969-жылы 5-майда мен ал кишиге жардамчы болуп келдим. Келер менен бир сааттай сүйлөштүм. Акыл-насаатын айтты. Өмүр баянын сүйлөп берди. Акырында: «Мени менен көп эле жардамчылар иштеди. Кээ бири өсүп, кээ бири жөн эле кетти. Эң негизгиси сен мага таза, тартиптүү болуп иштеп бергин»,— деди. Ошондо эки жардамчысы бар экен. Бири орус, бири кыргыз. Мен ошол кыргыз жардамчысы болдум.

— Биринчи жолу сизге кандай тапшырма берди?

— Биринчи тапшырмасы мындай болду. «Нарын облусунун Ак-Талаа районунда Жданов деген колхоз бар. Ошол колхозго Борбордук Комитеттин, Министрлер Советинин, Жогорку Кеңешинин Кызыл Туусун тапшырабыз. Бир айдан кийин барабыз. Ошол салтанатта менин сүйлөй турган сөзүмдү даярдагың»,— деди. Мен токтомду алдым. Мурда комсомолдо, партияда иштегендигимдин пайдасы тийди окшойт. Бир топ тажрыйбам бар эле. Дароо Айыл чарба министрлиги-

не телефон чалып Жданов колхозу жөнүндө толук маалымат берилген кагаз сурадым. Ар кайсы жактан, кыскасы кеңири маалыматты жыйнадым. Анан ал кишинин сөзүн жазууга өттүм. Өзүмө окусам жакпайт. Тытып салдым. Бир нече варианты жазылып, акыры бешинчи вариантыма токтодум. Ошону ал кишиге алып барып бердим. Кечинде чакырып: «Для начало пойдет, жигит, — деди орусча сүйлөп, — бирок көбүрөөк мактап коюпсуң. Эч нерсе эмес. Эми сен муну чоң тамга менен көчүрүп бер жарым баракка. Менин көзүм анча көрбөйт. Анан өтө маанилүү жерин кызыл калем менен сызгычты алып астын сызып кой», — деди.

Ошентип бир айдан кийин Ак-Талаага кеттик. Барып эл менен жолугушуп жатабыз. Аксакал сүйлөгөндө менин жазып берген кагаздарымдын киришүү бөлүгүн, саясат айтылган жерин гана окуп коюп, анан баягы эле жөнөкөй жалпак тилге салып сүйлөп кетти. Мен биринчи катарда отургам. Мен жазып бергенден алда канча жакшы сүйлөп салбадыбы? Кечинде сый тамакка бардык. Ал киши мага: «Ар дайым тамакка олтурганда менин жаныма олтур», — дечү. Ошентип тамак ичип олтурганбыз. Бир кезде Төрөбай Кулатович: «Сен жигит, капа болбо, жазганыңдын эки барагың окудум окшойт. Бирок сенин жазганың менин мээмде, ошону эле өзүмдүн төл сөзүмө салдым. Саясый ката кетирген жокмунбу, эң негизгиси ошо», — деп койду. Ошентип мен ал кишинин биринчи тапшырмасын аткарганмын. Экзаменден ошентип өткөнмүн.

— Сиз бир гана кагаз иштери менен алек болбой, башка да милдеттерди аткарып жүрсөңүз керек. Ошо жөнүндө айтып берсеңиз?

— Биздин милдеттер көп эле болчу. Жогорку Советтин жыйындарында министрликтер отчет берип турчу. Кандайдыр бир чечимдер кабыл алынчу. Биз өтө олуттуу чечимдерди көзөмөлгө алчубуз. Көзөмөлдө турган чечимдерди ал киши бизге өзү бөлүп берчү. Өзү кабыл алган чечим эгер аткарылбаса министрлердин артынан көзөмөлдү арттырып жүрүп алчу. Аларды аңгемелешүүгө чакырчу. Катуу айтпай, бирок таа-

лим-тарбиялуу сөздөр менен уяткарчу. Ошол чечимдердин аткарылып, аткарылбай жаткандыгын үзгүлтүксүз Кулатов аксакалга айтып турчумун.

1969-жылы июль айында биринчи жолу түштүккө бардым ал киши менен. Бир күнү кечинде бюродон келип: «Сен түштүктө болдуң беле?» — деп сурады. «Жок, болгон эмесмин. Бирок окуп, угуп жүрөм», — дедим. «Жакшы, анда эртең Ошко бир айга командировкага барабыз. Машина менен кетебиз. Совет менен Алай райондорунда чөп жакшы жыйналбай жатыптыр. Элди уюштурушубуз керек. Советте Саматов, Алайда Умаров партиянын райондук комитеттеринин биринчи катчылары болуп иштешет. Ошолорго барабыз. Жолго жей турган тамак-аш алып ал. Эч ким бул жөнүндө билбесин», — деди.

Ошентип Ошко кетип баратабыз. Төө-Ашуудан өттүк. Түш болуп калган. Бир кезде: «Ай, Аскар, чалга чай-пай бересиңби же ушул бойдон эле Ошко жеткиресиңби?» — десе болобу. Өзүм ойлобопмун. Бир жерге түшүп тамак бердим. Түштөнүп алдык. Бул жерде мага эскерткен: «Жолдо бирөөгө кабар бербей. Эч ким бизди тосуп чыкпасын», — деген.

Жолдо баратып мага көп акыл-насаат сөздөрүн айткан болчу. «Биздин түштүктө ар кайсы улуттун өкүлдөрү жашайт. Ар районго барганда бизди тосуп алат. Чай беришет. Акчасын берейин десең алышпайт. Сен карап тур, экөөбүз канча сомго тамак ичебиз, ошону тамак жасаган жерге төлөп кой. Алар албайт, бирок сен тамактын акчасын таштап рахмат айтып чыга бер. Мурдагы жардамчыларым ушул жагынан ката кетирип койчу. Бизге кой сойгондун кереги жок. Көп болсо жүз грамм эт жээрбиз. Ысырапкерчиликке жол берилет», — деп айткан. Ушул жагынан аябай тыкан, таза киши болчу. Биз барып облустта туптуура бир ай жүрүп келдик.

— Ошто ошончо жүрүп Төрөбай Кулатович сизди туугандарына алып барган жокпу?

— Биз командировканын акырында Алайдын Жылуу-Суу деген жерине келип жуунуп-таранып алдык.

Эртеси Ошко келип Султан Ибраимовичке жолуктук. Оштун эс алуу жайында бир күн түнөдүк. Төрөбай Кулатович: «Атабекке барып учурашып кетпесек болбойт», – деди. Кызыл-Кыяга кеттик. А кезде Хасан Дадабаев шаардык партиялык комитеттин биринчи катчысы экен. Аны менен учураштык. Эшикке чыкканда Төрөбай Кулатович мага: «Базарга түшүп майдачүйдө, белек-бечкек алып кел», – деди. Шопур экөөбүз базарга бардык. Керектүү нерселерди алдык. Он пачкадай индия чайын алайын десем эч табылбайт. Акыры шопур бирөөгө айтты окшойт чай да табылды. Жарыктык киши, ошол жердеги чоңдорго айтып койсо баарын базарга алпарып таап бербейби? Мен канча жыл бирге иштеп эч бир анткенин көргөнүм жок.

Ошентип мен биринчи жолу аксакалдын туугандарына бардым. Достору бар экен. Мойдун деген шахтер досу менен тааныштырды. Дагы бир-экөө келди эле эсимде жок. Эсимде калган Шамшы Кадыров болду. Эртеси Апшыр-Атага алып барып аны көрсөттү. Ошондо а кишинин туулган жерин, эли-журтун, досу жарын, тууган-уругун жакындан көрдүм.

– *Кийин а киши менен бирге ал жакка барган жоксузбу?*

– Көп эле бардым. Баса, дагы бир жолку барганым айрыкча эсимде калыптыр. Аксакал Кызыл-Кыя шаарынан Жогорку Советке депутаттыкка көрсөтүлүп, эл менен жолукканы барганбыз. Биз менен бирге Султан Ибраимов, Темирбек Кошоев да бар. Жолугушууда Хасан Дадабаев Төрөбай аксакалга сөз берип калды. Адегенде эле а киши: «Азыр сөздү СССР Жогорку Советинин Президиумунун төрагасынын орун басары, КПСС БКнын ревизиялык комиссиясынын мүчөсү, Кыргыз ССРинин Жогорку Советинин Президиумунун төрагасы, Кыргызстан КП БКнын бюро мүчөсү, бир нече жолку Ленин ордендеринин ээси Төрөбай Кулатовго беремин», – деп сөз баштап, а кишинин даражаларын, сыйлыктарын санаганга бир топ убакыт өттү. Бүт шахтёрлор тура калып кол чабышты. Чогулуш бүткөндөн кийин мага эки шахтер кел-

ди. Колдорунда кат бар. «Мына бул катты жолдош Усубалиевдин өз колуна тапшырып коюңуз», – дешет. «Каттын мааниси эмне?» – десем: «Кызыл-Кыя шаарын Кулатов атындагы шаар кылалы. Ошо жөнүндө жазганбыз», – дешет. Мен албай койдум: «Антүүгө мүмкүн эмес. Алып барсам аксакал мени урушат. Өзүңөр алпаргыла!» – деп койдум. Менимче, бул 1970-жыл болчу. Көрчү, ошондо эле аксакалдын эл арасындагы кадыр-баркы канчалык экенин. Эл көзү тирүү турган адамга шаардын атын беребиз деп демилге көтөрүп алган болчу.

– *Арак-шарапка анча жакындыгы жок беле?*

– Жок болчу. Бу киши эмнегедир сол колуна арызданчу: «Ушул жагым эле ооруп калат», – деп. Самолетко түшкөндө да айнек жагына эч олтурчу эмес. «Кулагым ооруйт», – дечү. «Сол жак көзүм анча көрбөйт», – деп калчу. Мейманканага жатканда колдорун ушалатып алчу. Көзгө куйчу дары алып жүрчү. Ошондон болсо керек арак-шарапка жакындабаганы.

– *Дайыма жанында жүргөндөн кийин сиз жакшы билесиз да: а киши кандай кийинчү?*

– Өтө жөнөкөй кийинчү. Маселен, башка чоңдорду деле көрүп жүрбөймбү. Командировкага барчу болсо чемоданына 2–3 костюм шым салып алат. А Төрөбай Кулатович өзүнө ылайык бир эле костюм менен кете берчү каякка болсо да. Дагы бир деталь. А кишинин эски ак шапкеси болор эле. Башынан эч түшүрчү эмес. Кээ бир жери көөнөрүп жыртылса да, карарып калса да эч тазаланбайт. Бир күнү эртең менен тазалап жатсам: «Эй, бала, эмне кылып жатасың?» – деди. «Тазалап жатам», – дедим. «Кой тийбе. Бул көмүрдүн жыты. Мен муну атайын ошентип жүрөм. Тазалай турган болсо жеңең деле эбак тазалап коймок», – десе болобу. Эртең менен турганда а киши бир сааттай атайын денесин машыктырчу. Командировкада жүргөндө мен такай шым-костюмун, көйнөгүн үтүктөп берчүмүн да. Жардамчынын милдетине кирчү бу да. Телохранители да мен болчумун. Тамак-ашына көз салып турчумун. Башкача айтканда менин атамдай болуп

калган киши эле. Жада калса эртең менен ботинкасын жалтыратып таптаза кылып тазалап койчумун. Бул мен үчүн майда иш эмес. Кээ бир жетекчилерди сыртка чыкканда көрүп эле жүрдүм. Кийимдери үтүктөлбөй, бут кийими чаң болуп жүдөп калышчу. Жанында жардамчы болгонуңдан кийин эч качан жүдөтүш керек эмес. Москвага канча жолу барып жүрдүк. Ошол жакта деле а кишиге тыкан карачумун. Үйүнө тез-тез барып турчумун. Дачасына көп каттадым. Дайыма: «Мен үчүн кандай кызмат бар, аксакал»,— деп сурап турар элем. Келген меймандарын, дос-туугандарын аэропорттон тосуп алып кайра узатып койчумун. Турмуш деген ошондой да. Мени өзүнүн баласындай көрүп калган эле.

— *Сиз а кишиге жардамчы болуп келгенден кийин кандайдыр бир турмуштук шартыңызды оңдоого жардам бердиби?*

— Ооба, бир күнү өзү: «Кайсыл жерде турасың?»— деп сурап калды. «7-микрорайондо үч комнат үйдө жашаймын»,— дедим. «Алыс жерде жашайт экенсиң. Мына бул жакын арадан бир үй караштыр өзүң. Кайсыл үй жакса келип мага айт. Жакында жашаганың жакшы. Бир иштер чыгып калышы мүмкүн. Кеч жумуштан кайтышың мүмкүн»,— деди. Анан үй караштыра баштадым. Мына бул Токтогул менен Калык Акиев көчөлөрүнүн кесилишинде бир кыш менен үй салынып атыптыр. Барып: «Кимге караштуу?»— деп сурасам үй курулуш министрлигине карайт экен. Келип аксакалга кабарладым. Ал дароо министрге телефон чалды. Эртеси барып арыз бердим. Ошентип 7-микрорайондогу үч комнат үйүмдү үч комнаттуу кыш менен салынган үйгө алмаштырып алдым.

— *Бая айттыңыз: «Атам менин балам чоңойсо Кулатов менен иштейт деп кыялданчу экен»,— деп. Кийин атаңыздын чындап эле сыймыктанып жүргөн учурлары болдубу?*

— Бир жолу күзүндө Төрөбай Кулатович: «Эртең Москвага кетebиз»,— деди. Биз менен кошо Турда-

кун Усубалиев өзүнүн Гриненко деген жардамчысы, Акматбек Сүйүмбаев өзүнүн Турду Жыргалбеков деген жардамчысы менен бара турган болуптур. Аксакал: «Эртең менен «Чайка» минип менин дачама келип кал»,— деди. Шопурга айттым: «Сен эртең менен саат 7де мага келгин»,— дедим. Кечинде үйгө барсам айылдан атам, энем тамак-аш көтөрүп келип калышыптыр. «Ата, эртең саат 7де мага «Чайка» келет. Москвага кетип жатабыз. Өзүңүз бир кезде кыялданчу элениз. Эртең сизди бир жолу Кулатовдун «Чайкасына» түшүрүп алайын. Көп эмес, бир-эки квартал эле айлантам»,— дедим. Эртеси атамды «Чайкага» түшүрдүм. Кулатов олтурган жерге олтургузуп койдум. Бир топ айлантырып жүрүп түшүрүп койдум. Кийин Москвадан келип айылга барсам атам досторуна: «Мен Кулатовдун машинасына түштүм»,— деп мактаныптыр. Алар: «Койчу, каяктагыны айтасың»,— деп ишенбептир. Байкуш атам өлөр-өлгөнчө ушуну аябай сыймыктанып айтып жүрдү. Өмүрүндөгү бир эстен кетпес окуя болуп калган экен.

— *Ошентип Аскар Мамеевич, сиз Төрөбай аксакалдын колунда жардамчы болуп канча жыл иштединиз?*

— Бир күн сүйлөшүп олтуруп: «Аскар, мени менен иштегенине үч жыл болду. Мени менен жүрсөң ушинтип жүрө бересиң. Сени келечеги бар жерден чакырып алдым эле. Өсө турган баласың. Сен эми партиялык ишке кайра кет. Борбордук Комитеттен бир иш караштырып жатабыз. Турдакун Усубалиевич менен сүйлөштүм. Мураталиев менен макулдаштым. Күтүп тур, жакында ал киши чакырып калышы мүмкүн»,— деди. Кечинде барып келинчегиме айттым мына ушундай сөз болуп жатат деп. Арадан эки күн өтпөй Мураталиев чакыртты. «Сага Кулатов аксакал сунуш берди. Сени ишке алганы жатабыз. Идеология бөлүмүнө инструктор болуп иштейсиң»,— деди. Мурда мени жакшы эле тааныйт болчу. Ошентип бир жумадан кийин мен жаңы ишке өтүп кеттим.

– *Кулатов аксакал сизди кантип узатты?*

– Кетер күнү: «Экөөбүзгө гана ашканага айттырып бир кечки тамак жасатчы», – деди. Даярдадым. Тамак ичип жатабыз. «Аскар иче турган эмнең бар?» – деп сурады. Муздаткычта ичимдиктин бардык түрү турчу. «Арак алып кел», – деди. Бир рюмка куйдум. «Балам, сага ракмат. Өзүмдүн баламдай эле болуп калдың. Ушул мүнөздөн жазба. Кайсыл жерде болбосун мына ушундай таза, тартиптүү, ак ниет менен иштесең кудай өзү сага каалаганыңды берет. Мен сырттан көз салып жүрөм. Убактыңды аябай күн-түндөп иштегин», – деп жакшылап ак батасын берип узатты. Ошентип БКда үч жыл иштедим. Аксакал жолуккан сайын ал-абалымды сурап турду.

– *Аксакал эс алууга чыккандан кийин жолугушкан учуруңуз болдубу?*

– Ооба, мен анда Москвадагы мамлекеттик коопсуздук комитетинин эки жылдык жогорку курсун бүтүрүп келип иштеп жаткам. Баратсам аксакал бульвардан жолугуп калды. «Каякка жөнөдүңүз?» – десем: «Неберелерим алма жейбиз дейт. Алма сатып алганы базарга бараттым эле», – десе болобу. Кой-ай дегенине болбой үйүмө ээрчитип бардым. Түшкү тамак даяр экен. Бабырашып тамак ичтик. Балдарым кичинекей кезде: «Дедушка Кулатов», – деп айтышчу. Алар чоңоюп калышкан. Аңгыча айылдан бир иним келип калган эле, аны дароо базарга жиберип бир сетка алма апкелдирип койдум. Эки сааттай олтурдук. Балдарым аябай кызыгышып аксакалдын сөзүн угушту. Балдарыма: «Атаңардай ар дайым таза адам болгула», – деп батасын берди.

– *Кечиресиз, иштеп жүргөндө Төрөбай Кулатовичтин алган айлыгы канча эле?*

– Бир айда 450–500 рубль алат болчу. Ошо кезде аксакалдын достору, туугандары келип калчу. Кээ биринин самолетко билети жок, билети болсо акчасы жок болуп калчу. Мага айтаар эле: «Барып бухгалтерден менин айлыгымды алып баланча акеңе билет алып бер да аэропорттон узатып кой», – дечү. Айлык

аларда кээде ал киши кассадан бир сом да албай калчу. Айлыктан айлыкка эптеп жашап жүрчү. Жардамчы болуп жүрүп кимдир бирөөдөн: «Ме, Аскар, мына муну Кулатовко берип койчу», – деген сөзүн укканым жок. Кулатов пара албаган таза адам экенин бардыгы билчү. Мага ал киши: «Бир адамдан бир нерсе албайсың. Эгер угуп кала турган болсом анда мага таарынба», – дечү.

– *Сизге аябай ишенип калган экен да. Бирөөнүн ишенимине кирчү оңой нерсе эмес. Бул адамдык касиеттин өтө бийик сапаты. Сизге ошончолук ишенгенден кийин эч кимге айтпай турган жашырын тапшырмаларды да берсе керек? Ойлоп көрсөңүзчү...*

– Бир жолу аксакал мени Алматыга жиберди. Бул жашырын деле тапшырма эмес эле. Өзү деле телефон чалып бүтүрүп койчу иш экен. Чоң уулу Узак Казакстанда армияда кызмат кылып, кызматы бүткөндөн кийин бир орус кызга үйлөнүп Алматыда иштеп калган. Бир күнү мени чакырып: «Узак үйү жок кыйналып жүргөн окшойт. Мага деле айтпайт. Сен Казакстандын Жогорку Советинин төрагасы Ныязбековдун жардамчысын билесиңби?» – деди. «Билем, сүйлөшүп жүрөм», – дедим. «Анда машина менен барып бир ошого чалгындап келчи», – деди мага. Мен белек-бечкек алып алып Алматыга бардым. Ага жолугуп: «Экөөбүздүн тең ишибиз бир. Менин аксакалым Союздагы эң эски төрага. Кадыр-барктуу. Ошонун баласы мына ушул силерде иштейт, бирок үйсүз жүрөт. Ошого бир жардам бербейсиңби?» – десем. «Мейли жардам берели. Кел экөөбүз тең эле Ныязбековко кирели. Бүгүн көңүлү куунак олтурат», – деп калды. Мейли деп экөөбүз тең ал кишиге кирдик. Ал-жайды түшүндүрдү. «Мейли бул маселени жардамчым карап көрсүн», – деп койду. Кийин сөзүндө туруп Узакка Алматынын Киров көчөсүнөн эки бөлмөлүү квартира алып берди.

Экинчи бир тапшырмасы. Өзү Москвага кеткенде мага айтчу: «Соня жеңеңе «Чайканы» бербе. ГАЗ-69 менен ишке келсин», – дечү. Өкмөттүн машиналарын да аячу. Шопурдан: «Жеңемди жумушка алып келип

койдунбу?» – деп сурасам: «Жумушуна жетпей алыстан эле түшүп калды», – деп айтаар эле. Бирөө көрүп калбасын деп ошентсе керек. Азыркы чоңдордун аялы эшигинин алдына чейин айдатып барганын көрүп эле жүрөбүз го.

– Аксакалдын жакын туугандары тизиндей же мындай ишимди бүтүрүп бер деп сизге кайрылган учурлары болдубу?

– Жок, болгон жок. Андай бир да учурду эстей албаймын. Өзү да мага эч качан мага андай иш тапшырбады. Болбосо Жогорку Советтин колунан көп эле иш келет эле да. Бир гана жолу аксакалдын Мойдун деген досу бар эле, ошонун Сейдалы деген баласы окууга тапшырып жатканда: «Аскар, ушул бала жакшы эле окуган экен, орусчадан кыйналып жүрүптүр, азыр юрфакка өтөм деп келиптир. Ошону бир карап койчу», – деди. Ошондо ректор Салмоорбек Табышалиев болчу. Ал менин айылдашым эле. Ошого: «Байке, менин Оштон келген бир досум бар. Окууга тапшырып жатат. Сочинениеден жардам кылып койсоңуз», – дедим. Ал киши дароо: «Макул», – деди. Ошентип Сейдалы окууга өтүп кетти. Азыр Ошто облустук прокуратурада тергөөчү болуп иштейт.

– Усубалиев менен мамилеси кандай эле? Бирге иштеп жүрүп байкап калсаңыз керек?

– Анда бюро тез-тез болуп турчу. Бюродон келгенче жумуштан кетпей ал кишини күтчүмүн. Эки жолу байкап калдым, бюродон көңүлү жок келди. Ичимен чарчаган го деп койдум. Менимче, мамилеси жакшы эле болчу.

– Кадр маселесине киришчү беле?

– Кадрлардын ичинен эң жакшы көргөнү Султан Ибраимович эле. Бир тууган инисиндей, баласындай мамиле кылчу. Султан Ибраимович Ошко барганда да, бул жерге келгенде да сөзсүз аксакалга жолукчу. Кадимкидей кучакташып өбүшчү. Кээде мага: «Кыргызстанда Султан Ибраимовичтей таза, мыкты кадр жок», – деп айтып калчу.

– Исхак Раззаков жөнүндө айткан ойлору эсиңиздеби? Ал киши сиз ишке келгенде Москвада болчу да.

– Раззаков жөнүндө мага өтө көп аңгеме куруп берген. Анын билимине, жөнөкөйлүгүнө, адамгерчилигине, даанышмандыгына таң калып сүйлөчү.

Бир күнү кабыл алуу бөлмөдө олтурган элем. Аксакал эс алып жаткан. Саат 12.30 чендер болсо керек. Сырттан бирөө кирди жапалдаш бойлуу. «Аксакал где?» – деди. «Его нет», – дедим. «Когда будет?» – деп сурады. «Через час будет» – дедим. «Он здесь?» – деп сурады эле: «Да», – дедим. Он беш мүнөттөй олтуруп чыгып кетти. Бир сааттан кийин келип: «Аксакал бошодубу?» – деди. «Азыр карап көрөйүн. Ким деп айттайын?» – дедим. «Исхак Раззаков», – деди. Ордуман ыргып турупмун. «Кечиресиз, сиз жөнүндө аксакал мага көп айткан болчу», – дедим да Төрөбай Кулатовичке Раззаковдун келгенин айттым. «А киши качантан бери күтүп жатат?» – деди. «Бир сааттай болду го», – дедим ыңгайсыз. «Эмнеге келер менен киргизбедин?» – деди. «Мага аты-жөнүн айткан жок. Ошондуктан киргизбедим. Өңүнөн тааныбайт экенмин. Азыр эле атын айтты», – дедим мукактанып. «Атын сураш керек эле да» – деди. «Кечиресиз, мен күнөөлүүмүн. Учурунда сурабапмын», – дедим. «Давай киргиз», – деди. Экөө кучакташып көрүштү. Мен дароо чай-пай уюштуруп жибердим. Исхак Раззаков: «Аксакал он не виноват», – деп менин таламымды талашып койду.

Көрсө, ошондо Кыргызстанды бир кыдырып кетейин деп келген экен. Төрөбай Кулатович жардам берип, ошондо Исхак Раззакович тээ алыскы өзү туулуп өскөн Лейлек жергесине чейин барып келген.

– Раззаковдун Москвага кетип калгандыгына өкүнгөн беле?

– Аябай өкүнгөн. «Турганда бир министрликти акыры берет болчу», – деп айтканы эсимде.

– Иштен түшкөндөн кийин а кишиге эч кандай кызмат сунуш этилбесе, анан кетет да.

– Жок, менин билишимче а киши кызматтан түшөрү менен эми Кыргызстандан алысыраак

жүрөйүн деген ойдо өзү Москвадан иш таап кетип калган экен. Кийин эс алууга чыкканда да Кыргызстанга чакырышса келбей коюптур. Кантсе да жүрөгүндө бир оор так калган да. Аны сакайтууга болбой тургандан кийин эл-жерден алысыраак жүрөйүн деген го.

– Төрөбай Кулатович кандай кадр өстүрдү? Бир экөөн билесизби?

– Борбордук Комитетте сөз болдубу же жокпу, бирок Абсамат Масалиевич аксакалдын алдына тез-тез кирип турчу. Кандай маселелер менен кирди, анысын мен билбеймин. Тазалыгы, жөнөкөйлүгү жагынан ойлоймун, Абсамат Масалиевич Төрөбай Кулатовичтин таалим-тарбиясын алган адам го. Ошо кишиге жардам берсе керек го деймин. Башка эч кимди айталбаймын. Бирок кандай кадр болсо да ар дайым жактап сүйлөгөндүгүн мен билем. Жер-жерге бөлүү а кишиде таптакыр жок болчу. Бардык жерге бирдей карачу.

– Брежнев менен болгон мамилесин сизге айтчубу? Кантсе да а кезде Леонид Ильичтин аброю өтө чоң болчу. Аны менен кол алышып учурашуунун өзү сыймык эмес беле?

– Бир жолу өкмөттүк чон пакет келди кабылдамада олтурсам. Ачып көрсөм сүрөт экен. Эң ортосунда Төрөбай Кулатович, сол жагында Леонид Ильич Брежнев, оң жагында Косыгин, андан бери Косыгиндин орун басарлары, сол жагында Суслов жана башка катчылар. Аябай таң калдым. Баарынан да аксакалдардын эң ортосунда олтурганы кызык. Сүрөттү алып кирип көрсөтсөм: «А бул сүрөт келген тура. Бул Леонид Ильичтин демилгеси болчу. «Орто Азия менен Кавказдын делегаттарын бириктирип сүрөткө түшөбүз», – деп калды Леонид Ильич. Мен экинчи катарда болчумун. Бир кезде Леонид Ильич: «Где аксакал? Где Төрөбай Кулатов?» – деп калды. «Мен бул жердемин», – дедим. «Келиңиз бери», – деп чакырып ортолоруна алып алды эле. Ошол сүрөттү салып жиберешкен тура», – деди Төрөбай аксакал.

Дагы бир жолу Советтер Союзунун делегациясы Индияга барыптыр. СССР Жогорку Советинин төра-

гасынын орун басары Төрөбай Кулатович да бар экен. Брежнев аялы менен экен. Жолдо Леонид Ильич: «Төрөбай Кулатович, Делиге барганда трап келет эмеспи, ошондо менден кийин сиз түшөсүз», – дептир. Кийин трап келгенде Брежневден кийин анын аялы, аялынын артынан биздин аксакал түшөт экен. Кечинде ошону делегацияга көрсөтүп калыптыр. «Аксакал, бул эмне болуп калган? Эмнеге менден кийин түшпөдүңүз?» – десе: «Арабызда жалгыз аял болсо, аны сыйлабасак уят эмеспи», – деп жооп бериптир. Леонид Ильич: «Сиз абдан жөнөкөй, бирок чоң дипломат турбайсызбы», – деп күлүп калган экен.

Кийин делегация Индиядан кайтканда Брежнев менен Кулатовко бирдей белек беришиптир. Самолетко чыкканда Брежневдин жардамчылары унутуп калыптыр. Брежнев Москвага жакындаганда: «Жаналы белек кана?» – деп сураса жардамчысы: «Унутуп калыпмын», – дептир. Ошондо Төрөбай Кулатов: «Мына бул жерде турбайбы белегиңиз», – деп өзүнүкүн карматып жибериптир. Москвада эртеси жыйналыш болгондо Брежнев Кулатовко келип: «Кечээ сиз өзүңүздүн белегиңизди берген турбайсызбы? Меникин чын эле унутуп калышыптыр», – деген экен. Муну мен аксакалдын өзүнүн оозунан укканмын.

– Москвага а киши менен көп каттаган экенсиз. Өзүңүң үй-бүлөсүңүң башка тууган-уруктарынан Москвага алып барып саякаттагып келген учурлары болду беле?

– Бир жолу: «Атабек сени менен Москвага барам», – деп жатат. Өзүнүн жол киреси бар экен. «Эмне кылайын? Алып барсакпы?» – деп калды. «Мейлиңиз», – дедим.

Мен анан кечинде дачага бардым. Атабек атабыз ошол жерде экен. Мен барып: «Кийим-кечеңиз кандай?» – деп сурадым. Кийим-кечегин көрсөттү. «Химчисткага тазалатып берейинби?», – десем: «Жөн эле кой, таза», – деди. Себеби ал жерге барганда чоңдор менен жолугушуп калышы ыктымал. Кечинде а киши аксакалга айткан окшойт. Экөөбүздүн ортобуз-

дагы сөздү. Эртесинде аксакал: «Жардамчың менин кийимиме чейин, ботинкама чейин сурады. Зирек бала окшойт» – деп айтты. Атабек деп калды. «Ошенткениң жакшы», – деп койду. Анан Москвага кеттик. Мейманканадан орун алдык. Эртеси Төрөбай аксакал Кремлге кетти мени ээрчитип алып. Атабек аксакал мейманканада калды. Мен да ошондо биринчи баратам. «Азыр тогуздан он беш мүнөт өткөндө Микоян келет. Ушул жерде күтүп туралы», – деди. Аңгыча Микоян келип калды. Экөө өтө ынак адамдай кучакташып учурашты. Мени тааныштырды, ишке бардык. Ал жердегилер менен тааныштырды. «Эми кайра мейманканага барып Атабек атаңа шаарды көрсөт. Мен а кишиге бүт тарыхый, маданий жайларды ээрчитип жүрүп көрсөттүм. Эртеси Кремлге Атабек ата үчүн кире турган билет ала келиптир, барып Георгиев залынан сүрөткө түштүк. Ошол сүрөт менде азырга чейин сакталуу. Мен үчүн тарыхый бир эстелик болуп калды. Мен а кишинин баласындай элем.

БИЙЛИК

* * *

Кулатовдун заманындагы, Раззаковдун заманындагы бийлик башка, азыркы заманындагы бийлик башка. Мурдагы коомдук кырдаал менен азыркы учурду салыштырууга болбойт. Тарыхый абалды сөзсүз эске алыш керек. Доорлор алмашып кетти. Асыл нарктарды баалоо алмашты. Бирок эл баягы эле. Жер да ошол, күн да ошол. Демек бийлик өзгөрүп да, өзгөрбөй да турган кубулуш. Ал каалагандай чоюлуп-тартыла берчү, ар кимди азгырып кызыктыра берчү нерсе. Алмуздактан берки кандуу кагылышуулардын, дүйнөлүк ыр-чырлардын, ич ара талаш-тартыштын негизги себепкери, анабашы мына ошол бийлик.

Пендечилик жолдо кудайдын кулу болуп, буйруган нерсесин аткарып жүрө бербей, буйруган ырыскыга топук кылбай, өзүнүн алсыздыгын, мажирөөлүгүн, пастыгын сезген адам башкалардын көзүнө көрүнүш үчүн, жок жердеги кыйындыгын сездиреши үчүн, ачка калган өлсө «менин» канааттандыруу үчүн бийликке умтулуп ырахат алат. Бийликке жетүү үчүн эч кандай амалдан жийиркенбейт. Ошондойлордун таамай образын Шекспир Магбет аркылуу эң сонун берген.

* * *

Азыр бийликке жетүүнүн эң ыңгайлуу жолу паракорлук болуп калды. Азыр пара бербеген бир дагы мамлекеттик кызмат калбады окшойт. Муну бүт баары билет, бирок эч ким пара берди деп далилдей албайт. Пара берүүнүн, пара алуунун ыкмасы аябай өнүккөн – ага бүткүл алдынкы технологиялар жардам берүүдө. Ар качан чирип бараткан бийликтин өзөгү паракорчулукка такалат. Мамлекеттик кызматтагылардын жашоо философиясы, ички анатомиясы, илдетинин диагнозу паракорчулук болуп калды. Пара болгон жерде бийликтин кубаты жок болуп кетет.

* * *

«Бийлик» деген сөздүн мааниси эмне? Бийлик – бир ирикпи? Бийлик – бир кийикпи? Бийлик чимирилген ийикпи? Же эт бөлүштүргөндө тийген жиликпи?

* * *

Сулайман пайгамбардын бир айткан сөзү бар: «Мен падыша болуп бийликте турганымда суу чыкпаган бөз чөлгө суу чыгарып гүлзарга айландырдым. Багымда булбулдар сайрап, фонтандар атылып турду. Алдымда миңдеген күндөр бий бийлеп, миңдеген кулдар күчү күчлөп жатты. Күн астындагы адам гана эмес, жан-жаныбарлардын баары мага баш ийди. Ойлоп көрсөм мындан не пайда чыкты? Мунун баары түрккө арзыбаган, колго кармалбаган шамалдай нерсе экен». Кез-кезде падышалар Сулайман пайгамбардын мына ошол «Екклизиаст» деген чыгармасын окуп коюп жүрүшсө мен менсинчүдөн, көп катачылыктан кутулаар эле деп ойлоймун.

* * *

Уулдарыма, неберелериме төмөнкү жомокту көп жолу айттым окшойт. Аларга жат деле болуп калды. Ошентсе да мен аны эмнегедир жакшы көрөм. Илгери-илгери бир улуу элдин ханы көз жумуптур. Артында калган мураскору жок экен. Ич ара талашып-тартышып эч кимди хан көтөрө албай коюшуптур. Ошондо бир акылман киши: Хандын ак кушун учуралы, – кимдин башына барып консо, ошол хан болсун деген сунушун айтат. Эл макул болуптур.

Элдин четинде эч кимге көрүнбөйүн деп ата-энеси өлүп калган, аябай азап-шордо жүргөн бир койчуман жетим бала отурган экен. Хандын ак кушу асманда айланып учуп жүрүп эң акырында жанагы баланын оң мүрчсүнө конуптур.

Эл ошентип жетим баланы хан көтөрүп алган экен. Ал аябай адилет, чынчыл, элге мээрбан, эр жүрөк хан болуптур.

Бийлик бул кокустук эмес, Алла Тааланын назары түшкөн адам гана пааша болот. Ар ким эле мүрүмө ак куш консо экен дейт. Бирок ал кээде адашып кетип ичи тар, мерез, өзүмчүл, таш бор адамдын башына барып калышы мүмкүн. Ошондо ак кушка ишенген элдин нак шору кайнайт. Кудай сактасын!

* * *

Жыйырманчы кылымдагы эң диктатор президенттердин кашкайган образдарын эки улуу жазуучу жаратты. Алар «Сеньор Президент» романын автору Анкель Мигель Астуриас менен «Патриархтын күзү» романынын автору Габриэль Гарсиа Маркес. Бул романдар бийликтин анатомиясы менен философиясын ушунчалык терең ачкан, бул президенттер биздин арабыз, Орто Азияда жашап тургандай таасир калтырат. Кээде мына ошол романдардын каармандарын биздин турмуштун реалына капыстан салыштырып алып төбө чачым тик туруп кетет. Капырай, Орто Азияда Маркестей жазуучунун жоктугу. Болбосо көркөм чыгарма үчүн аябагандай бай материал Орто Азиядан көбүрөөк табылмак.

* * *

Бийлик менен акындын ортосундагы мамиле тээ илгерки Рудаки менен Фирдоусинин заманынан бери чиеленишип келе жатат. Бийликтегилер Рудакинин көзүн оюп, алыскы тоо арасындагы айылына айдап жиберешкен, Фирдоусини шылдыңдап элден кууган, Лермонтовду, Пушкинди эрөөлдө аттырып өлтүргөн, Лорканы жок кылган, Пастернакты куугунтуктаган, Тыныстановдун өмүрүн кыйган. Акын менен бийликтин ортосундагы конфликтер улуу трагедияларга тема болууга арзыйт. Бирок аны жазчу драматург азырынча бизде туула элек окшойт.

* * *

Кандай гана заман болбосун чыныгы элдик жазуучулар, акындар бийликке карата оппозицияда

болуп келген. Алар элдин мүдөөсүн, элдин оюн сүйлөшкөн. Элдин таламын талашкан. Карапайым эл менен бирге болгон. Кыргыздын жазуучулары мына ушул эң ыйык вазипасын кийинки он беш жылда Акаевдин доорунда таптакыр унутуп калды.

* * *

Бул эмнеси? Же жазуучуларды бийлик аябай эркелетип, мааркатып салдыбы? Же аттуу-баштууларына пара берип сүйлөбөс кылып койдубу? Же жазуучулар ушунчалык майдаланып мажирөө болуп калдыбы? Бирок бийликтегилерге кошомат айтуу боюнча биздин акын-жазуучулар дүйнөдө биринчи орунду ээлесе керек. Кыскасы, оппозициялык маанайдагы акындардын үнү барган сайын пастап, биротоло жоголуп кетти SOS! – деп кыйкырсакчы?!

* * *

Фирдоусинин минтип айтканы бер: «Чындык аябай ачуу, бирок ал эч качан жамандыкка алып барбайт». Эмне себептен бийликке жетип алгандар мына ошол ачуу чындыктан коркуп, чындыкты уккусу келбей жашап калышат? Чындыктан качкан паашалардын келечеги тарыхта ар дайым жамандык менен аяктап келген. Ушуну эстен чыгарбасак.

УЗУН ТҮНДҮН ОЙЛОРУ

«Пейил оңолбой заман оңолбойт», «Тарга тар, кеңге кең дүйнө» деп айтылат кыргызда. Материалдык байлыгы туу тутунуп, ал үчүн жандалбастап, абийирди да, адамдык нарк-насилди да жерге тепсеп баратканыбыз бу көрпөндөлик. Дүйнө топтойбуз деп шорлогон башыбызды ого бетер шорго алпарып тыкканыбыз. Дүйнө адамдын пейилин бузуп, напсисин араандай ачырып, азгырык жолго салып, жан дүйнөсүн кулга айлантып коёрлугун түшүнбөсөк, анда актык, тазалык, ыйыктык жөнүндө сөз кылуунун кажети жок.

* * *

Доллар кудайга, сом пайгамбарга айланган заманда жашап жатабыз. Бүткүл мамлекеттик саясат, мезгилдин шары мына ушул нерсенин тегерегинде айланып калдык. Ал эми адамдын жаны өзүнүн бекем таянычын жоготуп коюп, эмнеге ишенээрин билбей шамалга учкан камгакты элестетет. Бул бүгүнкү күндөн жан ачыткан трагедиясы эмей эмне? Эртеңки күндөн үмүт үзгөн адамдын абалы кандай болчу эле? Иралды адамга ишенич керек. Ал рухий таянычы бекем адамда гана болот. Өзүңө өзүң ишенбесең, өлбөстүккө, актыкка, Алла Таалага ишенбесең, анда сандаган байлыгың саманга айланды дей бер. Опо болбойт. Байлыгың жаныңды сактап калбайт. Балээнин баары өзүмчүлдүктөн. Өзүмчүл адамдын ичи арам. Ал: «Күн мага гана тийсин!» – дейт. Жыгылганды тургузуп койбойт. Тилемчиге бир сомун ыраа көрбөйт. Жолдуунун жолун тосот. Ичинде ит өлүп, «мен» дегенде кудайын да сатып ийет. Мындай вирус азыр биздин коомду каптап бараткан учур. Бул заман илдетти. Мындан кантип арылабыз? Кантип көкүрөгүбүздү тазалайбыз? Бул илдет ааламдын кеңдигин, жашоонун гармониясын жоготуп көзүбүздү челге басты-

рып жатпайбы? Өзүбүздөн башканы көрбөй, бүткүл акыл-оюбуз кара башыбыздын камы менен болуп калбадыбы? Өзүбүздү өзүбүз табияттын улуу көчүнөн болуп салбадыкпы? «Өзүм» деп жүрүп өлүп кетсек, анда биздин адамдыгыбыз сокур тыйынга арзыбаган нерсе экен да.

* * *

Айылдагы жердештерим: «Борбордо кандай кеп бар?», «Заман оңолобу же жокпу?» – деп сурашат. Билишимче аны-муну кобурап анан мен: «Быйыл канча түп дарак отургуздуңуз» – дедим. Бирөөсү: «Быйыл 200 түп терек эким», – деди. Экинчиси: «Жыйырма түп өрүк, он беи түп алма отургуздум», – деди. Анан мен: «Мына заман өзгөрөт деген ушул. Ар ким ушунча түп дарак көгөртсө биздин жер күркүрөп бейиш бакка айланат экен», – дедим сүйүнүп. Ырас эле ар бирибиз оозубуз менен орок орбой, ой көчөтүн, дил көчөтүн, пейил көчөтүн, жакшылыктын көчөтүн, ыйман көчөтүн эксек эмне болот?

* * *

Байыркы Чыгыштын акылмандары: «Жаш, ийилчээк бутак өмүрдү катуу, бекем бутак өлүмдү элестетет», – деп айтышкан. Анын сыңарындай азырынча жаш баш-аламан түшкөн, кабыгы, сөңгөгү ката элек биздин коом өмүрдүн символундай көрүнөт. Күр-шар түшкөн дайрадай атып баратат. Кээде кара кочкулданган, кээде тазарып, кээде жай агып, кыскасы тынымсыз кыймылда. Ошонусу менен ал кызык, ошонусу менен ал эртеңки күндөн чүмүттөнөт. Ылайым эле «Жумшак даракты курт жейт» болбосо экен. Анткени биздин мамлекеттин жумшак өзөгүнө жабышкан курттар күн санап өсүп, көбөйүп баратат.

Күнүмдүк турмуштун көйгөйүндө жүрүп биз, адамдар, жан дүйнөбүздөн орун алган өзүбүздүн таяныч борборубузду жоготуп алдыкпы деп ойлойм. Ошонун кесепетинен ар нерсеге бир чарпылып, баш-

ка жактан көмөк издеп, кунарсыз, жалган нерселерге азгырылып жөндөн жөн кыйналып жатабызбы дейм. Көкүрөктү сокур намыс менен өзүмчүлдүккө бийлетип коюп, ошол болор таяныч борборубузду таппай шаштыбыз кетип калды окшойт. Деген ошол таяныч борборубуз деген эмне? Ал кай жерден орун алган? Аны кантип таап, кантип тең салмактуулукка алып келебиз? Канткенде ал алай-дүлөй чыртагагы токтойтуп, ырааттуу бир керемет гармонияга туш болот? Ушул суроолорго башым катып, айламды таппай ойтурам. Таяныч таппай олтурам. Аягымдан жер көчөт... Атамдын: «Балам, сабырдуу бол, барга, жокко каниет кыл», – деген сөзүн эстеймин.

* * *

Эртең эмне болуп кетерин бир Кудай Таала билбесе эч ким билбейт. Ошого карабай жанталашып эртеңки күнүбүздү ойлойбуз, ар кандай пландарды түзөбүз, бирөөнү алдайбыз, дагы бирөөгө жагынабыз, кыскасы оюбуздун баары, аракетиниздин баары эртеңки күн үчүн болгон жандалбас. Ал эми ушул учурдагы, ушул мүнөттөгү жашообуз, бүгүнкү күнүбүз көз жаздымда калып, анын ырахатын сезүүгө, кадырын, баркын кастарлап алууга, ыйык коноктой сыйлай билүүгө, майрам сыяктуу туюуга чолубуз жетпейт. Көз ирмемде жуткан аба менен жашап, чыккан дем менен өлүп жатканыбызды аңдабайбыз. Өмүр өтө кымбат, өтө ыйык. Анын жыргалын бүгүн таткыла. Эртең балким кеч болот. Ошондуктан бардык нерсени бүгүн жашап, бүгүн туюп, бүгүн аңдап-билип, бүгүн өмүрдүн ырахатын сез. Ар бир алган демиң менен көкүрөгүңө он сегиз миң ааламдын кудурет күчү кирип турсун. Бүгүнкү күндөгү жашооң сенин акыркы чегиң, жеткен чокуң, түпсүз тереңдигиң болмоюнча эртең элдир-селдир өмүр сүрө бересиң. Менин оюмча, азыркы адамдардын жан дүйнөсүндөгү дисгармониянын өзөгү мына ушул жерде жатса керек.

* * *

Сагызгандай сак, бардык нерседен шекшинген, прагматик адамдар көбөйдү. Кылдан кыйкым издегендер, бир сөздөн кыйшык маани тапкандар, кыйтырлар арбыды. Аларга боорум ооруйт. Шектенген адамдын жан дүйнөсү эч качан бейпилдик, тынчтык эмне экендигин билбейт. Анын көкүрөгүндө аруулук жашабайт. Айлана тегерегин жалаң кара боёк каптап, дүйнөнү кулагына шыбыраган шайтандын көзү менен карап калат. Мындай адам өзүндө да, өзгөгө да жакшылык алып келбейт. Жан дүйнөсү жабыркап адамдык насилдине доо кетет. Акыры өзүнөн өзү шек санап жүрүп бу дүйнөгө келгенине нааразы болуп көз жумат. Кудай ушундай азаптан сактай көр!

* * *

Сөз адам жан дүйнөсүнүн күзгүсү. Кимдин ким экендигин, кимдин жүрөгүндө кандай күч-кубат жашап жүргөндүгүн анын оозунан чыккан сөз аркылуу эле билип алса болот. «Жакишы сөз менен жылан ийинен чыгат», «Сөзү жакшынын өзү жакшы», «Буудай наның болбосо буудай тилиң» деген кыргыздын макалдарында философиянын узуту жатат.

Ыплас, куну жок, жаман сөз сүйлөгөн кишинин өңү оңуп кеткендигин деги эле көрө элекмин. Себеби ал ошондой кунарсыз, тескери таасирдүү тескери кубаты бар сөздөрдү сүйлөп жүрүп (сөз бизди ай-аалам менен байланыштырып турган пароль да) жан дүйнөсүнө кара күчтү топтоп алат.

Үй-бүлөнүн, жамааттын, коомдун арасында жаман энергиясы бар ыплас, кунарсыз сөз көп сүйлөнө берсе ошол жерден береке-пайыз качып, кут учуп, иш алга жылбай бир балээге жолугат. Жаман сөздөрдүн кесири топтоло берип байкатпай уруп кетет.

Жан дүйнөм жарык болсун десең күндүн аптабына, жашоонун жаркын маанайына, канаттуу ойлорго жык толгон поэзия менен кээде баарлашып тур.

«ТҮШҮРБӨГӨН КӨЛӨКӨ, ТӨРӨБАЙ ЧЫНДАП ТӨРӨ ЭЛЕ...»

(Кулназар Ташиев менен маек)

— Кулназар Ташиевич, сиз Төрөбай Кулатович менен кандай жагдайда тааныштыңыз эле? Адегенде сөздү ушундан баштасак.

— Бу кишини мен бала кезимен эле билем. 1937–38-жылдары Фрунзеде С. М. Киров атындагы жогорку айыл чарба мектебинде окуп жүргөнүмдө Төрөбай Кулатович СССР Жогорку Советине депутат болуп шайланып калды. Анан көп өтпөй эле борборго кызматка келди. А кишинин Эргеш деген жээни мени менен бирге окуйт эле. Экөөбүз дем алыш күндөрү а кишинин үйүнө барып турчубуз. А кезде ал узун бойлуу, арыкчырай киши болчу. Ошондо өзүнүн үйүндө биринчи жолу көрдүм. Кийин жанагы мектепти бүтүрөр менен комсомолдун Борбордук Комитетине кызматка алындым. Анан армияга кеттим. Аңгыча согуш башталды. Согуштун аягына чейин жүрдүм.

— Армиядан келип кандай кызматта иштедиңиз?

— 1946-жылы армиядан келип, анда Куршаб району бар эле, ошол райондун партиялык комитетинин экинчи катчысы болдум. Анан ошол жерде аткаруу комитетинин төрагасы болуп иштедим. Кийин-кийин Араван, Өзгөн, Ленин райондорунда партиянын райондук комитетинин биринчи катчысы болдум.

— Демек өзүңүздүн кызматыңыз боюнча түздөн түз Төрөбай Кулатович менен байланышыңыз болуп турган экен да.

— Албетте, тез-тез байланышып турчумун. Бул жерде сегиз жыл Соода министри болуп иштедим. Кийин өкмөттө иш башкаруучу болдум. Кызматка байланыштуу а киши менен көп эле байланышкан учурларым болду.

Мен Араванда иштеп жүргөнүмдө тез-тез келип кетер эле. Көрсө, мурдагы байбичеси Араванда жашаган Жусуп аке дегендин кызы экен. Төрөбай Ку-

латовичтин адамгерчилигине, жөнөкөйлүгүнө аябай таң калам. Ошондо Араванга келгенде чарчап-чаалыкканына карабастан чалдан кабар алып келели деп турчу. Жусуп акеге жолугуп ал-абалын сурашып, чайын ичип, көпкө сүйлөшүп анан кетчүбүз. Ошол Жусуп акенин балдары бул жерде борбордо окушчу. Ошолордун абалын аксакалга айтып, кемчиликтерине каралашып тургандыгын билдирип: «Эч кандай камтама болбонуз, балдар жакшы окуп жатышат. Буйруса, жакында бүтүшөт», — деп Жусуп акенин көңүлүн көтөрчү. Бир жолу аксакалдын жардамчысы ошо Жусуп акенин баласынын пальтосу ушул жерде калган экен, ошону атайын көтөрүп барып бергени эсимде. Мындай жөнөкөйлүк сапат ар кимде эле боло бербейт. Колуна кичине кызмат тийип калса тумшугун көтөрүп калгандарды далай көрдүк го.

— *Айтууга караганда Төрөбай Кулатович өтө эле жөнөкөй киши болгон экен да. Сизди башка сапаттары таң калтырган жокпу?*

— А киши жумушчудан чыккан, бирок айыл чарбасын да өтө терең, мыкты өздөштүрүп алгандыгына таң калганмын. Мен Араванда иштеп турганда Эмгектин көп баатырлары чыккан. Маселен, Аля Анаров деген Социалисттик Эмгектин эки жолку Баатыры болгон. Анан Айтбай Анаров, кийинчерээк Санталаткан Юсупова дегендер пахтачылык боюнча чыгышты. Төрөбай Кулатович ошолор менен сүйлөшкөндө кадимден бери айыл-чарбасында иштеп жүргөндөй, куду ошолордун тили менен сүйлөшүп кирчү. Жаап-жашырган катачылыктарын дароо эле көрүп койчу. Жетекчи болуп жүрүп кыска мөөнөттүн ичинде айыл-чарбасын терең өздөштүргөндүгүнө ошондо таң калганмын. Адам баласы билбей турган нерсе жок. Бирок ошого дилин, көңүлүн берип аракет кылса гана жетишет эмеспи. Бу киши ошондой экендигин байкагам. Эл менен сүйлөшкөндө алардын муктаждыктарын, керек-каржысын сурап, ичи-койнуна кирип кетчү.

— *Ошондуктан болсо керек, эл аны өзүнүн жакын адамындай тосуп алчу экен. Ошол туурабы?*

— Туура. А киши республикадагы экинчи жетекчи эле да. А киши дайыма эң алыскы райондорго суранып барчу. Ошол жакта жашаган адамдарга кам көрүп турчу. Мурда алыскы райондорго тамак-ашын, отун-тузун, кийим-кечектерин эртелеп жеткирчүбүз. Ошол иш аткарылдыбы же жокпу, дайым текшерчү. Мен муну жакшы билем. Текшерип келгенден кийин өзү Борбордук Комитетке атайын кат менен билдирчү. Кулатовдун текшерүүсү боюнча токтом кабыл алынып, ал токтомдор бизге жиберилчү.

— *Жеке сиздин өзүңүзгө кандай насаат сөздөрдү айткан эле?*

— А кишинин башынан көп кыйынчылыктар өткөн да. «Дайым жөнөкөй, адамгерчиликтүү болгула», — дечү. Бир жолу мага айткан мындай сөздөрү эсимде. Согуш учурунда фронтко эгин жиберилчү. Ошону ушу киши уюштурат экен. Көзөмөлдөп келгени Пишпек темир жол станциясына кара ЗИЛ машинасын минип баратса жолдо кызылчада иштеп жаткан аялдар жолугуп калыптыр. Алардын ал-абалын сурап койгону машинадан түшүп жакын келет. Аялдар чогулат. Эркектердин баары а кезде фронтто. Бир аял: «Чоңдор мындай жеңил машиналарда жүрөт. Кийген кийимин карабайсыңарбы? Биздин эркектер согушта», — деп кычы сүйлөйт. Башка киши болсо аял оозун жапкылап жекирип бермек. Төрөбай Кулатов: «Туура. Мен деле бүгүн армияга барышка дапдаярмын. Бирок бул жерде кимдир бирөө иштеш керек экен. Силердин фронтто жүргөн күйөөлөрүңөргө, атаңарга, бир туугандарыңарга бул жактан жардам жиберип туруу керек экен. Азыр мен ошо жардамды жибергени баратам. Мен деле жумушчу болгом. Кетмен чабуудан, орок оруудан эч коркпоймун», — деп жооп бериптир. Ошондо аялдардын арасынан бир келин чыгып: «Төрөбай Кулатович сиз бул сөзгө таарынбаңыз. Сизди биз жакшы билебиз. Фронтко жардам уюштуруп чоң иш жасап жатасыз. Эл болгондон кийин, арасында жана-

гындайлар да болот экен», — деп узатып коюптур. Бул а кишинин жөнөкөйлүгү. Кайсыл жерде болбосун элдин сөзүн угуудан, ага жооп берүүдөн эч качан тажакан эмес.

— *Кулназар Ташиевич, сиз Жалал-Абадда облкөңөштүн төрагасы болуп жүргөнүңүздө а кишиге түздөн түз баш ийип турчу элеңиз. Ошол учурдагы байланыштарды бир аз эске салсаңыз?*

— А киши бизге көп келчү. «Алыскы райондорду кыдырабыз», — дечү. Барганда эч бир шашпайт эле. Акырын эл менен сүйлөшүп жүрө берер эле. Анча-мынчасын блокнотуна жазып алчу. Анан ошо эл кыдырып жүргөн учурунда бир нерсеге абдан этият болор эле. Бул конок кылуу маселеси. Элибиз меймандос эмеспи. Аксакал барганда бир нерсе союп сыйлайлы деп аракет кылып калат. Бу киши дайым: «Кой, антпегиле. Мен ыраазымын. Бизге нан, чай болот. Кой соём деп убара болбогула», — деп барган жеринде эскертип турчу. Мен да а кишини кубаттап кетчүмүн. Бу жагынан бизге аябай чоң өрнөк көрсөтүп кетти. 1956-жылы биринчи жолу Үч-Коргон ГЭСи курула баштаган. Иш кызуу жүрүп жаткан учур эле. А дегенде ГЭСтин ишин көргөнү Исхак Раззаков, андан кийин көп өтпөй эле Төрөбай Кулатович келип калды. Жумушчулар менен дароо тил табышып кетти. Алардан кандай нерселер жетпей жаткандыгын сурады. Абал чынында бир топ оор болчу. Көп нерселер жетишпейт эле. Үч-Коргон деген бир ээн талаа болчу. Суу болбосо жашоо жок да. Ошондо Төрөбай Кулатович бардык кемчилдиктерди жазып алып, ГЭСтин ишин алдыга жылдырууга астейдил киришти. Ээн жаткан жерлерге насостор менен суу чыгарылды. Ээн жаткан чөл азыркы учурда гүлдөгөн аймакка айланды. Эл келе баштады, үйлөр салынды. ГЭС бүткөнчө Төрөбай Кулатович тез-тез барып турду.

— *Ошондо Ош, Жалал-Абад облустары биригип кеткен эле. Бул кайсы жылдары болчу? Облустар бириккенде сизге кандай кызмат тийип калды?*

— 1959-жылы бул эки облус кошулду. Мени облустун аткаруу комитетинин төрагасынын орун басарлыгына сунуш кылганда, мен бир райондун партиялык жетекчилигине сурандым. Борбордук Комитет макулдугун берип, Өзгөн районуна райкомдун биринчи катчысы болуп калдым. Дал ошол облустарды жоюнун алдында менин ал-ахвалымды билгени Жалал-Абадга Төрөбай Кулатович келип калды. Мен бул абалды айттым. «Эгер мүмкүн болсо мага Өзгөн районду берсе болот эле. Өзүмдүн туулган жерим, элим. Абалын жакшы билем. Мурда да иштегем», — дедим. Ойлонуп туруп: «Мунуң дагы туура», — деди. Мурда Өзгөндө пахта эгилет болчу. Пахтанын планы катары менен 8 жылдан бери толбойт. Ошо да мени ойлондуруп койду. «Өзгөнгө барып көрөйүнчү. Балким оңолуп кетер», — деп жүргөм. Төрөбай Кулатович мени уккандан кийин: «Азыртадан баштап Өзгөндөн кабар алып тур. Облустарды жоюу иши жүрүп жаткандан пайдалан да районду жакшы көзөмөлгө ал, эки жагын терең караштыр», — деп кеңеш берди. Бул сөздөр мени терең ойлондурду. Аксакалдын кеңеши менен Өзгөндү акырын өздөштүрө баштадым. Мага эң туура сөз айтыптыр. Кийин Өзгөн району пахта боюнча планды толтура баштады. Айыл чарбачылыгындагы алган тажрыйбаларым мага жардамга келди.

— *Айтканыңызга караганда сиз жетекчи болуп иштеген райондордун пландары дайым аткарылып туруптур. Ленин районунда да иштеп келгенсиз. Ошондо аксакал менен байланыш жакшы беле же бир аз солгундантып жибердиңиз беле?*

— 1962-жылы Ленин району эң чоң район болуп түзүлгөн. Бир жылдык төкчү пахтанын эле планы 83 миң тоннаны түзгөн. Чоң район деп республиканын жетекчилери бат-бат барып турар эле. Ошолордун ичинен эң көп барган мына ушул Төрөбай Кулатович болду. Үч-Коргон ГЭСи курулгандан кийин насос менен суу чыгарылып, дың жерлер өздөштүрүлүп, Кызыл-Жар деген совхоз курулган. Жумушчуларга үй, ту-

рак-жай курулуп атканда Кулатов чоң жардам берген. Ошол кишинин кийлигишүүсү менен совхоздун эли турак-жайларга эгедер болуп калышкан.

– Аксакалдын бул жакшылыгын сиз го билет экенсиз, ошо кезде жетекчи болуп жүргөнсүз да. Ал эми ошо жердеги жашаган элдин эсинен чыгып кетсе керек...

– Мен иштеп жүргөн жердеги эл аксакалдын жардамын, жакшылыгын жакшы билет. Анткени ар дайым жолугушууларды өткөрүп турчумун. Ал кишини билбеген адамдар жокко эсе. Кыргызстанда Төрөбай Кулатовичтин эмгеги өтө зор. Ал киши эч качан бир райондун райкомуна же аткаруу комитетине жолугуп коюп кайра кете берген эмес. Ошо райондун бригадасына чейин барып кайтчу.

– Кулназар Ташиевич, борбордо сегиз жыл министр болуп турганда, «бир жардам керек эле», – деп сизге кайрылдыбы?

– Эч бир кайрылган жок. Тигиндей же мындай өтүнүч менен мага далай чоңдор кайрылды го. Бу киши ооз ачып, бир кыйыр мааниде сурап койбоду. Мен ошого таң калам. Пендечиликте андай-мындай жетишпейт, бала-чакага кийим-кечек, чет элдик товарлар керек болот. Жок, а киши бу жагынан өтө таза эле.

Сегиз жыл бул тармакта иштөө өтө кыйын. Анын үстүнө өзүм да чарчап-чаалыктым. Анан бир жолу кезектеги бюро жүрүп жатканда иштен бошотуп койгула деп арыз менен кайрылдым. Бюронун мүчөлөрү баары эле макул дегендей кабыл алды. Бир гана Төрөбай Кулатович: «Эч кандай эскертүүсү жок, таза иштеп жатса, жоопкерчиликтен качып кетем дегени жакшы эмес го. Карап көрүү керек. Мындай кадр табылуу оңой эмес», – деп каршы чыкты. Ушу киши бюронун чечимине тоскоолдук кылар бекен десем, жок кийин ал дагы макул болуптур.

Кийин мен Министрлер Советинде иш башкаруучу болуп иштедим. Ошол кызматта жүрүп эс алууга чыктым.

– Эс алууда жүргөнүңүздө Төрөбай Кулатович да эс алууда эле да. Экөөңүздөр жолугушуп жүрдүңүздөрбү?

– Ооба, жолугушуп эле жүрдүк. Мына бул Эркиндик бульварына чыкчубуз. А киши азыраак чыгаар эле. Көбүнесе өткөн күндөрдү, азыркы болуп жаткан саясий абалды сүйлөшөөр элек. А киши мен сыяктуу коомдук иштерге анча катыша албады. Себеби ден соолугу бир аз кыйнап койду. Анын үстүнө жашы да бир топко барып калган болчу.

– Бир нерсе сурайын дедим эле. Көбүнөн сурасам бул жөнүндө ачык айтышпай жатат. А киши эс алууга чыгып жатканда бийликтегилерге бир аз таарынып калган деген сөз бар. Ошо туурабы?

– Чынын айтканда, а кишинин нааразы болушуна негиз бар. Ушунча жыл өкмөттүн жана мамлекеттин башында иштеген СССР боюнча жок болсо керек. Ошон үчүн элдин баары а кишини Социалисттик Эмгектин Баатыры болот деп күтүп калышкан. Бирок тилекке каршы андай болбоду. Өтө жупуну гана эс алууга узатып коюшту. Аксакал азамат экен, муну чыдамкайлык менен эч кимге сыр бербей көтөрүп жүрдү.

«ТИРҮҮСҮНДӨ ЛЕГЕНДАГА АЙЛАНГАН ИНСАН ЭЛЕ...»

(Күлүйна Кондучалова менен маек)

– Күлүйна Кондучаловна, согуш учурунда Кыргызстан Ленинград шаарынын коргоочуларына жардам көрсөткөн экен. Ошону тапшырууга барган делегациянын арасында сиз да бар экенсиз. Ошо жөнүндө айтып берсеңиз.

– Ата Мекендик согуш учурунда мен Нарында иштечүмүн. Эмгек жолумду Куланак мектебинде мугалим болуп баштаганмын. Ошо мектепте окуу бөлүмүнүн башчысы, бир жылдай директор болдум. Андан кийин бир жылдай комсомолдо иштедим. Көп өтпөй Нарын областык аткаруу комитетинде төраганын орун басары болуп дайындалдым. Ошондо согуш чыгып кетти. Анын бетин ары кылсын. Согуш башталгандан кийин өкмөттүк, партиялык структуралар өзгөрүп кетти. Мен Тянь-Шань обкомунун лектору болуп калдым.

Ленинград ошо кезде эң кыйын абалда эле. Ленинградды душманга берүү мамлекеттин кыйроосу менен барабар деген сөз болчу. Биздин элде Ленинграддын коргоочуларына материалдык жардам берүү жөнүндө чакырык пайда болуп калды. Анткени мурдатан бери ал шаар менен нефтик байланышыбыз бар эле. Ошон үчүн бир жумага жетпеген убакыттын ичинде материалдык фонду жыйналды. Негизинен эт, кийим-кечек топтолду. Ар бир облустан бирден өкүл кошулду. Бардыгы болуп 14 кишиден турган топ түзүлдүк.

1942-жылдын кышы болчу. Жол өтө кыйын. Ошондо биздин жетекчибиз Молдогазы Токобаев эле. А киши Борбордук Комитеттин үчүнчү катчысы болуп иштетчү. Биз Ленинградга 42 күн дегенде жеттик. Поездде 52 вагон болчу, 50 вагону тамак-аш, эт, 1 вагону цынгага каршы балдар үчүн витамин, 1 вагону моряктар үчүн жардам эле.

Ленинградга Ладога көлүнүн үстү менен жакындап «Өмүр жолу» деген жол менен түндө өттүк. Алып барган жардамыбызды солдаттар тез эле түшүрүп, бөлүп кетишти.

– Ошо кезде Төрөбай Кулатович Министрлер Советинин бюросунун төрагасы экен. Ошол жардамды уюштурууда а кишинин да кандайдыр бир салымы болсо керек?

– А кишинин ролун бул маселеге эле байланыштырып коюуга болбойт. Ошо кезде бардык күч-аракет согуш үчүн болуп аткан.

Төрөбай Кулатович 40 жыл мамлекеттин башында болду. Ошо 40 жыл бою а киши менен такай байланышта болуп, аны көрүп жүрдүм.

Ленинградга баратканда өкмөт башчылары бизди кабыл алып узатышкан. Төрөбай Кулатович: «Аман-эсен барып элдин аманатын коргоочуларга тапшыргыла. Жеңишти жакындатууга көмөк болсун», – деп айткан. Согуш маалындагы республикабыздагы болгон бүткүл кыймыл-аракет Кулатовдун ысмы менен терең байланыштуу.

– Кулатов менен алгачкы жолуккан кезиңиз качан болду?

– Ошо кезде элдин эмгекке, жаңы турмушка болгон көз карашы аябай таза, тунук эле. Демилге көтөрүлсө жапатырмак колдоп кетишчү. Патриоттук сезими күчтүү болчу. Бардык нерсеге жан дилин берип иштеген. Биз а кезде жаш элек. Төрөбай Кулатович СССР Жогорку Советине шайланып калды. А кезде депутаттыкка элдин мыкты, таза, чыгаан кишилери шайланчу. Кулатовдун өмүр баянын а кишиге жолукканга чейин эле жакшы билчүмүн.

Биринчи жолу 1940-жылы Боомдо жолуктум. Ал кезде Боом капчыгайда машина жол салынып жаткан. Кулатов штабдын ишин текшерип барып калыптыр. Гольфе шымы, саргыч өтүгү бар, узун бойлуу, салабаттуу киши экен. Биз Нарынга баратып ошол жердеги боз үйгө суусундук ичкени кирип олтуруп калдык эле. А кезде азыркыдай машине жок. Туш

келген жүк ташуучу машинеге түшүп кетчүбүз. Бир чыны жармабызды иче элек болчубуз. Вoz үйгө Төрөбай Кулатович кирди. Каякка качарымды билбей эле ошол жерде олтуруп калдым. Баарыбыз менен жөнөкөй кишидей учурашты. Ошондо биринчи жолу жакындан көрдүм.

– Кечиресиз, сиз кийин Москвада окуп жүргөндө а киши менен да жолугушаңыз керек?

– Жогорку партиялык мектепке окуш үчүн ар бир союздук республикаларга бештен орун берилген экен. Бизге төрт орун келген экен. Аны угуп калып, окууга барайын деп сурандым. Сурансам идеология боюнча кетчүбүз анча көңүлдөнбөй койду. «Эгер быйыл бирелбей калсам, анда кийин таптакыр баралбайм», – дедим. Шарт болуп калды эле Борбордук Комитеттин идеология катчысы Ваговго чейин кирип: «Мени окууга элбергениз. Быйыл окубасам болбойт», – деп даңкка калдым. А киши: «Чын эле окугун келеби?», – деди. «Окуймун», – дедим көшөрүп. Анан ал макул болуп Москвага окууга кеттим.

Берип окуп калдым. Республиканын чоңдору Москвага тез-тез барып турчу. Бир күнү Кыргызстандын өкүлчүлүгүнө чакырып калды. Барсак Кулатов, Вагов, дагы бир топ чоңдор келиптир. Биз менен аңгемелешип жолугушуу өткөрүштү. Ал-абалымды сурашты. «Жакшылап окугула. Билим алгыла. Бизге билимдүү кадрлар жетишпей жатат», – деген сөздөрүн уктук. Аксакал турмуш-тиричилигибизге көбүрөөк кызыкты. Өкүлчүлүктү жетектеген Хусейин Көлбаев биздин кыйынчылыктарды жакшы билчү: «Буларга кийим-кечектен жардам бербесек болбойт», – деди Кулатовго, сүйүнүп калдык. Ошондо биздин төртөөбүзгө тең бир сыйрадан кийим-кечек алып берди. Кийин башка республикадан барышкан балдар бизге суктанып жүрүштү. Ошол Кулатовдун берген костюмун, пальтосун, бут кийимин окуу бүткөндөн кийин бул жакка келип да көпкө кийип жүрдүм.

– Ошо окууну бүтүп келгенден кийинки учурду эстесеңиз. А киши менен бирге иштеп калдыңызбы?

– 1947-жылы мен Кыргыз Республикасынын Жогорку Советинин экинчи чакырылышына депутат болуп шайланып калдым. Ал менин турмушумда аябай чоң роль ойноду. Төрөбай Кулатович ошо кезде Жогорку Советтин Президиумунун төрагасы болуп калган эле. Мен а кишинин колунда төрт жыл иштедим. Бир жыл Жогорку Советтин Президиумунун катчысы, үч жыл Кулатовдун орун басары болдум. Ошо кезде мен өзүм жаш элем.

А киши эч качан ишке кысым көрсөтчү эмес. Кеңешин берип, багыт көрсөтүп турар эле. Москвадан келген кагаздар менен көп иштешчүмүн. Сессиялардын маселелерин даярдачумун. Көп иштерди ишенип мага тапшырчу. Ишенгенден кийин мен да ишти майына чыгарып, кынтыксыз аткарууга тырышчумун. Кийин уксам көп эле адамдарга мен жөнүндө жакшы пикирлерин айтыптыр.

– Өзүңүздүн көз карашыңызды билдирип бир мүнөздөмө берип кетпейсизби?

– А киши бир нерсени айттырбай билген өтө кыраакы эле. Өзү өтө жөнөкөй, өзүнө талапты катуу койгон, басмырт болчу. А киши бул дүйнөдөн бир калыпта жүрүп, бир калыпта кетти. Кээ бирөөлөрдөй серпилип көпкөн да жок, чөккөн да жок. Мунун себеби эмне? – деген суроо өзүнөн өзү туулат. Кээ бирөөлөр анын билими жок эле деп айтып жүрүшөт. Бу киши өз заманынын кишиси. А кезде мектеп жок болчу. Бирок өтө сезимтал эле. Анын тубаса таң каларлык акылы бар болчу. Кулатовду ошончо жыл бийликтен болк эттирбей сактап келаткан нерсе мына ошол тубаса акылы. Анын көрөгөчтүк касиети. А киши жөн киши эмес эле, даанышман болчу. Ушул сапаттары менен эл башкарып, элдин сүймөнчүлүгүнө айланып калды деп ойлоймун. Эгерде дээринде, көкүрөгүндө, насилинде болбосо алган билим эмнеге жарамак.

13 жыл Кыргызстан КП БКнын бюро мүчөсү болуп бирге жүрдүм. А кишинин ар бир нерсеге өзүнүн жеке, туруктуу көз карашы бар болчу. Оюн ачык айтчу. Кылтың-мылтыңы жок айтчу. Кыргызстандагы

40 жылдан берки ар бир маселеге ал кишинин катыштыгы бар деп ойлоймун. Бу кишинин кыраакылыгы ушундай эле, татаал, талаш-тартыш туудурган маселенин дал үстүнөн түшүп калчу. Айрым учурда Исхак Раззакович да: «Төрөбай Кулатович эң туура айтат. Ошо кишинин айтканындай чечебиз. Ушул ой бизге келбей жатты эле», – деп айтчу. Айрыкча айыл чарбасын, өндүрүштү, өнөр жайды жакшы билчү. Үнү абдан жогору, бийик чыккан үн эле. Бир жолу тамаша айтканым да эсимде: «Төрөбай Кулатович, ушу сиздин үнүңүз артисттерде болсо өлүп калмак экен. Ушундай үн менен жалаң гана Шекспирдин каармандарын ойносо болот», – дегем. Күлүп калчу.

Бу кишиде артыкча бир касиет бар эле. Бул анын чынчылдыгы, тазалыгы. Кошомат кылгандарды өлгүчө жаман көрчү. Андайларды таңыркап, таң калып карачу. Бир караган көз караш менен кимдин кандай адам экендигин билчү. Өзүнө жагып калган адамдарга өтө аяр, этият мамиле кылаар эле.

Өмүр бою аны эл «аксакал» деп сыйлап өттү.

Баарынан жогорку сапаты – элден бөлүнбөй, эл менен болуп, эл арасында жүрдү. Шаан-шөкөттү жаман көрчү. Жетекчинин эл менен мамыр-жумур, өтө жөнөкөй, тыгыз байланышта болушу улуу нерсе. Бул ар кимдин колунан келе бербейт. Эч бир жетекчи барбаган алыскы малчыларга барчу. А кишинин буту баспаган жайлоо же бир айыл-кыштак Кыргызстанда жок болсо керек. Карапайым адамдар менен сүйлөшүү экөөнө тең дем, кубат эле. «Мен Кулатов менен кол алып учурашканмын. Аны менен сүйлөшкөнүм», – деген сөздөрдү далай уктум го. Аны менен сыймыктанбаган адам сейрек. Ким аны көрүп, туюп, баарлашып калса өмүр бою эсинен чыгаралбайт. Эл менен кагаз кармап сүйлөшкөндү жаман көрчү.

– Салима апа жөнүндө айта кетсеңиз?

– А кишинин байбичесин жакшы билем. Көп жылдар карым-катнаш болуп калдык. Бирге чай ичишип жүрөбүз. Салима абдан жакшы аял. Эркектин чоң бактысы аялдан. Аксакалда улуу жөнөкөйлүк бар,

ошого жараша Салима да аябай жөнөкөй. Ушул убакка чейин бир сөзү чыкпай, бир калыпта серпилбей келатат. Азыр да бири бирибиз менен сүйлөшүп, алжайыбызды сурашып турабыз. Салима жолдошун өтө урматтап, мыкты күткөн, чанда жолуга турган аялдардан. Аксакалдын чоң даражасынан пайдаланбастан жөнөкөй гана жашап келатат.

Төрөбай Кулатович Салиманы окутуп жогорку билим алып берди. Анын окуп жатканын эч ким деле билген жок. Юстиция министрлигинде иштеп жүрүп пенсияга чыкты. Төрт баланын апасы болду. Азыр небере багып жатат. Адамдык рахаттын бир түрү ушул да.

– Аксакал пенсияга чыккандан кийинки учурлары айтыңыз?

– Мурдагыдай эле сүйлөшүп жүрдүк. А турсун акыркы сапарга узатарда да ооруканага барып көрдүм. Мамилебиз сууган жок.

– Бийликтеги адамдар менен тегиз мамиледе беле?

– Ар кандай мүнөздөгү, көз караштагы, деңгээлдеги адамдар менен тил табышып, мамиле түзө билүүнүн өзү да чоң искусство эмеспи. Бул а кишинин турмуштан алган тажрыйбасы өтө бай экендигин айгинелейт. Баары эле аксакал деп сыйлашчу.

– Жердешчиликке кандай эле?

– А киши түндүк, түштүк деп бөлбөй, жалпы Кыргызстандын таламын талашып өтүп кетти. Бу жердешчилик деген нерсе кийин чыкты го. Бүгүнкү күндө өтө эле күч алып кетти. Түштүктөн Орозбеков, Кулатов, Раззаков, Сүйөркулов, Масалиев иштеди. Ошолордун учурунда бир бөлүнүү болдубу? Жалпы элди ойлошту го. Таза иштешти го. Эл биригип биримдик жеңип келди го.

– Анан эмне бу маселе азыр күч алууда?

– Жакшы түшүнбөймүн. Ошого туура эмес мамиле болуп жатат го. Эң биринчи маселе – элдин биримдигин сакташ керек. Көздүн карегиндей сакташ керек. Ушул сөз мурда да айтылчу. Анын терең маа-

нисине эми түшүндүм. Бөлүнүп-жарылуу өтө коркунучтуу. Мунун келечеги жок, жаман көрүнүш. Улуу муундагы адамдарды мындай саясат абдан өкүндүрөт.

– Ошо муундун катарында Кулатов да бар эле да. А кишинин эмгеги туура бааландыбы?

– Туура эле бааланып жатат. А киши легендага айланган инсан. Азыркы жаштар, балким, Төрөбай Кулатовичти жакшы билбеши мүмкүн. Ал нукура элден чыгып, элге өмүрүн сайып кызмат кылган киши. Жашынан жетимчиликти, ачарчылыкты көрүп өскөн адам. Исхак Раззаков деле ошондой. Анын тагдырын эстесем азыр да көзүмөн жаш чыгат. Бирок насили тунук, таза экен. Кандай гениалдуу жетекчи. Андай адам кыргызга бир кылымда бир келсе келет, келбесе жок. Раззаковдун деңгээлиндеги экинчи бир кубулуш бул Кулатов. Ошон үчүн Кулатов жөнүндө китеп жазам деген оюң бар экен, аны сөзсүз чыгарышың керек. Сени ошол Аксакалдын арбагы колдосун!

БАЙЛЫК

Кийинки кезде: «Паланчы аябай байып кетиптир», – деген сөздөрдү көп укчу болдум. Адамдардын байыганы абдан жакшы. Эгер арабыздан бир айылдашыбыз байып кетсе анын эмнеси жаман. Жап-жаңы машина алып минсе айылдын көркү болот, той кылса айылдаштарыбыз жеп, ичет, кыскасы ар кимдин бай болгону жакшы. Бирок ошол байлык бешене тер менен, адал жол менен келсин. Бирөөнүн көз жашын көлдөтүп, арамдык жол менен табылган байлыктын кесепети өтө оор болот.

Адамга оомат келбесе эч качан байыбайт. Айлыбызда бир адам бар. Мурда арак ичип, элдин баары аны «алкаш» дечү. Көчөдө оонап же бирөөлөр менен сөгүшүп турушун аябай көп көрчүмүн, эптеп тиричилик өткөрчү. Азыр андан өткөн бай жок. Короо-короо толгон малы, алдында минген машинасы бар. Алда качан арак ичкенин таштаган. Беш убак намазын үзбөй окуйт. Кайыр-садакаларын берип турат. Ажыга барып келсем деген ниет менен жүрүп ал милдетин аткарып алды. Бекеринен ата-бабаларыбыз: «Байлык тоголок, ооматы келген адамга жуга берет. Ниетиңди таза, оюңарды түз кылгыла», – деп айткан эмес.

Кээде жердештеримден: «Тынымсыз эле бешене тер төгүп иштеп жатабыз, эмнегедир байыбайбыз», – деп наалыган сөздөрүн угуп калам. Бир карасаң чынында эле ошондой сыяктанат. Бирок ысырапкерчилик аябай көбөйүп кеткендигин эске алышпайт. Илгери бир Адам байып кетиптир. Эмне үчүн антип байыгандыгын эч ким билбейт экен. Көрсө, бир жолу ат үстүндө нан жеп баратып бир ушакты түшүрүп жибериптир. Аттан түшүп аябай

издептур, бирок эч таппай коюптур. Ошондо бирөө жарым байкабай тепсеп албасын деп ошол жерди таш менен кыдыратып тосуп койгон экен. Кудай Таала мына ушул аракетин үчүн ага ченемсиз көп байлыкты бериптур.

Бизде ысырапгерчилик кадам сайын. Аш-тойлордо сындырылып, бирок желбей калып калган нандар кап-кап болуп кетет. Бышыкчылык болор менен ар кандай жүйөөсүз «вечерлердин», отуруштардын саны көбөйөт. Үч жашар баласынын туулган күнүн өткөрсө да ансамбль алып келип ойношот. Ал миң сомдон бери жагына келбейт. Мына ушунларды ысырапгерчилик деп айтса болот. Анан: «Эмне үчүн байыбай жатабыз?» – деп наалыган жердештериме түшүнбөйм.

Мен ажыга барып келгенден кийин: «Ал жердегилер кандай жашашат экен?» – деген суроону көп уктым. Анан аларга момунтип жооп бердим: «Арабдардын жашаган жери биябан бопбоз чөл экен. Биздикиндөй шаркырап аккан дайрасы жок. Бирок аябай бай жашашат экен. Алар ыйманга бай экен. Намаз маалында дүкөндөрүн ачып коюп кете берет экен. Урулук деген, бирөөнү бирөө алдоо, кыянаттык кылуу жок экен. Ошон үчүн, ыйманы көп болгондугу үчүн аябай бай экен. Бизде жерибиз да сонун, табигый шарттарыбыз да керемет, бейиште өсчү бүткүл мөмө-жемиш бар, а бирок эмнегедир арабдардай бай эмеспиз. Себеби ыймандан жарды калган экенбиз. Ошон үчүн Кудай Таала бизди мына ушул жагынан жазалап жатыптыр».

Биз, кыргыздар, жерди кадырлап, аны үнөмдүү, сарамжалдуу пайдаланбайт экенбиз. Жерге болгон аяр мамилени Арменияга барганда көрдүм. Эгинтегин үчүн сугат жерлер жетишпегендиктен адырлардын жан боорлорун тегиздеп, супача-супача кы-

лып, анан ошол жерлерге суу ташып эгин эгишет экен. Ал эми Түркияда тоолордун боорлорун тегиздеп үй салгандыгын, ошол жерге эгин эгүү үчүн башка жерден топурак ташып келип төгүп жер кылгандыгын көрдүм. Баса, Сауд Арабиясында, айрыкча Меккеде ар бир дарактын түбүнө темир түптүктөр менен суу алып барып көгөртөт экен. Мына ушундай оор абалда жашаса да кудайдан ыраазы болуп, шүгүр айткандарына таң калбай койбойсуң. Кудай ошолордун түйшүгү, мээнети үчүн байлыктын казынасын ачып койгон экен деген пикирге келдим.

Адам качан байыйт? Качан ал жүрөгүнөн, оюнан материалдык байлыкты улам-улам каалай бергендикти алып салганда гана чыныгы байлыкка жетишет. Ал байлык руханий дүйнөнүн байлыгы. Адамды азап-тозокко салган, тынымсыз аракеттендирген, жерге-сууга батпачудай жан талаштырган анын эңсөөсү, каалоосу. Анын арааны ачылып калгандан кийин оңойчулук менен тыйылбайт. Эч качан шүгүр айтпайт. Бар нерсеге каниет, топук кылбай. Топук болбогон жерде адам эч качан байыбайт.

Кыргызда: «Теңди теңирим сүйөт», – деген сөз бар. Эгер Адам биротоло материалдык дүйнөнүн кулу болуп кетпей, жан дүйнөсүнүн байлыгы жонундо да ойлонуп, аны убагында азыктандырып, сулуулукка, тазалыкка ыктап, ыйманын агартып жүрсө – бул жашоодогу эң керемет гармония эмеспи. Биз жалаң руханий дүйнөнүн артынан түшүп кетип, бирок материалдык жактан кыйналып жүргөн чыгармачыл адамдарды көп жолуктурабыз. Бул да аша чапкандык. Адам болуп жашап жаткандан кийин эки байлыкты эриш-аркак алып жүргөн жакшы. Ошондуктан «Теңди теңирим сүйөт», – деген улуу сөз пайда болсо керек.

* * *

Адам байлыкка жетүүдөн мурда таалим-тарбияга, ыйманга суугарылып, маданиятуу инсан болуп калыптанышы зарыл. Ыймансыз, маданиятсыз адам байыса коомду алдыга эмес, артка тартат. Ошол жерде кылмыштуулук, карозгөйлүк, ыймансыздык өкүм сүрөт. Байлык кара күчтөрдүн бийлигин орнотууга жумшалат. Ошондуктан ата-энелер: «Балдарым бай болсун деп тилөөдөн мурда ыймандуу, ыхвалдуу, маданияттуу болсун!» – деп тилегени жакшы.

* * *

Кичине кезимде атам таң атпай бизди: «Тургула! Эртең менен бөлүнгөн ырыскыдан кур калбагыла!» – деп ойготчу. Көрсө, таң сүрүлгөндө периштелер адамдарга ырыскы бөлүштүрөт экен, уктап калгандар мына ошол Алла Тааланын шыбагасынан кур калат экен. Мына ушул диний, руханий түшүнүктү боюбузга сиңирбей келаткандыктан көпчүлүк адамдардын дили да, турмушу да жарды боюнча калууда. Эртең менен ойгонуу – бул баюу үчүн жасалган эң алгачкы кадам. Эртең менен туруу ааламдын аруулугуна күбө болуп, тирүүлүгүңө шүгүр айтып жашоого зирек, сергек мамиле жасоо. Сергек болгон адам эч нерседен кур калбайт, кембагал болбойт.

* * *

Байлык деген эмне? Ден соолугуң чың болсо байлыгым деп эсепте. Балдарыңдын аман-эсен чоңойгондугун байлыгым деп эсепте. Эл алдыда кадырбаркың болсо байлыгым деп эсепте.

* * *

Оштогу Навои паркынын ичиндеги чайханада ары-берини сүйлөп олтурганбыз. Арабыздан байып кеткен жаңы кыргыздардын бири: «Бийиктиги үч метр болгон коргон салып, үйүмдү кайтаруу үчүн ар бири миң доллардык эки итти байлап койдум. Алар күн сайын үч-төрт кг эт жейт экен. Ит апкелгенден бери

тынчыраак уктап жатам», – еп мактанды. Ат сатып алса, куш сатып алса мейли эле. Өлүү дүйнөңдү кымбат баалуу итке кайтарып жүрүп мүнөзүң ит болуп кетпесе болду, жаңы кыргызым!

* * *

«Байлык адамдын ким экендигин дароо эле сынап коёт», – деп айтылган сөздү көп укчумун. Бир жолдошум үч-төрт жыл көрүнбөй жүрүп капыстан жолугуп калды. Узун жүрчүмүн аябай байып кеткен деп. Сүйлөшсөмбү деп араң колунун учун узатат. Жан дүйнөсүнүн мынчалык тайкы, мынчалык пас экендигин мурун туйбаптырмын. Болбосо экөөбүз канча тузду бирге ичтик эле. Байлык, көрсө, кандекти пил, дүрүлдөктү бүркүт кылып коёт экен. Бирок маңызы, түпкүлүгү, теги, башаты деген нерсе да бар эмеспи. Ошону унутпайлы.

* * *

Мусулманчылыкта: «Напсиңи агытып жибербе, напсиңди тый!» – деген насаат кеп бар. «Напсиңди тый» – деген сөз бул «кекиртегиңди тый», «алкымыңды тый» – деген түшүнүктөн башка каалооңду, эңсөөңдү, көксөөңдү, оюңду, кумарыңды тый деген кеңири маани-маңызды өз кучагына камтыйт. Ошондуктан ким напсисин тыя билсе жек көрүүчүлүктөн, арамдыктан, ыймансыздыктан оолактат. Напсисин тыя билген кишинин ден соолугу жабыр тартпайт, өмүрү узун болот, бул дүйнөдөн кембагал болбой, бай жашап өтөт.

* * *

Эгерде байлык адамга оңой-олтоң эле келчү болсо, анда бүт баарыбыз байып кетпейбизби? Биринчиден, бул Алла Тааланын пендесине берген зор шыбагасы. Экинчиден, байлыкка жетүү аябагандай чоң илимди талап кылчу аракет. Айрыкча бүгүнкү күнү бай боллом десең Наполеон Хил менен Дейел. Карнегинин эмгектеринен сырткары психологияны, экономиканы,

менеджментти, башкаруу системасын, юриспруденцияны, философияны эң мыкты өздөштүрүшүң, ошол эле учурда диний, руханий адабияттардын маанисин терең билишиң зарыл. Эң негизгиси маалыматың көп болуш керек.

* * *

Бүгүнкү күнү чет өлкөлөргө, Россияга, Казакстанга кетип жаткандардын эң түпкүрдөгү айтылбас сыры байып кетүү. «Өз жерибизде иш жок», — деген сөзү шылтоо гана. Алар байлыкты четтен издешип аябай адашат... Байлык билген адамга таманыбыздын алдында жатат. Чет өлкөлөрдө иштеп байып кеткендей кыргыздарда еврейлер сыяктуу тубаса шылуундук, канда бүткөн жөндөм, ошолордой аракет, илим-билим жок. Анан кантип байыганы жүрүшөт, билип болбойт. Алардын тапкан кирешесине караганда чыгашалары көп экендигин эске албай жүрүшөт. Бекеринен ата-бабаларыбыз «Алыскынын буудайынан жакынкынын саманы артык», — деп айтпаса керек.

* * *

Пайгамбарыбыз Мухаммед Салиоллоху аллеихи вассолом көз жумарынан бир аз алдын чөнтөгүндөгү жети тыйынды сыртка алып чыгып, кайыр сурагандарга берип жибер деп Айшанын колуна тапшырат. Айша пайгамбарыбызды карап күйпөлөктөп жүрүп аны унутуп коёт. Бирок пайгамбар арадан эки күн өтпөй Айшадан: «Баягы жети тыйынды кайырчыларга бердиңби?», — деп сурайт. Ал: «Унутуп калыпмын», — дейт. «Бардык ишиңди ташта, тезирээк берип кел!», — дейт пайгамбар. Айша чыгып тыйынды берип келет. Ошондо гана пайгамбарыбыздын жаны жай таап, бул дүйнөдөн карызы калбагандай жүзүндө бейпилдик мемирет турган экен. Ал дүйнөдөн кетээрде көңүлүм жети тыйын үчүн алагды болбосун деп айткан тура. Дүйнө топтогондор пайгамбарыбыздан үлгү алса боло.

«КУЛАТОВ БИЗДИН 40 ЖЫЛДЫК ТАРЫХЫБЫЗ»

(Турдакун Усубалиев менен маек)

— Турдакун Усубалиевич, сиз көп жылдар бою Төрөбай Кулатович менен бирге иштедиңиз. Ошо киши жөнүндө сиздин ой-пикириңизди угалы дедик эле...

— Ар бир эл өз тарыхын өзү жаратат. Өзүнүн арасынан тарыхый инсандарды алдыга алып чыгып, аны тарбиялап олтурат. Кыргыз элинде андай адамдар бир топ. Алардын бири мына ошол Төрөбай Кулатович болгон. Мен а кишини 30 жылдан ашуун мезгилдин ичинде жакшы билем, ал эми 18 жыл бою бирге иштедим. Кыргызстан Компартиясынын Борбордук Комитетинин бюро мүчөсү катарында жумуштарды биргелешип аткардык. Мен биринчи катчы болуп иштеп турганда а киши Кыргыз Республикасынын Жогорку Советинин Президиумунун төрагалык милдетин өтөдү.

А кишинин өмүр жолу өзгөчө керемет. Отуз үч жашында Эл Комиссарлар Советинин төрагасы болуп жети жыл иштеди. 1945-жылдын ноябрь айында Кыргыз ССРинин Жогорку Советинин Президиумунун төрагалыгына шайланып пенсияга кеткенге чейин 33 жыл бою бир кызматта жүрдү. Тогуз жолу СССР Жогорку Советине депутат болуп шайланды.

Төрөбай Кулатович 1932-жылдан бери коммунист болчу. Ал Кыргызстан Компартиясынын 1937-жылы өткөн биринчи съездинин, андан кийинки бардык съезддердин делегаты болгон. КПССтин беш съездинде партиянын Борбордук Ревкомиссиясынын мүчөсү болуп шайланган. Кыргызстандагы коомдук жана мамлекеттик ишмерлердин арасынан эч ким Төрөбай Кулатович сыяктуу 40 жыл бою мамлекеттин эң жогорку жетекчилигинде иштеген эмес.

— Мындай таң калыштуу фактыны эмне менен түшүндүрүңүз болот? Адегенде мына ушуга бир токтоло кетсеңиз?

– Эң негизгиси Төрөбай Кулатович карапайым элдин катмарынан чыккан адам. Ал бул жашоонун сырларын китептин барактарынан окуп үйрөнбөй жаштайынан азап-тозоктун чок ортосунда жүрүп үйрөнгөн. Ар кандай кыйынчылыктарды өзүнүн жон терисинин күчү менен жеңген. Күрөш менен жүрүп эр жеткен. Кыстаган турмуш ага көп нерсени үйрөткөн. Жерди кандай айдоону, кантип нан табууну, кандайча көмүр казууну, үйдү кантип курууну жакшы билген. Бардыгын өз колу менен жасаган. Эмгектин даамы кандай экендиги ага беш манжадай маалым эле. Көпчүлүк менен алака кылып иштеп жүрүп бай тажрыйбага ээ болгон. Ошонун баары кийин өз түшүмүн берди. Барабара андан мамлекеттик чоң ишмер чыкты. А кишинин адамдык сапаты өтө жогору болчу. «Дүйнөдөгү эң кыйын кесип бул адам болуу», – деп айткан бир акылмандын сөзү эске түшөт. Төрөбай Кулатович мына ошол «адам болуу кесибин» эң мыкты өздөштүргөн инсан. Өмүр бою мына ушул сапатынан жазган жок. Тынымсыз өркүндөтүп, өстүрүп жүрдү. Жөнөкөйлүк, чынчылдык, акыйкатчылык, тазалык, тактык, кичи пейилдик сыяктуу касиеттер а кишинин тулкусуна, дээрине биротоло уюп калган сапаттардан эле.

– *Турдакун Усубалиевич, а кишинин мына ошол сапаттарын бир аз чечмелеп берсеңиз?*

– Маселен адамдар менен сүйлөшүү а кишинин жан дүйнөсүнүн муктаждыгы болгон. Башкаларга караганда ким менен болбосун тез тил табышып кетер эле. Кыргызстандын чегинде барбаган бир да айыл-кыштак, бир да эмгек жамааты жок болсо керек. Жогорку Советинин Президиуму, Борбордук Комитет, Өкмөт жер-жерлердеги абал, элдин жашоо тиричилиги, ой пикири боюнча ал кишиден эң эле орчундуу, жүйөөлүү маалыматтарды алып турган. Биздин ишибиз үчүн бул өтө керектүү нерсе болчу. Төрөбай Кулатович кичи пейил, ак көңүл жетекчи болгондуктан эл ар дайым ага тартылып турчу. А кишиге айтылган бир дагы өтүнүч канааттандырылбай калчу эмес. Төрөбай Ку-

латовичтин дагы бир сапаты жөнүндө айта кетейин. Жогорку Совет адамдын тагдырына байланышкан көп маселелерди карачу. Мисалы, өлүм жазасына өкүм болгондор кечирим берүү жөнүндө арыз жазышчу. Мен ошо кезде Президиумдун мүчөсү катарында жыйынга катышып турчумун. Төрөбай Кулатович эч кандай мындай маселеге үстүртөн мамиле жасачу эмес. Ар бир андай арызды ийне-жибине чейин териштирип чыкчу. Адамдын тагдыры үчүн жүрөгү менен күйүп турчу.

Мени ар дайым тубаса ийкемдүүлүгү, жасалмасыз кичи пейилдиги, адамга карата жасаган агадил мамилеси таң калтырчу. Кары-жашына карабай ал баары менен кол созуп учурашчу. Жылуу сөзүн аячу эмес. Аны менен сүйлөшкөн адамдардын жүзүнөн нуру тамылжып, көздөрү кубанычка толуп чыккан учурларды өтө көп байкадым. Мамлекеттин башчысы ошентип жатканы алар үчүн өтө чоң сыймык туюлчу.

Ошондой учурларда мен кичи пейил, сылык болуу кандай керемет нерсе деп өзүмчө ойлоп калаар элем. «Жылуу сөз жанды эритет» деп бекер айтылбайт экен. Ушуга байланыштуу орус элинин улуу жазуучусу А. П. Чеховдун: «Дасторконго ичкен ашыңды төгүп албоо эмес, эгер бирөө төгүп койсо аны байкамаксан болуп коюунун өзү жакшынакай таалим-тарбия алгандыкка жатат», – деп айтканы эске түшөт. Төрөбай Кулатович дал мына ошондой таалим алгандардын бири болчу.

Адамга бийлик берилсе ошондо гана күлк-мүнөзү даана ачылат деген эл арасында сөз бар эмеспи. Жөнөкөйлүк жагынан Төрөбай Кулатовичке эч ким жетпейт эле. Карапайым эл менен мамыр-жумур болуп кетчү.

Ал бир гана өзүнүн элин сүйбөстөн, Кыргызстанда жашаган башка улуттун элдери менен алакасы эң жакшы болчу. Өз ара сый-урмат, тең мамиле болбосо элдердин достугу бекем болбосуна көзү жеткен адам эле.

Мамлекеттик ишмер катарында Кыргызстандын гүлдөп өсүшүнө жанын аяган жок. Мойнуна жүктөлгөн

Кыргыздын ак интеллигенциясы менен аткалды. Турмуштан кыргыздын тарыхый баасын бүтүндөй өлкөбүздүн келечеги үчүн жумшанды.

— Кыргызда, эгер мүмкүн болсо Төрөбай Кулатовтун өлкөбүздүн социалдык маселелерине кошкон өлкөбүздүн өкмөтүмүз жөнүндө айта кетсеңиз?

— Кыргызда мен айткан анын адамдык эң мыкты баасын менен аны ошол кырк жыл бою аны элдин ишенимине киргизди жана сүймөнчүлүгүнө айландырды. Анын ишениминен өткөн улуу нерсе жок экен. Анын ишеним ошол ишеним курчутуп, күч-кубат берип, алды менен жетелеп жүрдү.

Ат кырышпаган, кол кабыш кылбаган социалдык-экономикалык маселелер аз. Мен элдин арасында анын баасын мезгил мезгил болбогон бир-эки мисал келтире кетейин. Төрөбай Кулатовичтин жан-дилини берип көрсөткөн ачуулук демилгелери элдин эсинде түбөлүккө сакталып калышы керек. Архивдик материалдардын арасында 1940-жылдын 17-мартында кабыл алынган Орто-Товкой суу сактагычынын курулушу жөнүндөгү, 1941-жылы 30-ноябрында кабыл алынган Кант-Рыбачье каналы жолунун курулушу жөнүндөгү, 1940-жылы 31-декабрда кабыл алынган Фрунзе-Суусамыр-Алаал-Абад-Ош автомобиль жолунун курулушу жөнүндөгү СССРдин Эл Комиссариатынын Совети мезгили БК БКП(б)нин токтомдору азырга чейин сакталып турат. Биздин республиканын турмушунда өтө маанилүү болдорду ойногон документтерге Төрөбай Кулатович Сталин менен Молотовго кирип, кеңири түшүндүрүп, астейдил далилдеп бергенден кийин гана кайра кайткан. Ошол кездеги кыйынчылыкка карабай анын маселелерди турмушка ашыруу чоң эрдик эмейби?

— Төрөбай Кулатович жалаң гана өнөр жай, экономика, ийил чарбасына көп эмгек сиңирбестен илимге, билимге, маданиятка да эмгек сиңирсе керек. Мына ушул жагдайда сөз кылып берсеңиз?

— Анын бұл тармакта жасаган эмгеги да чоң. Кыргыздын Улуу Ата Мекенине согуш жылдарында илим

менен маданиятыбызга, анын өсүп-өнүгүшүнө көп көмөк көрсөткөн. Согуш мезгилинде СССР Илимдер Академиясынын биологиялык бөлүмү өзүнүн бардык институттары менен Фрунзеге көчүрүлүп келинген. Аларды өлкөбүздүн эң улуу окумуштуулары: академиктер А.Н.Бах, А.А.Борисяк, Н.В.Цицын, К.И.Скрябин, илимдер академиясынын мүчө-корреспонденти Л.С.Коштоянц, илимдин эмгек сиңирген ишмерлери, профессорлор П.В.Власенко, Н.И. Сисакян, В.А.Энгельгарт, мүчө-корреспондент, СССР ИАсынын мурдагы президенти М.В.Келдыш жана башкалар жетектеп турган эле.

Бул институттардын бардыгын жайгаштырып, алардын ийгиликтүү иштөөсү үчүн жок дегенде ыңгайлуу шарт түзүп берүү керек болчу. Оор шартта муну ишке ашыруу өтө эле кыйын экендиги айтпаса да түшүнүктүү. Бирок ошол ишти Төрөбай Кулатов башкарган өкмөт абийирдүүлүк менен аткара алган.

Мына ошол окумуштуулардын Кыргыз ССРинин Совнаркомунун жана КП(б) БКнын демилгеси менен 1943-жылы 5-январда СССР Совнаркому СССР ИАсынын Кыргызстандагы филиалын ачуу жөнүндө токтом кабыл алган. Бул республикада илимдин борборун ачуу дегендикке, илимдик жардамы аркылуу экономика менен маданиятты мындан ары өркүндөтүүгө ыңгайлуу шарт түзүлдү дегендикке жатат. Буга таң калбай коё албайсың. Батышта кан төгүлгөн катуу согуш жүрүп жаткан. Ошол эле учурда Кыргызстанда илимдин борбору өз ишин улантууга киришкен.

СССР ИАнын Кыргызстандагы филиалын дүйнөгө атагы чыккан К. И. Скрябин жетектеген. Константин Иванович Кыргызстанда өткөргөн тогуз жылдын ичинде өтө жемиштүү иштеген. «Мен Кыргызстанды аябай сүйүп калдым. Кыргыздар да мага ошондой жылуу мамиле жасашты. Менин көз алдымда кыргыздын жаңы илимий кадрлары өсүп чыкты. Кыргызстандын өзүнүн Илимдер Академиясы акырындык менен түптөлүп кубаттана баштады. Менин ишиме ошол кездеги республиканын жетекчилери айрыкча жакындан жар-

дам берди», — деп эскерет да, сөз арасында Төрөбай Кулатович жөнүндө абдан жылуу сөздөрүн айтат. Демек Кыргызстандагы илимдин өсүү башатында а кишинин кошкон салымы баа жеткис.

— Сиздин оюңузча а киши Жогорку Советтин ишин кандайча жетектеп келди?

— Эң жогорку деңгээлде жетектеп келди десем жаңылышпаймын. Мыйзам чыгаруучу органдын сессиялары абдан тыкандык менен даярдалып өз учурунда болуп өтчү. Биздин турмуштагы өтө орчундуу маселелерди ар дайым талкуулап турчу. Маселелерди кароодо аксакалдын уюштуруучулук ролу дайыма байкалчу. Дагы бир айтып коё турган нерсе, ошо кезде сессиялардын баары кыргыз тилинде өткөрүлчү. Азыркы демократтар бул фактыны анчалык эстериңе алышпай жатат. Бул да болсо ошо кездеги Төрөбай Кулатовичдин демилгеси эле.

— Борбордук Комитеттин бюро мүчөсү катарында Төрөбай Кулатович кандай иштегендиги жөнүндө айта кетпейсизби?

— Биз а кишини абдан сыйлачубуз. Биздин арабызда турмушту өтө терең билген, тажрыйбасы көп жетекчи эле. Эске тутуму мыкты болчу. Кыял-жоругу, адептүүлүгү, жан дүйнөсүнүн тазалыгы, кебелбес токтоолугу, таң каларлык жөнөкөйлүгү, мамлекеттик ишти ийне-жибине чейин билгендиги бизге аябай жакчу. Өзүнүн максатына жетүү үчүн өжөр аракети, кайтпастыгы, чапчандыгы бар эле. Бир нерсени билүү үчүн аябай тырышып, өз алдынча билим алууга, өзүн-өзү өстүрүүгө жигерденип киришчү. Борбордук Комитеттин бюросу өз ара түшүнүшүү, бири биринин оюн-пикирин сыйлашуу кырдаалында өтчү. Мен Төрөбай Кулатович менен ар кандай маанилүү коомдук-саясий, экономикалык жана рухий маселелер боюнча пикир алышып турчумун. Кандай гана маселе бобосун а киши менен сүйлөшкөндөн кийин гана чечим кабыл алынчу.

Маселен, Кыргызстандын кийинки кездеги өсүп-өнүгүүсүнө байланышкан ар кандай маселелер, алар-

Т. Кулатов. 1956-жыл.

Т. Кулатов генерал Исакбек Мониев менен. 1943-жыл.

Кыргыз ССРинин Эл Комиссарлар Кеңешинин катышуучуларынын бир тобу. Т. Кулатов кыргыз жазуучулары А. Токтомушев, Т. Үмөталиев, Я. Шиваза, М. Бастов, А. Үсөмбаев. Фрунзе, 1939-жыл.

СССР Жогорку Советинин Президиумунун төрагасы
М. Калинин Т. Кулатовго «Ленин» орденин тапшырып
жаткан учуру. Москва, 1941-жыл.

Т. Кулатов Социалистик Эмгектин Баатырлары менен.
1949-жыл.

К. Качкеевге Ардак грамота тапшырып жатат.
Фрунзе, 1971-жыл.

Жубайы Салима Ташбекова менен. Москва, 1963-жыл.

КПСС БКнын биринчи катчысы, СССР Министрлер Советинин төрагасы Н. С. Хрущев Кыргыз ССРине Ленин орденин тапшырган учуру. Сүрөттө: Н. С. Хрущев, Б. Мамбетов, Т. Кулатов, Т. Усубалиев. Фрунзе шаары, 1964-жыл.

Л. И. Брежневдин Кыргызстанга келген кези. Алдыңкы катарда: Т. Кулатов, Л. И. Брежнев, Т. Усубалиев.

Кыргыз ССРинин 50 жылдыгында. Солдон оңго карай: Т. Кулатов, А. Н. Косыгин, Т. Усубалиев, А. Сүйүмбаев. Армиянын генералы Н. Г. Лященко.

Кыргызстан КП БКнын биринчи катчысы Т. Усубалиев менен. Москва, Кремль, 1978-жыл.

Т. Кулатов. Фрунзе, 1976-жыл.

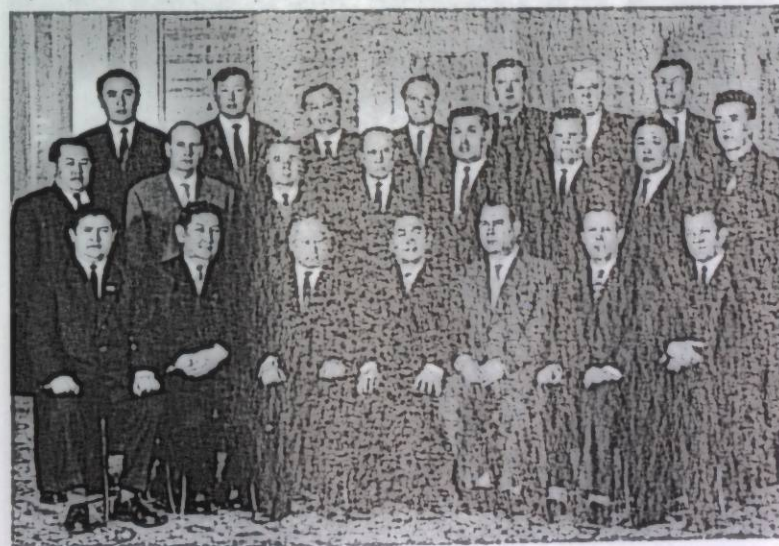
Т. Кулатов Кыргыз ССР Жогорку Советинин Президиумунун мүчөлөрү менен. Фрунзе, 1976-жыл.

Т. Кулатов С. Ибраимовго «Октябрь революциясы» орденин тапшырып жатат. Фрунзе, 1976-жыл.

Т. Кулатов Кыргыз ССРинин Мампландын төрагасы К. Диканбаев менен. Фрунзе, 1974-жыл.

КПСС БКнын пленумунун катышуучулары. Москва, 1962-жыл.

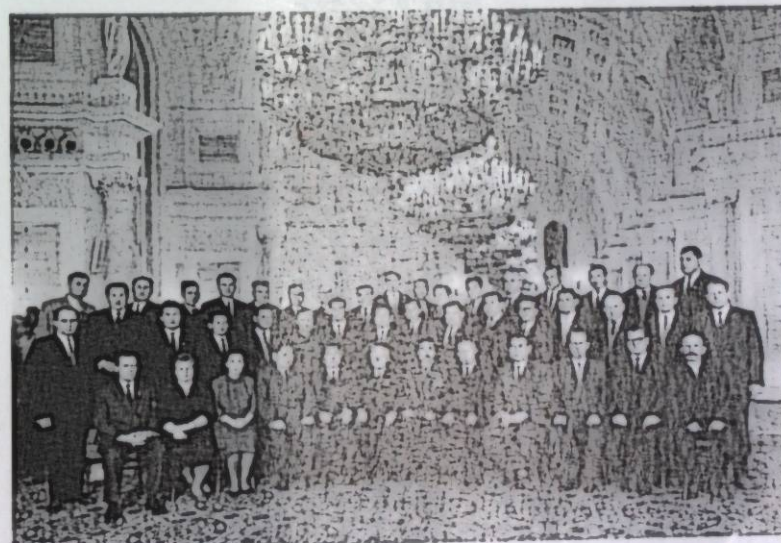
Бир тууган агасы Атабек менен. Фрунзе, 1979-жыл.

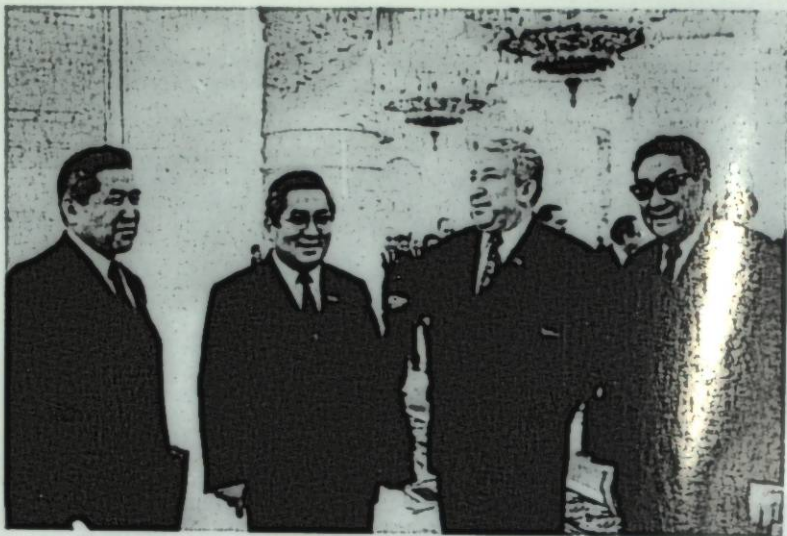
СССРдин өкмөттүк делегациясы Индияда. Эл арасында Индира Ганди, Жавахарлал Неру, Л. И. Брежнев, Т. Кулатов. Дели. 1961-жыл.

Кыргызстан КПнын XVI съездинин делегаттарынын арасында А. Сүйүмбаев, Т. Кулатов, Т. Усубалиев, С. Ибраимов, Т. Кошоев.

КПСС БКнын пленумунун катышуучулары. Москва, Кремль, 1963-жыл.

К. Каракеев, Т. Усубалиев, Т. Кулатов акын Расул Гамзатов менен. Москва, 1977-жыл.

Т. Кулатов.
Фрунзе, 1971-жыл.

Балдары, неберелери менен дачада. Фрунзе, 1975-жыл.

Үй-бүлөсү менен Москвада. 1974-жыл.

Жубайы Салима менен. Фрунзе, 1970-жыл.

Уул-кыздары, неберелери, жакын туугандары менен.
Фрунзе, 1984-жыл.

Т. Кулатовдун уул-кыздары. Оңдон солго: уулу Узак, кызы
Саадат, кызы Анара, уулу Эркин. Бишкек, 2006-жыл.

Уулу Узак менен. Фрунзе, 1974-жыл.

Уулу Эркин менен. Фрунзе, 1957-жыл.

Т. Кулатов күйөө баласы Даниал Назарматов жана небереси Жамила менен. 1979-жыл.

Салима Ташбекова кызы Анара, күйөө баласы Бахтияр жана кудагыйы менен. Фрунзе, 1980-жыл.

Т. Кулатов. Москва, 1975-жыл.

Салима апа чөбүрөлөрү Төрөбай жана Даяна менен.
Бишкек, 2007-жыл.

Т. Кулатовдун мүрзөсүнө коюлган эстеликтин жанында.
Солдон оңго карай: уулу Узак, небереси Марат, жубайы
Салима, кызы Саадат, небереси Назым. 2005-жыл.

дын арасынан Нарын дайрасына курулган бардык энергетикалык комплекстер, өнөр жайдын өнүгүшү, айыл чарбасы менен саламаттыкты сактоо тармагы, кадрларды даярдоо, аларды ишке жайгаштыруу сыяктуу орчундуу маселелер Төрөбай Кулатовичтин ой-пикирин, сунушун эске алуу менен чечилип ишке ашып келген. Ар кандай маселеге орчундуу үлүшүн, салымын кошчу.

Москвада иштөө а киши үчүн чоң мектеп болгон. Бир айдын ичинде жалпы союздун иши менен эле болбой, биздин айрым чечилбей жаткан маселелерибизди союздук министрликтер, ведомстволор аркылуу алдыга жылдырууга көмөк көрсөтчү. Ал жакта кадыр-баркы чоң эле, эң эски мамлекеттик ишмер катарында сыйлашып, эч качан сөзүн эки кылышчу эмес. Л.И.Брежнев, Н.В.Подгорный, А.Н.Косыгин жана башка БКнын саясий бюросунун мүчөлөрү менен мамилеси абдан жакшы болчу. Биз ошого сыймыктанчубуз. Дүйнөнүн көптөгөн мамлекеттеринде болуп келген.

– *Кулатовдун ишинде бир дагы кемчилдик жагы болгон эмеспи?*

– Албетте, Кулатовдун кемчилдиктери да болгон. Кемчилдик кетирбеген ишмердин болушу да мүмкүн эмес. Сөзсүз иштеген адамдан катачылык кетпей койбойт. Американын президенти Линкольндин: «Эч кандай кемчилдиги жок адамдын жакшылык жактары да аз экендигине турмуштук тажрыйбамдан улам ыналып калдым», – деген сөзү эске келет.

Менин айтайын дегеним, Төрөбай Кулатовичтин кемчилдиги бар эле, бирок мыкты сапаттары таразынын ташын оор салмак менен басып турган. Мен баятан бүт ошол сапаттарын айтууга аракет кылдым го.

– *Турдакун Усубалиевич, сизден дагы бир нерсени сурайын дедим эле. Төрөбай Кулатовичтин пенсияга чыккандыгына байланыштуу айта кетсеңиз?*

– Мезгил деген ушундай өжөр нерсе. Эртеби, кечпи бардыгын өз ордуна коюп коёт. Мамлекеттик кызмат эч кимдин багына түбөлүк бекитилип берилбейт. Андай экенин а киши да жакшы билчү. 1978-жылы жетимишке кирип пенсияга чыккандыгына байла-

ныштуу жогорку органдарга кызматынан бошотуп коюу жөнүндө арыз берди. Арызын жогорку жактагылар да, биз да канааттандыралы деп чечтик. Биз а кишини бардык сый-урмат менен эс алууга узаттык. Ошо 70 жылдык мааракесинде айтылган жылуу сөзүбүздү азыр да тарыхтын тактыгы үчүн кайталап койсок ашыкча болбос. Аксакалдын өз колуна берилген куттуктоо катыбызда моминтип жазылган эле: «Сиз, Төрөбай Кулатович, көп жылдар бою республиканын мамлекеттик органдарында жетекчилик кылып жүрүп, кыргыз элинин экономикалык, саясий, маданий турмушундагы жетишкен ийгиликтерине аябай чоң салым коштуңуз.

Советтик Кыргызстандын эмгекчилери Сизди карапайым калк арасынан чыгып, жөнөкөй шахтерлуктан республиканын Совнаркомунун төрагалыгына, Кыргыз ССРинин Жогорку Советинин Президиумунун төрагалыгына чейин өсүп жеткен тажрыйбалуу мамлекеттик ишмер катарында жакшы билет. Андан тышкары Сиз СССР Жогорку Советинин бардык чакырылышынын депутаты, СССР Жогорку Советинин Президиумунун Төрагасынын орун басары катарында биздин республикабызды өлкөнүн эң жогорку мамлекеттик органында эң татыктуу катышып келдиңиз. Эл аралык аренада анын аброюн өстүрүүгө көмөк көрсөттүңүз. Сиздин республиканын бардык булуң-бурчунда куруучулар да, шахтерлор да, чабандар менен пахтачылар да акылман жетекчи катарында жакшы билишет. Сиздин жөнөкөйлүгүңүздү, элге кылган камкордугуңузду, ак дилден жасаган мамилеңизди жогору баалашат». Бул ошо кездеги республикадагы бардык жетекчилердин жалпыланып айтылган ою болчу.

– Акырында айтыңызчы, эмне себептен ал киши эс алууга чыкканда «Баатыр» деген наам ыйгарылбай калды? «Бул Турдакун Усубалиевичтин эле колунан келди», – деген сөздөр тарап жүрөт. Анын чын же төгүңүп ырастап бербейсизби?

– Биздин элдин арасында ушак-айың сөздөр өтө кеңири тараган. Ушак айтмайынча жашай албаган

элдин катмары пайда болду. Чын эле элдин арасында: Төрөбай Кулатович 70 жашка чыкканда ага Социалисттик Эмгектин Баатыры деген наамды ыйгаруу жөнүндө Москвага кайрылуу болуптур, бирок аны Усубалиев колдобой коюптур деген кеп чыккан.

Бирок кудай баарын көрүп турат го, мунун баары ушак сөз. Муну ошо кездеги БКнын бюро мүчөлөрү далилдеп да беришет. Биз ошондой сунушту киргизгенбиз, ал сунушубуз КПСС БКнын саясий бюросунда каралган. Алар мындай деген жыйынтыкка келишкен: Ата Мекендин алдындагы сиңирген эң чоң эмгеги үчүн Кулатов беш Ленин ордени, Октябрь революциясы ордени, төрт Эмгек Кызыл Туу ордени, көптөгөн медалдар менен сыйланыптыр. Бул жогорку сыйлыктар өзүнүн мааниси боюнча Социалисттик Эмгектин Баатыры деген наамга тете. Дагы бир нерсе. Союздук республикалардын Жогорку Советинин төрагаларынын арасында Кулатов сыяктуу мынчалык сыйлыкка эгедер болгон эч ким жок экен. Ошон үчүн юбилярды жөнөкөй эле куттуктап, баалуу сыйлык тапшыруу менен чектелсин деген чечим кабыл алынган. Борбордун мындай чечимин өзгөртүүгө биздин күч-аракетибиз жетпеди. Бул жөнүндө ошол эле учурда Төрөбай Кулатовичке маалымдадык, а киши борбордун чечимин туура кабыл алды. Ар ким азырга чейин башын катырып, түрдүү-түмөн божомол кылып айтып жүргөн чындыктын маани-маңызы мына ушундай. Мындан эч кандай чоң трагедия чыгаруунун да кажети жок.

– Аксакалдын мааракесине карата эмне айтар элеңиз?

– Кийинки муундар өткөн тарыхыбызды жакшы билбей унутуп баратат. Төрөбай Кулатович бул биздин 40 жылдык тарыхыбыз. Ошон үчүн юбилейине карата анын сүйлөгөн сөздөрүнүн, докладдарынан тандалмаларын өзүнчө жыйнак кылып чыгарып койсок жакшы болор эле. Аны менен бирге иштегендер улам арабыздан азайып баратат. Эскермелер жыйнагын чыгарса дурус болмок.

«ЖАРДАМ БЕРБЕСЕ УКТАЙ АЛЧУ ЭМЕС»

(Казы Диканбаев менен маек)

– Казы Диканбаевич, сиз Төрөбай Кулатович менен көп жылдар бирге иштепсиз. Демек ал кишини башкаларга караганда жакшы билесиз. Сөз учугун баштап берсеңиз?

– Төрөбай Кулатович менен кырк жылдай бирге иштедим. Кырк жылдын ичинде ал киши эки эле орунда иштеди. А мен бир нече жолу орун котордум. Алгач министр, анан обкомдун катчысы, Кулатовдун орун басары, Министрлер Советинин төрагасы, кийинки жылдары мамлекеттик Пландоо комитетинде иштедим. Жумуштун шарты ошондой эле, ар дайым Кулатов менен байланышып мамилелешип, кеп-кеңешип угууга туура келчү.

– Биринчи жолу ал кишини качан көрдүңүз?

– 1937-жылы биз Таш-Көмүр шаарында кездештик. Ошол кезде мен Пландоо комитетинде иштетчү элем. Активист болчумун. Жаңы конституция боюнча СССРдин Жогорку Советине шайлоо болуп жаткан. Шайлоо өнөктүгүн өткөрүүгө жардам бересиң деп мени комсомолдун борбордук комитети Таш-Көмүр шаарына жиберди. Төрөбай Кулатович СССРдин Жогорку Советинин депутаттыгына талапкер экен. Шайлоонун алдында ал киши шаарга келди. Ошондо ал шайлоочулар менен кезигишти. Мен ошол маалда аны биринчи көрдүм. Кол берип саламдаштым.

– Кандай таасир калтырды?

– Ала чапан кийген, түлкү тебетейи бар киши экен. Бою узун, бакубаттуу көрүндү. Сүйлөгөнү жөнөкөй, кыймыл-аракети жупуну. Чыныгы жумушчу экендиги бардык жагынан байкалып турду.

Кийин ал депутат болуп шайланды. 1938-жылы Кыргыз Республикасынын Эл Комиссариатынын төрагасы болуп калды. Мен анда Мампланда иштейт элем, төраганы ээрчип алып пландоо иштери боюнча а кишиге тез-тез кирип турар элем. Пландын долбоорло-

рун көрсөтүп, маакулдашып, кеңешип чыкчубуз. Ошол учурдан баштап мамилебиз жакшы болуп кетти.

1940-жылы мен Фрунзе облусунун облпланынын төрагасы болдум. Ошол убакта мени Эл Комиссариатынын орун басары кылып бекитишти. 8-декабрда жумушка чыктым. Ал киши мени өзүнө чакырып: «Эми сиз менен бирге иштешебиз. Жумушуңуз менен жакшылап таанышып алыңыз. Түшүнбөгөн маселе болсо тартынбай кайрылып туруңуз», – деп абдан жакшы кабыл алды.

1941-жылы мени кошумча Көзөмөлдөө комиссары кылып дайындашты. Ошентип эки орунда болуп калдым.

– Сиз ал кишинин түздөн-түз орун басары экенсиз. Анча сабаты ачыла элек адам менен иштөө сизге кыйынга турбадыбы?

– Албетте жумушчудан келип эле мамлекеттик ишмер болуп иштөө оңой нерсе эмес. Абдан кыйналган учурлары болду. Бирок өтө өжөр эле. Эки-үч жылдын аралыгында эл чарбачылыгынын бардык тармагын өздөштүрүп мамлекеттик ишмерликтин алиппесин үйрөнүп алууга жетишти. Ар кандай татаал маселелерди токтоолук, сабырдуулук менен чечээр эле.

Аңгыча согуш башталып калды. 2–3 ай өткөндөн кийин Сталиндин колу коюлган токтом чыкты. Ошол токтом боюнча Министрлер советинин бюросу уюшулду. Анын төрагасы болуп Кулатов, мүчөлөрү болуп Дебров, Каримов, мен жана башка тогуз киши бекитилди. Ошону менен согуштун акыр аягына чейин ал киши менен тыгыз иштедик. Ал киши абдан тырышчаак эле. Коргоо комитетин Сталин өзү башкарып, абдан катуу сурачу. Айтылган сөз аткарылбаса жөн эле адамдын башы алынып кетчү. Ошондуктан күнүтүнү тынбай иштетчүбүз. Кээде иш бөлмөбүздө конуп да калчубуз. Төрөбай Кулатовичтин ошол кезде бир жолу чарчадым деген сөзүн укпадым.

– Ошол бюронун ишине бир аз токтоло кетиңиз?

– Тынымсыз СССР мамлекеттик Коргоо комитетинин токтомдору чыкчу. Ошону ишке ашырат экен.

Анда элди согушка жиберүү, материалдык каражаттарды топтоо, аны фондго жиберип туруу, завод-фабрикаларды согуштун муктаждыгына жараша кайрадан куруу, душмандар басып алган жердеги завод-фабрикаларды көчүрүп келип жайгаштыруу негизги орунду ээлеген. Маселен биздин республикага батыштан 30дан ашык завод-фабрикалар өздөрүнүн жумушчулары менен көчүрүлүп келген. Алардын арасында В. И. Ленин атындагы станок куруу, М. В. Фрунзе атындагы айыл-чарба машиналарын куруу, сымап комбинаты, кийим тигүү фабрикасы бар эле. Мына ушулардын баарын жайгаштырууда, кайрадан ишке киргизүүдө Төрөбай Кулатович жанын аябай иштеп берген. Ошо кезде бизге өзгөчө да бир катуу милдет тагылган. Өлкөнүн коргоо ишканаларын сымап, сурьма менен үзгүлтүксүз камсыз кылышыбыз зарыл болчу. Ошол максатта Ак-Түздөгү коргошун чыгарчу рудниктин ишин жакшы жолго койду. Андан сырткары ошо кезде өлкөдө сымап чыгарчу жападан жалгыз Айдеркендеги комбинат гана болчу. Кадамжай сурьма комбинатынын согуш учурунда ойногон ролу баа жеткиз. Ошолорду көзөмөлгө алып, өлкөнү стратегиялык сырьё менен жабдып турганыбызга мен өтө сыймыктанам. Төрөбай Кулатовичтин ошо кездеги эмгегин эстесем өзүнчө бир эл-жерин кан-жаны менен сүйгөн патриот адам экен. Мага ар кандай тапшырмаларды берип, аткарылышын дыкаттык менен текшерип турчу. Согуш учурундагы анын жетекчилик ролу али эл арасында анча белгисиз бойдон калып келе жатат. Көзүм тирүүсүндө мен муну баса белгилеп коюшум керек. Бул жөнүндө келечек муундар билгени жакшы.

– Жана айтпадыңызбы, Батыштан келген завод-фабрикалар жөнүндө. Ошолорду ишке киргизүү кыйынга турса керек?

– Алар поезд менен түн-күнү келип турду. Биз кабыл алып жаттык. Даяр имараттарга жайгаштырдык. Эгер орун жок болсо убактылуу талаага эле түшүрүп, ошол жерде 2–3 жуманын ичинде ишке киргизүүгө

киришип жаттык. Жумушчуларды кабыл алуу, жайгаштыруу, үй менен, тамак-аш менен камсыз кылуу оңой болгон жок. Мындан тышкары эвакуацияга туш болгон 200 миңдей адамды кабыл алдык. Аларды облустарга, райондорго бөлүп берүү иши мойнубузда эле. Жумушка жарамдууларын жумуш менен камсыз кылуу канча түйшүк. Алардан тышкары 200 миңдей Кавказдын майда элдери бизге көчүрмө болуп келди. Кыскасы, биздин башыбызга өтө кыйын мүшкүл иш түшкөн эле. Ошол мезгилде жашаган биздин элден айланса болот. Келгендердин баарын меймандостук, патриоттук сезим менен, түшүнүү менен кабыл алып, өзү кыйналып жатканына карабай үйүнөн жата турган жай берип, бир сындырым нанды тең бөлүп азаптын азабына чыдады го. Бирөө жарымы кыйналып жатабыз деп арызданган жок. Төрөбай Кулатович Борбордук Комитеттин Саясий бюросунун бардык мүчөлөрүн, министрлерди жакшы таанычу. Мен кээде көрүп калчумун. Ал түндө олтуруп телефон аркылуу Москва менен далайга сүйлөшчү. Аткарылып жаткан иштерди айтып, ар кандай маселелерди өз убагында чечип берчү. Республиканын абалын түшүндүрүп турчу. Багыбыз бар экен, согушта жеңишке ээ болдук.

– Кечиресиз Казы Диканбаевич, эми ошо жеңиштен кийинки жылдарга токтолсоңуз...

– 1945-жылы жыйынтык чыга баштады. Биздин республикага бир катар мүчүлүштүктөрдү жабыштырып, сентябрда республиканын Борбордук Комитеттин биринчи катчысы Ваговду кызматтан бошотту. Анын ордуна Боголюбов деген киши келди. Ошол учурда Төрөбай Кулатович Жогорку Советтин төрагасы болуп калды.

– Мурдагы иши жакшы беле же кийинки ишиби?
– Бул киши үчүн, албетте, кийинки иши жакшы да. Адегенде мурунку ишинде кыйналды. Бая айтпадымбы, тез эле бардыгын өздөштүрүп алууга жетишти. Бирок кантсе да Москва кийинки ишке Жогорку Советке которууга макулдугун берди. Дээринен таза,

ак көңүл, ак жолдуу киши болгондон кийин аны сөзсүз жакшы орунга коёлу деп чечсе керек. Анын үстүнө Москва мурдатан а кишинин ордуна бир кадр даярдап жүргөн экен. Министрлер Советинин төрагасы болуп Исхак Раззакович дайындалды. Исхак Раззаковичти бул жерде абдан жакшы кабыл алышты. Иштин көзүн мыкты билген абдан билимдүү киши экен, бат эле сөзгө алынып, кадыр-баркка ээ болду. Кыргызча айтканда, а киши иштин майын чыгарды. Анан ошол кишиге орун басар болуп иштей баштадым.

– *Төрөбай Кулатовичтин кандайдыр бир бөтөнчө касиеттери жөнүндө айтсаңыз?*

– Өтө салмактуу, өтө зирек, акылдуу киши эле. Эч убакта кызуу кандыкка алдырчу эмес. Жөн эле сүйлөй бергенин укканым жок. Дайыма жети өлчөп, бир кесер эле. Бирөөнү сындаса кебез менен сойгондой кылып сындачу. Сын уккан адамдын ага таарынганын көрбөдүм.

Боорукерчилик сезими абдан өнүккөн киши эле. Анын үстүнөн арыз түшүптүр деп өмүр бою укпадам. Кандай маселеде болбосун эң биринчи элдин таламын талашчу. Ким болбосун, эгер ал кишиге бир муктаждык менен кайрылып калса, сөзсүз жардам берчү. Менимче, жардам бербесе түндөсү тынч уктай албаса керек.

– *Сиз менен бирге иштеп турганда өзүңүн билими аз экендигин сезип кандайдыр бир жардам сурачу беле?*

– Ооба, ар дайым акылдашып турчу. «Мына бу ишти кандай кылса болот?» – деп сурачу. Эгерде өзү мага ишенбесе же күмөн санаса антмек эмес да. Эч убакта уялчу эмес. Анын биринчи орун басары Иван Павлович Ребров деген болгон. Ал адам акылдуу, элпек, жөнөкөй киши болгон. Ошол кишиден көп нерсени үйрөндү. Кандай маселе болбосун ошол киши менен биргелешип чеччү.

– *Төрөбай Кулатович турмушта кандай киши эле?*

– Өтө жөнөкөй, ким менен болбосун мамиле түзүп кеталган киши эле. Жоро-жолдошко тең карачу. Колу

ачык, март болчу. Эч качан чөнтөгүндөгү акчасын аячу эмес. Маселен, бирге ресторанга кирип калсак эч кимге төлөтпөй бар акчасын кармата берип чыгып кетчү. «Эртең эмне кылам?» – деген ой башына келбейт эле. Менимче, анын мындай жоомарттык касиети жумушчу болуп жүргөндө калыптанып калса керек. Бирок мамлекеттик ишке келгенде мыйзамдын чегинен бир кадам тескери чыкчу эмес. Абдан тырышчу. Эч качан калп айтканын укпадам. Түз жүрчү. Саясий интригага аралашпайт эле. Бирөөгө жакшы көрүнөйүн деп мактанганын же ээрден кыйшайтайын деп жамандаганын укканым жок. Баарына тең, калыс эле. Ошон үчүн көзү тирүүсүндө калк арасында эбегейсиз чоң кадыр-баркка жетишти. Мындай касиеттер акылман адамдарда гана болот. А кишинин улуу университети десем жаңылышпаймын. Мага айтып калаар эле: «Мени адам кылып тарбиялаган Ысман Тайлак деген жездем болду», – деп. Ошо кишиге көп ыраазы болуп кетти. Албетте, баарыбыз пендебиз. Пенде болгондон кийин кемчилдик болбой койбойт. Бирок Төрөбай Кулатовичте жакшылык жагы дайыма салмак басып турчу. Бул кишидей болуу ар бир жетекчинин эле колуна келбейт. Анда кудай берген тубаса талант бар эле.

– *Чыныгы адам көп кырдуу болот эмеспи. А киши азил-тамашага кандай эле?*

– Алыска командировкага чыгып калганда азил, тамаша сөздөрдү көп айтчу. Кээде мени тамашага салып: «Эй жигит, жөн жүрө берет экенсиң да. Тетиги келинди көрбөйсүңбү? Сага аябай ылайык окшойт», – деп шылдыңдай берчү. Менден уялчу эмес. Эсине келген анекдотторду айтып каткырып калчу. Мамилеси мага жакшы эле.

– *Эмне себептен антип ойлойсуз?*

– Себеби ортобузда ачык-айкын мамиле бар эле. Бирибизди бирибиз урматтап, сыйлачубуз. Арабызда арамдык, көрөлбастык, кемсинтүү жок болчу. Өз ара адамдык сыйлашуу күчтүү эле. Мен а кишинин айтканын эки кылган эмесмин. А киши да менин сунуштарымды четке какпай кабыл алчу.

– *Бир мисал келтирип кетпейсизби?*

– Согуш учурунда мамлекеттик кызматта иштегендер четинен согушка кетип атты. Алар барышып жөнөкөй солдат болуп, айрымдары мылтык кармаганды билбей тургандыгын уктум. Анан мен Төрөбай Кулатовичке сунуш киргиздим: «Күнүгө биз мылтык атканга, аскердик өнөргө үйрөнөлү», – деп. А киши макул болду. Өзү баш болуп жогорку эшалондогу жетекчилер менен аскердик өнөргө машыга баштадык. Шаардын четине чыгып 2–3 км чуркаган күнүбүз болду. Биз согуш учурунда баарына даяр болушубуз керек эле.

– *Баса, Төрөбай Кулатович Сталиндин алдына эки жолу кирген деген кеп бар. Бир жолку киргенин уктум эле. Анда Фрунзе – Рыбачье темир жолунун курулуш боюнча кирген экен. Андан мурун да кириптир. Сиз ошону билесизби?*

– Ооба, билем. Төрөбай Кулатович өзү мага айтып берген. 1939-жылы Москвада Кыргыз маданияты менен искусствосунун Декадасы болгон учурда кириптир. Декадага катышкандарды сыйлоо үчүн атайын тизме түзүлүп өкмөткө берилген экен. Ошону тактоо үчүн Сталин Кулатов менен биздин маданият министрин өзү чакыртып алыптыр. Ошондо Сталин биздин маданиятка өтө чоң көңүл бөлгөн деп айтып калчу.

КАРЫЛЫК ЖӨНҮНДӨ ОЙ

Төрөбай Кулатов жөнүндө элибиздин урматтуу адамдары менен сүйлөшүп жүрүп оюма карылык жөнүндө кылт этип ой келди.

Ар бир адамдын башында карылык бар. Андан эч ким качып кутулган эмес. Баарыбызды өмүрдүн туу белеси, муз түнөгөн ашуусу күтүп турат. Күн өткөн сайын карылыктын дабаанына чыгып баратабыз. Ар кимибиз ар кандай жол тандап алганбыз. Бирибиз чуркап, экинчибиз жөө басып, бирөөбүз машинеге түшүп алып, дагы бирибиз ал жөнүндө кылчалык ойлоп койбой оромпой тээп ойноп баратабыз.

Менин оюмча, карылык өмүрдүн эң ыйык мезгили катарында коомчулук тарабынан да, мамлекет тарабынан да сый-урматка бөлүнүп кастарланышы керек. Өзүңө ыраа көрбөгөндү ошолорго көрсөтүшүбүз керек. «Карысы бардын ырысы бар» – деп биздин элде бекер айтылбайт. Мына ушул сөздө улуу философия жатат.

Илгери бир акмак хан чыгып өлкөсүндөгү кемпир-чалдардын баарын өлүм жазасына тарта бериптир. «Кимде ким карыган ата-энесин бекитип калчу болсо өлүм жазасына тартылат», – деп буйрук чыгарыптыр. Ошентип акмак хандын өлкөсүндө 50 жаштан ашкан адам калбаптыр.

Ошол хан бир жолу терең көлдүн астына алтын кумураны коюп ким алып чыкса чоң сыйлык берем дептир. Көл абдан терең болгондуктан кумураны алып чыгам деген адам чөгүп өлө бериптир.

Ошондо хандын каарына карабай бир жигит атасын өлүмгө бербей бекитип багып жүргөн экен. Барып атасына кеңеш салыптыр. Атасы баласына алтын кумаранын сырын айтып бериптир. Анан ошол жигит келип, көлдүн жээгиндеги бийик өсүп турган теректин учундагы алтын кумураны алып түшүптүр. Көрсө, ал көлдүн түбүндө тургандай чагылышып турган экен.

— Эч кимдин акылы жетпеген нерсени кайдан билдиң? — деп хан сураса:

— Мени өлүм жазасына тартсаң да мейли. Бул табышмактын сырын менин 70 жаштагы атам айтып берди, — деген экен.

Ошондон кийин хан мурдагы өкүмүн жокко чыгарыптыр. «Карысы бардын ырысы бар» деген сөз ошондон кийин накыл кеп болуп калган экен.

Биз карыларды ырысыбыз, кутубуз деп сезбесек, ыйык журтубуз, ордолуу очогубуз деп туйбасак, кудай сүйгөн конок катарында сый-урматка бөлөбөсөк, көңүлүнө азар бербей, астейдил мамиле кылбасак анда биздин адамдык касиетибиз бир тыйынга арызбайт.

Бүгүнкү күндө кызыл кулак аткаминерлер карыларды капа кылып, арыз-муңун укпай, болорболбос пенсияларын өз убагында бербей өз көмөчтөрүнө күл тартып жатышат. Айласы кеткенден мүңкүрөп, бүгүнкү өмүрүнө нааразы болуп айрымдары өз жанын өздөрү кыюуда. Согуш маалында да мындай карөзгөйлүктү көргөн эмеспиз дешет.

Атам: «Өзүңдөн улуу кишини нааразы кылба, каргышына калба», — деп насаат айтчу. Ушул сөз күнү бүгүнкүдөй кулагыма угулуп турат. Замандын тиги же бул себептерине шылтап коюп абышка-кемпирлерди кашайтып жаткандарды эстесем жүрөгүм ооруп, көзүм карайланат.

Кыргыз карысын кор кылган эмес. Андан озунуп сөз сүйлөгөн эмес. Бул тартынчаактыкка кирбейт. Жөн гана ыйбаа кылып келген. Жашын сыйлап, акылын үйрөнүп келген. Төргө өткөрүп келген. Жол берип келген. Кагып-силккен эмес. Алар оомалуу-төкмөлүчү дүйнөнүн баарын көргөн. Ошо бетин баскан бырыштар өмүрдүн бырыштары. Ар бир из узун сабак ыр.

Кайсыл убакта болбосун карылардан мен кекселикти, даанышмандыкты, сабырдуулукту байкаймын.

Барга-жокко каниет кылуу, топук кылуу аларга онокот.

Биздин айылда кемпирлер: «Алдыңа кетейин», — деп эркелетет неберелерин. Бул улуулук эмей эмне? Атам: «Үйүңө буудай толсун! — деп сөкчү.

«Карыганда какшаңдап кал!» — деген жаман сөз бар. Кудай ошондон сактасын.

«Карынын бир буту төрдө, бир буту көрдө», — дейт.

Ошон үчүн алар бала кыял болуп калышат. Бир нерсеге тез таарынышат. Аларга жаман сөз сүйлөөдөн мурун өзүңдүн эртеңки күнүңдү ойло. Эртең сен деле карыйсың. Жашоонун мыйзамы ошондой. Бирок байка, карылык ар кимге эле келе бербейт. Кудай сүйгөн гана пенде картаят. Карылык улуу сыр. Өмүрүн адал, ак, таза, ырахатта, чынчылдыкта жашап өткөн адам гана ошол улуу сырды туя алса керек.

Ошон үчүн рухунду таза кылам десең карылыкты сыйла. Жылуу сөз сүйлө. Мээримдүү көз менен кара. Жеңилин жерден, оорун колдон ал. Төрүңдө жайкалып олтурсун, маңдайы тердеп чай ичип олтурсун. Ошондо үйүңө береке кирет, кут кирет.

Кечээ жумушка баратсам үйдүн жанындагы таштандыны чукулап бир орус чал жүрүптүр. Согушка катышкан экен. «Пенсиям эч нерсеге жетпейт», — дейт. Боорум ооруду.

— Кулатовду тааныйсызбы? — десем:

— Тааныйм. А киши турганда мен мындай абалга жетпейт болчумун, — дейт көзүнө жаш алып. Жүрөгүм шуу дей түштү. Эртең эле мен да карыймын да.

ЖОЛ

* * *

Жаш бала эми тамтаңдап тай-тай баскан, кезинде ага ата-энеси тушоо кесчү тоюн берет. Ата-эне жакшы ниет кылат: «Ылайым балам жыгылып мүдүрүлбөй өмүр жолунда түз кетсин»,— деп. Тушоо кесчү аземине катышкандар ата-эненин аруу тилегине кошулушуп бата тилейт. Бул бала буту чыккан жаш наристенин элден алган эң алгачкы аруу батасы.

«Жолуң шыдыр болсун» деген бата эс тарткандан бери бизди коштоп келетат. Биздин жакшылыгыбыз, жамандыгыбыз, өмүрүбүз, өлүмүбүз, тагдырыбыз жол менен байланышкан.

Жолдон улуу нерсе жок. Биз Алла Тааланын чексиз жолунда баратабыз. Бүткүл аалам жаралгандан бери тынымсыз кыймылда. Биз, адамдар да кыймылдабыз, кыймыл токтогондо жашоо да токтойт. Бул улуу жолдо бирөөгө күн эрте батса, бирөөгө кеч батат.

* * *

Атам: «Жолдун көзүн карап бас!»,— деп айтчу. «Жолдун көзү кай жакта экен?»,— деп таң калчумун. Жолдун көзүн көрбөй жүрүп бул өмүрдө көп мүдүрүлдүм, көп жолу чатышып жыгылып башы көзүмдү канаттым. Эч кандай жышааны жок кырыктарга дуушар болдум.

Кээде: «Жолуңду билип жүрбөйсүңбү?»,— деген жеме уктум.

Кээде: «Эй жолуңдан адашыпсың!»,— деп шылдың болдум.

Деги жолдун көзүн карап басуу — бул кудайыңды таануу, чындыкты билүү, дилди, ниетти туура кылуу деген түшүнүк экен.

* * *

«Кудайдын жолунда жүргөн адам эч нерседен кем болбойт» — деген сөздү өмүрүмдө көп уктум.

Бирок маанисин анча түшүнө бербейт элем. Көрсө Кудай Таалага баруучу жолдун боюнда түмөнтүркүн азгырыктар көп болот турбайбы? Адам баласы шайтанга алданып, ошол азгырыктарды жеңалбай жүрүп өмүрүн өткөрүп ийет турбайбы? Эми гана, аны сезгениңде актыктын жолуна кирейин дегениңде белиң бекчейип, көзүң чекчейип күчкубатың жок олтуруп калат турбайсыңбы? Бул дүйнө бир кем дүйнө экендигин туйганыңда Кудай Тааланын жолу эсиңе келет экен, Кудайдын жолу бул ыймандын жолу экен. Бул жан дүйнөңдү ыплас-тыктан сактап калчу жол экен. Ошондуктан бул жолдогу адамдын мартабасы улук болот экен. Бүгүнкү күндө Кудайдын жолу эмне экендигин сезип туйбагандар, эбак ал жолду танып кеткендер, замандын туусу биз болобуз, акыркы акыйкат биздин чөнтөктө деп корустон болушуп басып жүрүшөт. Ылайым Кудайым ошолорго да ынсап берсе экен.

* * *

«Жолуң жабылып калды, жолум болбой жатат, жолум байланыптыр»,— деген сөздү көп угабыз. Туура, пенде болгондон кийин мындай кесепеттен кур калбайт. Жолду ачып алыш үчүн эмне кылуу керек? Эң негизинен ыйманың таза болсун, анан көкүрөк дилиң таза болсун, ой-пикириң таза болсун, тээ түпкү башатың таза болсун! Анан ар дайым ниетиңди түз кыл. Биз, пенделер, өзүбүздүн жолубузду өзүбүз жаап алабыз. Кантип жаап алабыз? Жок жерден кесир сүйлөйбүз, ар кандай ушак-айың сөз таратабыз, бирөөлөрдү жек көрөбүз, Кудай Тааланын кыл дегенин кылбай, кылба деп тыюу салган нерселерин кылабыз. Ошентип бүтүндөй рухубуз булгангандан кийин, айла жок, жараткан жолубузду тосуп салат. Өзүбүзгө өзүбүз бөгөт болобуз.

Андан кантип кутулуу керек? Кантип жолубуз кайрадан тазаланат?

Тынымсыз Алла Тааладан кечирим сура. Кылган күнөөлөрүңдү мойнуңа ал, кең пейил бол. Эч кимден

жакшылыгыңды аяба! Кайыр-садага бер. Намаз оку. Аккан суудай шар бол. «Колу ачыктын жолу ачык» деген кыргыздын улуу сөзүн турмушунда колдон.

Тагдыр жолубуз теңир жалгаган асманда чийилген. Бизди Алла Таала башкарат. Алланын амири менен басып туруп жүрөбүз. Адашып кетпес үчүн ар дайым Адам баласы жакасын кармап, Кудайга шүгүрчүлүк айтып, жаратканга тооп кылып жашаган оң. Жолго чыгаардан мурун пайгамбарым Мухаммед Аллейхи саллам ар дайым эки ракат сапар намазын окуп чыккан.

Жолунун жакшы, жаман болушу Алладан. Биз мына ушинтип жашабасак нарк-насилибизди жерге тепсеп, көктө чийилген тагдыр жолубузга өзүбүз доо кетирип алабыз.

Байыркы кытай даанышманы Лао-Цзы «Жол» (Дао) деген түшүнүктү бүтүндөй дүйнөнү таң калтырган философиялык агымга айландырган. Төрөлүү, жашоо, өлүм, кайра жаралуу – мунун баары чеги жок кыйма-чийме жол экен. Жер менен жылдыздардын, адам менен кудайдын, бу дүйнө менен тиги дүйнөнүн байланышы бизге билинбеген сан-санаксыз жолдор менен бирiget.

Адам баласы чексиздиктин жолунда жарыкка келип, ошол жолдо өмүр суусу түгөнөт. Демек, «Жолдон улуу нерсе жок», – деген сөз кыргызда теги жерден чыккан эмес.

«Менин башатым кайсыл жолдон башталды, кайсыл жерге токтоймун?» – деген суроо эң кыйын суроо. Ушул эки суроонун ортосунда адамдын өмүрү өтөт. Кеп мына ошол эки аралык, эки чекитти Адам кандайча басып өттү, ошондо гана анын ким экендиги билинет.

Чыгармачылыкка киришкенден бери өзүм менен өзүм күрөшүп, өз жолумду табаар бекем деп келатам. Бирөөнүн мурдагы салган даяр жолунда сайран куруп өткөнчө өзүмдүн жалгыз аяк чыйрымды, өз жолумду тапканым жакшы.

Өз жолуңду табуу аябай машакаттуу, тынымсыз изденүү керек. Ал жол көшөрүп көк бет болуп өжөрлөнүү менен гана келет. Адабиятта да, илимде да, жашоодо да мына ошондой.

Алла Таала жараткан дүйнө кандай болсо, аны так ошондой кабыл алууну үйрөнүү керек. Айлана-тегерегиңдегилерден эч нерсе талап кылба. Жакшы жагын өзүңө ал, жаман жагына көз жумуп кой. Ошондо сенин эч кимге залакаң тийбейт. Жан дүйнөң учкан куштай эркин болот. Эч кимдин колдоосуна да, мактоосуна да, таянычына да муктаж болбой каласың. Анан Кудай Таала тагдырыңа чийген өзүңдүн жолуң менен кетесиң. Мындан ашкан улуу бакыт барбы?

Менин салган жолум жан дүйнөмдүн жарык нуру болуш керек. Маңдай теримдин тамчылары күнү-түн өзүм менен, аалам менен болгон күрөш, бүткүл аракетим мына ошол жолдо калганда анын акыбети болот. Ансыз ал жолдун кунары качып, көзүм өткөндөн кийин Адам баспай чөп чыгып кеткен жолго айланат. Жоголгон жол – бейопа өткөн өмүр эмей эмне?

Акыйкатка жетүүнүн, Кудай Тааланын таануунун түз оңой жолу бар бекен?

«Мага жеткиң келсе, тааныгың келсе ошол азгырыктардын баарын жеңип өтчү, көрөйүн», – деп бизди Алла Таала сынап олтурат. Биз бул жолдо сөзсүз адашуубуз керек.

Башыбыз маң болуп жол таппай далбасташыбыз керек. Элге журтка шылдың болуп азап тартышыбыз керек.

Адашкан адам, жол издеген Адам акыры жүрүп издегенин табат. Оңой жол менен жүрүп максат мурадыга жеткендер өтө сейрек.

Алардын алдында биз кимбиз?

Демек жашасын адашуунун күчү-кубаты!

Байыркы фараондор ойлоп тапкан лабиринте улуу философия жатабы деп ойлойм. Анын дал ортосунда жайгашкан акыйкат казынасы турат. Ошого темселеп, адашып жүрүп жетишиң керек. Ага баруу үчүн лабиринтке бир кирген адамдын өмүрү кетет. Баратып адашып калсаң туюкка камалып, сөөгүң сөпөт болот. Акыйкат казынасын тапкан адам Алла Тааланы туют, дүйнөнү туют, өлбөстүктү туют. Лабиринтке мына ушундай сыр жатабы деп ойлоймун.

Ло-Цзынын айткан мындай сөзү бар: «Жакшы бала атасы өлгөндөн кийин анын баскан жолун үч жыл бою таанып үйрөнөт. Андан кийин гана өз жолун издей баштайт». Биз бул насаат сөздү элес сала бербейт экенбиз. Ошонун натыйжасында жеке үй-бүлөдө, коомдо канча трагедия болуп жатат. Балалар баштаган улуу көчтү танууга болбойт.

«Жолоочунун жолдо болгону жакшы». Биз күн сайын өлүм менен өмүр деген сапардабыз. Жүрөктүн эрки менен, сүйүү менен, ишеним менен жашасак гана адамдык озуйпабызды ак өтөп, сапарыбызды байсалдуу кылабыз. Көкүрөк-дилибиз Алла Тааланын бизге берген аяндарын түз кабыл алганда гана жолубуздан адашпайбыз.

Жолго чыкканда шашылба. Даяр тамакты таштап кетпе! Бир нерсем бүтпөй калды эле деп үйгө илинбе. Бара жаткан максатыңды даана аныктап ал. Эң негизгиси Алла Тааладан суранып ниетиңди ак, түз кыл. Булар ар бир жолоочу кыйшайуусуз аткара турган жолдун улуу мыйзамы.

Каякка барары белгисиз, туңгуюк жол адамдын үрөйүн учуруп, төбө чачын тик тургузуп коркутат. Белгисиз жакка кадам таштоого жүрөгүң даабайт. Белгисиз жол азизилдей сезилет. Тобекелге башыңды сайгың келбейт. Жүрөгүң менен секирик жасап, жан дүйнөңдү бычак мизине коюп сынап алуудан коркосуң. Адам табиятынан ошондой. Белгисиз жолго жүрүңгө жалы бар, тобокелчил, эр жүрөк палвандар гана барат.

Чыгыштын бир жомогу эсиме түштү. Илгери бир падыша жашаптыр. Анын эң жакшы көргөн вазирин бар экен. Бир күнү ал падышага чыккынчылык жасап кетиптир. Казылар аны өлүм жазасына тартыптыр. Бирок хан вазирдин өмүрүн сактап калуу үчүн эки шарт коюптур. Бири өз каалооң менен өлөсүң, же болбосо сарайдын эч ким билбеген кара эшиги бар, ошону ачып кирип кетесиң дептир. Вазир кара эшиктен коркуп өлүмдү тандап алыптыр.

Хандын аялы: «Кара эшиктен ары эмне бар?»,— деп кызыгып сурай берсе, хан эшикти ачып көрсөтүптүр. Андан ары ээн талаага чыгып кеткен жол бар экен. Вазир ошондон коркуп, өз ыктыяры менен өлүмгө макул болгон экен.

Тобокелчил адам гана бул өмүрдө белгисиз жолду ачып, чыгармачыл улуу секирикттерди жасайбы дейм.

«ЧЫНДЫКТЫ ТАЙМАНБАЙ АЙТЧУ»

(Исхак Раззаковдун эскерүүсүнөн)

Жолдош Төрөбай Кулатов 70 жашка чыкты. Аябай бараандуу, даңктуу жолду басып өттү. Ал жаш кезинен Кызыл-Кыя шаарынын көмүр кенинде аткошчу, кенчи болуп иштөө менен өзүнүн оор, татаал тагдыр жолун баштаган. 1937-жылы партия аны түз эле шахтыдан Кыргыз ССРинин Эл Комиссариатынын Аткаруу Кеңешинин төрагалык кызматына алып келип олтургузган. Ал бул орунда 1975-жылга чейин иштеген. Ушул жерде мен бир окуяны эскере кетейин.

Мен Т.Кулатовду 1945-жылы 6-ноябрда биринчи жолу көрдүм. Ал мени Бишкекте тосуп алып Улуу Октябрь Социалисттик Революциясынын 28 жылдыгына арналган салтанаттуу жыйын өтүп жаткан театрда ээрчитип барды. Жыйындан кийин мени үйүнө алып барып мейман кылды, ошол майрам күндөрдү бирге өткөрдүк. Албетте, эмне себептен келгендигим тууралуу ал билчү. Көптөн бери тааныш болуп жүргөндөй мени чын дилден кубанып кабыл алды.

Ноябрда Кыргыз ССРинин Жогорку Кеңешинин сессиясы болду. Сессияда Кулатовду республиканын Жогорку Кеңешинин Президиумунун төрагасы, мени республиканын Министрлер Кеңешинин төрагасы кылып шайлашты. Ошентип 16 жылга созулган экөөбүздүн биргелешкен ишибиз башталды. Бирге иштегенде гана адамдар бири-бирин жакшылап түшүнүшөт. Мен Кулатовду чыныгы коммунист, жогорку деңгээлдеги чабыты бар кызматкер катарында эң жакшы жагынан билдим. Анын мүнөзүндөгү өзгөчөлүктөр: тазалык, чынчылдык, принципиалдуулук. Олуттуу маселелер боюнча талкуу жүрүп, чечим кабыл алууда ал унчукпай олтуруп албай өз пикирин түз, ачык айтып, өз пикирин коргоого киришчү. Мындай чыныгы коммунисттик сапаты үчүн бүт баары аны сыйлашчу.

Кулатов өзүнүн милдетине чоң жоопкерчилик менен карачу, бир ишке баш оту менен жигердүү ки-

ришчү. Көпчүлүк учурда ага олуттуу маселелер тапшырылчу. Буга бир мисал келтире кетейин.

Согуштан кийинки жылдар өтө оор эле. Партия менен бүткүл эл согуштан жапа чеккен аймактарды кайрадан калыбына келтирүү үчүн эбегейсиз зор күч-аракеттерди жумшады. Ошол эле кезде айылдагы райондордун чарбалары да биротоло жарактан чыккан болчу. Кыргызстанда, айрыкча айыл жергесинде, шаарларда электр кубаттуулугунун жетишсиздиги өзгөчө билине баштаган. Бул маселени Кыргызстан КП БКда карап чыгып, Ленинграддын уюмдарына жардам берүүнү суранып кайрылууну чечтик. Ленинграддын жумушчулары ошо кезде революциянын алгачкы күндөрүнөн бери эле Кыргызстанды шефке алып, республиканын өнөр жайынын өнүгүшүнө баа жеткис салымдарын кошуп келаткан. Ленинградкы Т. Кулатов жетектеген топту жибердик. Ленинграддыктар бизге ошондо аябай зор жардам беришти. Энергетика тармагыбыз кадыресе калыптана баштады.

Мынаке, кырк жыл бою Т. Кулатов республиканын эң жогорку кызматтарында, Кыргызстан КП БКнын бюро мүчөсү болуп иштеп келатат.

Партиянын XVIII съездинде Т. Кулатов Борбордук текшерүү комиссиясынын мүчөсү болуп шайланып, ошондон бери партиянын бул жетекчилик уюмунда туруктуу мүчө болуп келе жатат. Ал СССРдин, Кыргыз ССРинин Жогорку Кеңештеринде биринчи чакырылышынан баштап азыркы күнгө чейин депутат болуп шайланып келүүдө. Ошондой эле ал СССР Жогорку Советинин Президиумунун төрагасынын орун басары болуп шайланган. Көптөгөн чет өлкөлөргө чыгып, биздин улуу Ата Мекенибиздин жүзүн татыктуу көрсөтүп жүрөт.

Бардык жооптуу кызматтарда күч-аракеттерин эч аябай, баш оту менен ишке киришип, өзүнүн ишмердүүлүгүн, демилгелүүлүгүн, принципиалдуулугун, иш билгилигин көрсөтө алды.

Республиканын өнөр жайынын, айыл чарбасынын, маданиятынын өнүгүүсүндө Кулатовдун сиңирген эмгеги эбегейсиз зор, муну эч ким тана албайт.

Ал шахтерлордун жашоо-тиричилигин, эмгегин эң жакшы билет. Ошондуктан көмүр кенин, тоо кен өндүрүшүн мындан ары өркүндөтүү боюнча такай көңүл буруп, жумушчулардын шарттарын жакшыртууга аракеттенип келатат. Төрөбай Кулатов тоолуу райондордогу чабандарга өз ыктыяры менен тез-тез барууну өнөкөткө айландырып алган. Ал, айрыкча кыш мезгилинде, Ак-Сайда, Ысык-Көлдүн сыртында, Чаткалда кыштаган чабандарга көп каттап, бул жайлоолорду өтө жакшы билет. Чабандардын турмушун, жумушун жакшы билгендиктен жайыттарды өздөштүрүү маселесин чечүүдө көп нерсеге жетишти.

Кулатовдун өзгөчөлөнгөн сапаттарынын бири эмгекчилдиги, интернационализмдин принциптерине берилгендиги. Адамдар менен мамиле кылууда кичи пейилдиги, жөнөкөйлүгү, ак көңүлдүгү, боорукерлиги ар дайым байкалып турат.

Кырк жыл бою жогорку жоопкерчиликтүү партиялык, мамлекеттик кызматтарда иштеп жүрүп өзүнүн адамгерчиликтүү сапаттары менен Төрөбай Кулатов республиканын эмгекчилеринин арасында чоң абройго, урмат-сыйга ээ болду.

Мен чын ыкластан Т. Кулатовго бекем ден соолукту, жигердүү күч-кубатты, жемиштүү иш-аракеттерди каалаймын.

10.11.1977-жыл.

P.S. Кыргыз элинин сүймөнчүлүгүнө айланган, көзү өтүп кеткенден кийин андаза болуп айтылып жүргөн Исхак Раззаковдун жогорудагы Кулатовдун 70 жылдыгына карата жиберилген куттуктоо сөзү бул китепке атайын басылды. Бул эки улуу инсандын бири-бири менен болгон кызматтык, адамдык байланыштары, урмат-сыйы, турмуштук мамилелери өзүнчө изилденүүгө алына турган тема. Он алты жыл экөө бирге иштешип, эл-жердин тагдыры үчүн бирге күйүшүп, чечилбеген маселелерге бирге баш катырышып, замандаш, сырдаш, курдаш болуп жүрүп өтүп кетишти. Азыркы күндө ким да

болсо: «Кыргыз элинин бактысына, кайрадан Раззаковдой, Кулатовдой таза, чынчыл адамдар келсе кандай жакшы болор эле»,— дешип арман кылат. Мындай адамдар бул жарык дүйнөдө сейрек жаралат турбайбы! Убагында ошону билбей, эми аттиң деп олтурабыз. Элибиз тээ көөнө замандан бери тарыхтын чаңында жоголуп кетпей жашап келаткандыгынын жападан жалгыз себеби ар кайсыл мезгилде мына ушул Раззаковдой, Кулатовдой уулдарынын жарык дүйнөгө келиши менен болуп жүрбөсүн! Бир хан келип элдин багын ачса, бир хан келип багын чачканын тарых өзү күбөлөп олтурбайбы.

«ЭЛЕСИ ЖҮРӨГҮМДӨ САКТАЛУУ»

(Абсамат Масалиевдин «Советтик доордон үзүндүлөр» деген китебинен)

Абсамат Масалиевичтин Төрөбай Кулатович жөнүндөгү эскерүүлөрү, айтып бере турган ойлору өтө көп эле. Бул китепти жазууда түздөн түз демилгечи болгон да ошо киши. Мамлекеттик маселелер менен алпурушуп жүрүп мени менен кеңири маектешүүгө чолосу тийбеди. Анын үстүнө китепти басмага тапшыруу мөөнөтү жакындап келип менин шаштымды ала баштады. Өзүнүн уруксаты менен «Советтик доордон үзүндүлөр» деген китебинен Төрөбай Кулатов жөнүндөгү бөлүгүн алып жарыялоону эп көрдүм. Себеби бүгүнкү күндөгү саясий лидерлердин арасындагы эң таза деп эсептелинген, бул жагынан Төрөбай Кулатовичтен түздөн-түз таалим-тарбия алган адамдын эскерүүсүн кайталап койсок ашыкча болбос жана окурмандарды кош көңүл калтырбаса керек деймин.

Күндөрдүн биринде материалдык абалымдын бир топ кыйындап калган мезгилинде өзүмө тааныш республиканын СССР Министрлер Советинин алдындагы өкүлчүлүгүнө барууну чечтим. Жолдо келе жатканда эле эмне жөнүндө айтуу керектигин, ал тургай сөздү эмнеден баштоо тууралуу да ойлондум. Эгер жардам болбосо, андан ары эмне кылуум керек. Бул дагы кыялымда чечилгендей болду.

Келип, коридордо бир аз токтолуп туруп калдым. Менден башка эч ким жок. Мына ушул мезгилде жакшы кийинген салабаттуу адам мени менен саламдашып өттү да, К. К. Качкеевдин кабыл алуучу эшигин ачып кирип кетти. Мен ал кишини тааныбадым, биринчи жолу көрүшүм. Бирок республиканын жетекчилеринен болсо керек деген ой эмнегедир көңүлгө келе түштү.

Анткени менен жетекчилерди мен эч качан көргөн эмесмин жана кээ бирин сүрөттөрдөн гана билбесем, жакшы билбейм. Ал жылдары газеталарда да алар жөнүндө аз басылчу. Анын үстүнө жыйырма жаштагы айылдык бала чоңдор жөнүндө кантип эле кабардар болсун. Аттарын жакшы билчүбүз, бирок өздөрүн көргөн эмеспиз, ал кезде телевизор жок болчу.

Көргөн кишимдин артынан караганда бир кулагы экинчисине караганда кичирээктей туюлду. Ким болду экен деген ойдо калдым. Ары-бери басып жүрүп Кызыл-Кыядагы студенттер арасында Т.К.Кулатовдун бир кулагын ал шахтада иштеп жүргөн мезгилде ат тиштеп алган деген сөздөр эске түштү. Чындыгында эле ошондой болгонбу же андай эместигин азырга чейин жакшы билбейм.

Бизге белгилүү болгондой 50-жылдарга чейин шахталарда иштелүүчү вагонеткаларды өткөөлдөрдө (штректерде) орнотулган темир жолчолору аркылуу аттар менен сүйрөтүп тартуу кеңири колдонулган. Шахталарда ат айдагыч деген белгилүү кесип болчу. Кийинчерээк вагондорду тартуучу электровоздор колдонула баштагандан улам аттарды жер астында пайдалануу токтотулган.

Бир аз ойго чөмүлүп, баягы киши кирип кеткен кабыл алуу эшигин ачтым, ал жерде отурган мурда көрүп жүргөн орус аялдан башка эч ким жок экен. Ал аял келген кишилерге, айрыкча студенттерге дайыма жайдары мамиле жасачу. Бир жагынан өзүнүн маданияты жогору деңгээлде болуусу ыктымал, экинчиден өкүлчүлүктүн жетекчилери адамдарга кичи пейилдүүлүк менен мамиле кылууну талап кылса керек.

Кабылдамага кирип саламдаштым. Бул эшиктен кирген кишинин ким экенин сурадым. Мага таңдана карап: – Сиз аны билбейт белеңиз, ал биздин Төрөбай Кулатович, Кыргыз ССРинин Жогорку Советинин Президиумунун Председатели эмеспи, – деп анын өтө урматтуу киши экенин билдирди. Бир аз апкаарып, ал кишини билбей тургандыгымды, ушул кезге чейин

көрө электигимди айттым. – Жолдош Кулатов Кадыркул Качкеевдин алдында сүйлөшүп олтурат, эгерде жолугушкунуз келсе бир аз күтүп туруңуз, – деди.

Ага ыраазычылык билдирип, коридорго кайра чыктым. Эмнеси болсо да Төрөбай Кулатович менен жолугушуп, ал кишиге өзүмдүн бардык проблемаларымды айтып, кеңешин сурап, жардамдашуусун өтүнөйүн деп чечтим. Эски шахтер эмеспи. Ошондуктан, келечекте боло турган шахтердун ички талабын жакшы түшүнүшү керек деп, ойлодум ичимден.

Мен оюмдан жаңылышбаптырмын.

Коридордо ары-бери басып, кепти эмнеден баштоо жөнүндө кыялданам. Болжол менен бир сааттай убакыт өткөндөн кийин Т. К. Кулатов коридорго чыкты. Дагы бир жолу салам айтып, ага жакын келдим да «Сизге турмуш абалымды айтып кайрылууга болобу?» – деп суроо бердим.

Ал токтой калып, өзүнө таандык жөнөкөйлүк, ачык-айрымдык, же азыр айтышкандай, «демократиялуулук» мүнөз менен, тагыраак айтканда табият берген чыныгы адамгерчиликтүү экендигин көрсөтүп: «Болуптур, айта бер жигит», – деди.

Мен арызымды айта баштаганда сөз көпкө улана тургандыгын сездиби, «жүрө бер, басып бара жатып калганын айтасың», деп өкүлчүлүк жайгашкан имараттан сыртка чыктык. В. И. Лениндин борбордук музейинин мандайында оңго бурулуп, «Москва» мейманканасына кирип, анын биринчи кабатындагы аябаган чоң вестюбилинин төрүнөн жайгашкан бир столдун тегерегинде экөөбүз олтуруп калдык.

Мен сөзүмдү улантып, айыл жеринде туулгандыгым, шахтер болгум келгендиги, Кызыл-Кыя тоо техникумунда 4 жыл окуп, азыр Москва тоо институтунда тездетилген тобунун 2-курсунда окуп жаткандыгым, болжол менен 1,5 жылдан кийин окууну бүтө тургандыгым жөнүндө айтып жаттым. Атамдын мен 8 жашка чыкканда каза болгондугун, колхоздо энем, кичинөкөй иним, эжем менен Ата Мекендик согуштун

майыбы агам бар экендигин, анын да өз үй-бүлөсү жана өзүнө жараша түйшүгү бардыгын эске салдым.

Атамдын тууган-туушкандары болгон менен, алар да айылдын калган элиндей эле өз тиричиликтеринен ашырып жардамдаша албай тургандыктарын да кошумчаладым. Эч жактан жардам жоктугун, жатакана тийбегендиктен, балдары бар орус аялдын үйүндө жашап, алган стипендиямдын төрттөн бир бөлүгүн төлөп тургандыгым, институтка жетүү үчүн трамвайдан трамвайга түшүп олтуруп, көп убакыт коротулары, жатак жайым үчүн үй ээсине карыз болуп калгандыгымды калтырбай айттым.

Эгерде ушундай болуп калса, мен институтту таштап үйгө кайтып кетүүгө аргасыз болом, элчи-өкүлчүлүктөн анча-мынча жардам болгону менен турмуштук проблемаларым толук чечилбей калууда, – дедим. Өтө кыйынчылыкка туш келген абалымды толугу менен түшүндүрө алсам экен деп аракеттенип жаттым.

Т. К. Кулатов менин сөзүмдү бөлбөстөн кунт коюп укту. Андан кийин эки-үч суроо берип, сенин абалың чын эле кыйын окшойт. Бирок, жигит, сен эч кайда кетпейсиң. Бу жерге атайы келип, анан кайра кетип калуу үчүн келгениң жок.

Биринчиден, бизге тоо инженерлер, эл чарбасынын тармактык адистер, айрыкча кыргыздардан чыккан адистер керек. Алар такыр жок, жетишпейт. Экинчиден, тоо техникумун 4 жыл окуп бүтүпсүң. Сен үчүн мамлекет көп каражат жумшап инженер кадр чыгаруу максатында Москвага атайлап окууга жиберди.

Үчүнчүдөн, окуп билим алуу, илим-билимдүү адам болуу дайыма оңой эмес. Ошон үчүн кээ бир ректорлорду чектеп, кыйынчылыкты моюнга алып, көздөгөн максатты ишке ашырууга бел байлоо керек, деген кеңешин айтты.

– Азыркы жаштар, силер бактылуусуңар, – деп сөзүн улады. – Москванын, Ленинграддын, Фрунзенин институттарында акысыз окуйсуңар, ал тургай

мамлекет силерге стипендия төлөп турат. Силерди келечекте көптөгөн кызыктуу жумуштар күтүүдө, коммунисттик партия менен совет өкмөтү алдыга койгон татаал милдеттерди ишке ашырып, силер, жаштар өз жериңердин экономикасын жана маданиятын өнүктүрүүгө активдүү катышууңар керек.

Мына биздин учурдагы муундагылар кантип ажылаңачта жашап, кантип эзилип иштешкендигин көрбөй калдыңар, мындай оор турмуш кайталанбасын. Менин курдаштарым мурдагы коомдук түзүлүштүн кыйынчылыктарын өздөрүнүн бүт өмүрлөрү менен сезишти жана буга каршы күрөшүп келишти. Окуу, жогорку билим алуу жөнүндө кыялданууга да мүмкүн эмес эле. Бактыбыз бар экен, Совет бийлиги, Ленин, Октябрь революциясы көпчүлүк эмгекчи элдин, жарды-кембагалдардын жолун ачты, буларга жакшы турмуш алып келди.

Жигит, сен ойлончу, мурда кыргыздардын уланкыздары Москванын институтуна кире алат беле? Албетте жок.

Төрөбай Кулатович өз тагдырына өкүнүчтүү карай тургандыгын жашырган жок. Убагында жогорку билим алууга шарт болбогондуктан, республиканын чегинде чоң экономикалык проблемаларды өз алдынча сабаттуу чечүүгө мүмкүнчүлүгү жоктугуна өкүндү. Бирок, өндүрүштүк тажрыйбасы, тийиштүү адистердин жардам консультациясы аркылуу гана өзүнө жүктөлгөн мамлекеттик зор милдеттерди аткарууга мүмкүнчүлүк берип жатканын айтты.

Билим деңгээлдери жогорку республиканын башка жетекчилери И.Р.Раззаков, Б.М.Мамбетов, А.С.Сүйөркулов экономикалык чоң маселелерди иштиктүү чечүүгө жөндөмдүү экендиктерин дайым көрүп тургандыгын билдирди. Анткени, алардын баары окуп, жогорку билим алышкан. Алар окуган жылдары шарт сеникине салыштырганда бир далай кыйын болчу. Азыр республикада кыргыздардан чыккан билимдүү адистер абдан аз. Кадрлар көбүнчө өнөр жай тармагына жетишпей жатат. Көмүр өнөр жай ишканаларында инженерлер дээрлик жокко эсе. Мен муну эски шахтер катарында жакшы билем.

Төртүнчүдөн, жардам керек болгон студенттердин бардыгына биз камкордук көрөбүз. Ошонун ичинде сени да жалгыз калтырбайбыз, — деди.

Тоо институтунда Кыргызстандан канча бала окуп жаткандыгын да кызыгып сурады. Кыргызстан Компартиясынын Борбордук Комитети жана республиканын өкмөтү эл чарбасынын керектөөсү үчүн адистерди даярдоону тездетүүгө көп аракеттерди жасап, күч жумшап, бул жагынан И. Р. Раззаковдун жеке демилгеси бөтөнчө роль ойноп жаткандыгын баса белгиледи.

Т. К. Кулатовдун, И. Р. Раззаков жөнүндө өтө жылуу ойдо экендигин ал кишинин конкреттүү маселелер боюнча айткандарынан баамдадым. Бир саатка жакын созулган аңгемелешүүнүн соңунда Төрөбай Кулатович өзүнүн ысымына материалдык жардам сурап, арыз жазууну сунуш кылды.

Күтүлбөгөн жерден ушундай болгонуна чындыгында бир жагынан өтө сүйүнүп, экинчиден шашып калдым. Эч качан Москвадан мындай чоң даражалуу киши менен жолугам деп ойлогон эмесмин. Арыз жазуу үчүн жанымда кагаз да жок болчу.

Аксакал өзүнүн өтө кыраакы, акылдуулугу менен менин абалымды сезип, папкасын ачып, мага бир барак актай кагаз сунду. Канча суммада акча сурап жазууну чече албай сүрдөдүм. Менин турмуштук шартым, каалоом көбүрөөк сурашты деле талап кылат эле, бирок ушунчалык чын пейилден айтылган акыл-кеңештен кийин ойлонуп, канча сумманы көрсөтүп жазса боло тургандыгын ал кишиден сурадым.

Төрөбай Кулатович мага карап жылмайды да: — 400 сомго жаз. Эртең өкүлчүлүктөн келип аласың, — деди да арызымды папкасына салып койду. Мен ал киши менен коштошуп жатып, көрсөткөн жардамы жана айткан акыл-кеңеши үчүн чын жүрөктөн ыраазычылык билдирип, окууну улантып, институтту сөзсүз бүтүрүп чыгууга убадамды бердим.

Эртеңки күндү чыдамсыздык менен күттүм да, сабактан уруксат сурап, өкүлчүлүккө келдим. Ал жерден мага дароо эле 200 сом беришти. Кулатовдун уруксат колу менен 400 сом берилгендигин, бирок анын калган 200 сомун дагы 4 студентке бөлүштүрүшкөндүгүн мага түшүндүрүштү. Кийинчерээк дагы жардам бере тургандыктарын эскертишти. Албетте, мындай чечимге мен ыраазы болбой калдым. Бирок ошол күндөрү канча суммада болбосун мага акча абдан керек эле.

Эң негизгиси, республиканын Жогорку Советинин Президиумунун Председатели, Кызыл-Кыялык даңктуу шахтер менен ушундайча жолугуп сүйлөшкөнүмө чексиз кубандым.

Ошентип, 1954-жылы Москвада көп жолу сыртынан угуп, ысымына сыймыктанып жүргөн Төрөбай Кулатович Кулатов менен биринчи жолу көрүштүм.

Андан кийинки жолугушуу 14 жылдан кийин, 1968-жылы мени Кыргызстан Компартиясынын Борбордук Комитетинин өнөр жай-транспорт бөлүмүнүн башчысынын орун басарлыгына бекитип жаткан кезде болду. Ошол мезгилден баштап мамлекеттик маанидеги маселелерди чечип жаткан учурларда тез-тез жолугушуп турдук.

Мен азырынча жалпы жонунан Борбордук Комитеттин бюросунун составында чогуу иштеген күндөр, жекече сүйлөшкөн учурлар жөнүндө, аны билген замандаштарынан уккан айрым жылуу пикирлер боюнча ойлорумду билдиргим келет.

Шахтер болуп иштеген мезгилде Т. К. Кулатов бардык кыйынчылыктарды башынан кечирген. Мамлекеттин материалдык байлыгы ким тарабынан жаратылып түзүлө тургандыгын ал киши жакшы билген. Жумушчу табынын жаш республикабыздын оор индустриясын өнүктүрүүдөгү ордун жана ролун жете түшүнгөн.

Анын жакын жүрүп, билген замандаштарынын белгилегенине караганда Т. К. Кулатов өзүнүн чечкиндүү энергиясы, акылман ойчулдугу, коомдук ак-

тивдүүлүгү менен чөйрөсүндөгү жолдошторунан айырмаланган. Көпчүлүк жолдошторундай эле өз мезгилинде жогорку билимдүү боло алган эмес.

Бирок, саясатка аралашып, түрдүү жыйындарга катышып, жумушчулардын талабын коргоо үчүн талыкпай күрөшкөн. Мезгилиндеги жумушчу табынын арасынан чыккан эң кадыр-барктуу өкүл болгондугун көп шахтерлордун оозунан укканмын. Коммунисттик партиянын саясатын, жүргүзгөн иштерин колдоп, өз тагдырын партия менен байланыштырып, 1932-жылы анын катарына мүчө болуп өткөн.

Т. К. Кулатов ошол кезде эле турмуштун ачуу-татуусун жакшы түшүнүп, оптимисттик сезимге жан дүйнөсүн байытып, акылдын тунуктугуна эгедер болгон. Шахтерлордун айтуусуна караганда, айлык акы алуу баракчасына кол койгон кезде: «Менин колум совнаркомдун колундай, карагылачы», — деп карсылдап күлчү экен. Анын оозуна жараткан сала бергенби, бекеринен республиканын Эл Комиссарлар Советин жетектеп калбаптыр.

1937-жылы Т. К. Кулатов өлкөдө уюштурулган биринчи шайлоого катышып, СССР Жогорку Советинин депутаты болгон. Ошол биринчи чакырылгандан тартып, тогузунчу чакырылышына чейин катары менен СССР Жогорку Советинин депутаты болуп шайланып келет. Ошондой эле Кыргыз ССР Жогорку Советинин депутаттыгына да тогуз жолу үзгүлтүксүз шайланган.

1938-жылы жумушчу табынын даңктуу өкүлү, жөнөкөй, чала сабат киши экендигине карабастан, Кыргыз ССР Эл Комиссарлар Советинин Аткаруу Комитетинин төрагалыгына шайланган. Бул өтө жооптуу кызматта 7 жыл иштеген.

1945-жылдан 1978-жылга чейин, 33 жыл катары менен Төрөбай Кулатович Кулатов республиканын Жогорку Советинин Президиумунун төрагасы болуп, мамлекеттик эң жогорку посттун башында турду.

Жалпысынан 40 жыл бою Кыргызстан Компартиясынын Борбордук Комитетинин бюросунун составы-

на кирип, чоң саясатка аралашты. Алтымышынчы жылдары Алматадагы партиялык жогорку мектепти сырттан окуп аяктады.

Катардагы жөнөкөй жумушчу-шахтер ушундай узак мөөнөт бою республиканын мамлекеттик жогорку кызматтарында иштеп, өзүнүн өтө жөнөкөй, өтө ак ниет, дайыма калктын камын өз кызыкчылыгынан жогору коё билген, тубаса акылман кишинин, жумушчу табынын татыктуу өкүлүнүн сыймыгы болгон улуу аксакалыбыздын өмүр жолу ушундай.

Бүгүн Т.К.Кулатовду кандайдыр бир кызмат абалынан пайдаланып, кыянатчылык кылгандыгын, же советтик законду бузгандыгы жөнүндө кыпындай да факты менен эч ким акараттай албайт.

Жетекчилик үчүн айрыкча, республиканын башындагыларга пакизалык, кеменгерлик, асылзаадалык, инсанкердик керек экендиги ушул кишинин басып өткөн жолдорунан так көрүнүп турат. Албетте, Т.К.Кулатовдун жетекчилик иши анын чөйрөсүнүн камкордугу менен да толукталып турган.

Ошону менен кошо анын акыйкатчыл, чынчылдык мүнөзү, дилинин тазалыгы, турмуштагы токбайсыктыгы, жанында иштеген жолдошторуна, айрыкча жаштарга өзүнчө эле чоң сабак үлгү болгон. Алардын көпчүлүгү Т. К. Кулатовдой таза эмгек өтөөгө умтулушуп, аксакалдын айткандарын ак пейилдери менен аткарышкан жана ага ар тараптуу сунуш, кеңештерин айтып жардамдашкан.

Жер-жерлерге чыгып эл менен болуу, эмгекчи элдин камын көрүү республиканын саясий абалын туюп турууга мүмкүндүк берген. Область, райондорду кыдырып келгенден кийин дайыма министрлерге, Министрлер Советинин Председателинин орун басарларына, Компартиянын Борбордук Комитетинин катчылары менен бөлүм башчыларына кайрылып, мүмкүнчүлүккө жараша өзүнүн элден чогултуп келген өтүнүч суроолорун канааттандыруунун аракетин жасаган.

Мунун баарын ал маданияттуулук такт менен иш жүзүнө ашырган, өз сунуштары менен мага да келип

турган. Бирок, көп олтуруп убакытты албай жалаң ишке тиешеси болгон маселе туурасында гана убакыт короткон.

Т. К. Кулатов объективдүү, калыс, адамгерчиликтүү жана кеңири масштабда ой жүгүртө билген, кудай ырыскысын зубаласын бийик көтөргөн киши болгон. Аны менен түрдүү маселелер боюнча жолугушуп сүйлөшкөн учурда, айрыкча кадрлар маселесинде принципиалдуулук алдыңкы планда турган.

Эч качан кадрларды уруусу, жашаган географиялык чеги боюнча ылгап, жердеш деп жан тартканын сезгеним жок. Анын түшүнүгүндө бир гана кыргыз эли, жалпы кыргыз журтчулугу болгон.

Элдин биримдигин сактоо үчүн акылынын жеткендигинин бардыгын иштеди. Эгерде Кыргызстандын жетекчилери, бардыгы болбогондо да көпчүлүгү Төрөбай Кулатовдой ак дилден, асылзаадалык менен аракет жасаганда биздин руханий дүйнөбүз дагы канчалык даражага бийик көтөрүлөт эле.

Турмуштун тажрыйбасына бай, баамчыл, акылман киши катарында жогорку деңгээлдеги кызматта үй-бүлөнүн, бөтөнчө жетекчинин аялынын ролу жөнүндө да айтып калаар эле. Эгерде сенин кызмат абалыңдан пайдаланууга үй-бүлөң аралашып кетсе, жеке ишиңе гана эмес, жалпы талапка, коомдук ишке зыяндуу экендигин баса белгилеген.

Булардын баарын Т. К. Кулатов бекеринен айтпаса керек. Мисалы, ал кишинин үй-бүлө мүчөлөрүнөн, биринчи кезекте байбичеси Ташбекова Салима эженин бийликтин мүмкүнчүлүгүнөн пайдаланып, кандайдыр бир законго ылайык келбеген иш жасаганын эч ким айта албайт. Т. К. Кулатовдун республиканын мамлекеттик жетекчилигинде узак мөөнөттө үзгүлтүксүз, үзүрлүү эмгектенгендигин купуя сыры да бир жагынан ушундан уламдыр.

Т. К. Кулатов эр жүрөктүү, кыргыз элинин абийри жана келечеги үчүн күрөшкөн инсан болгон.

Ал кишинин айткандарына караганда республиканын Эл Комиссарлар Советинин төрагасы болуп

жүргөн жылдары 3 жолу И.В. Сталиндин кабыл алуусунда болуп, өтө маанилүү маселелерди чечиптир. Бул өзү, ошол кезде баарынын эле колунан келе бербейт болчу.

Ошол жолугушуунун бирине окурмандардын көңүлүн бура кетейин. Кыргызстан КП(б) БКсы жана өкмөтү Фрунзеден Рыбачьеге чейин темир жол сала турган болушуп, бул маселени Союздук өкмөттүн алдына коюу максатында Т. К. Кулатовду Москвага жиберешет. Аны В. М. Молотов кабыл алып, өлкөдөгү абалдын кыйынчылыгына байланыштуу республиканын суроо-сунушун колдобой, кийин чечебиз деп койгон.

Бул тууралуу Т. К. Кулатов телефон менен Кыргызстан КП(б) БКсынын биринчи катчысы А. В. Вагговго билдирет. Ал болсо сөзсүз түрдө И.В.Сталинге кирип, маселени чечүүгө аракет кыл деп сунуш кылат. Т. К. Кулатов И. В. Сталиндин жардамчысы А. Н. Поскребышевге кайрылып, кабыл алууга жазылат. Ал киши кабыл алуу түнкү саат 12ден кийин боло тургандыгын эскертип, мейманканадагы телефондун номерин жазып алып, кошумча кабарлай тургандыгын айтат.

Ошол учурда И. В. Сталин түн ичинде да саат 3-4кө чейин иштетчү экен. Түнкү саат бир чендерде Кремлге И. В. Сталинге чакырылат. Т. К. Кулатов маселенин маанисин И. В. Сталинге түшүндүрүп, сунуш кылынган темир жолду куруу үчүн рельс, шпал бөлүшүн жана Союздук темир жол министрлигинин адистери долбоордук-сметалык документтерди иштеп чыгууга жардамдашуусун өтүнөт.

И. В. Сталин: – *Темир жол менен эмнени ташыйсыңар? Аны ким курайт? – деп сурайт.*

Т.К. Кулатов темир жол аркылуу алыскы бийик тоолуу Тянь-Шань жана Ысык-Көл областтарынан айыл чарба продукцияларын ташып, ал жакка техника, башка жабдуулар, курулуш материалдарына окшогон эл чарбасына керектүү жүктөр ташыларын түшүндүрөт. Ошондой эле жүргүнчүлөрдү ташуу үчүн

да пайдаланыла тургандыгын кошумчалайт. Эгерде рельс, шпал бөлүнүп берилсе, элди көтөрүп, жолду өзүбүз курабыз дейт.

И. В. Сталин: – *Бул маселе менен сиз В. М. Молотовдо болдуңузбу? – деп сурайт.*

Т. К. Кулатов ал кишиге болгонун, анын «Мамлекеттин мүмкүнчүлүгү жок, республиканын өтүнүчүн азырынча колдой албайбыз» – деп айтканын билдирет.

И. В. Сталин ошол замат телефондон В. М. Молотовду өзүнө чакырат. Ал беш мүнөттөн кийин ВКП(б) БКнын Генеральный секретарынын кабинетине кирет. Төрөбай Кулатович ордунан туруп, өзүн ыңгайсыз сезип саламдашуу үчүн утурлай басадын дегенде И. В. Сталин олтура бериңиз деп токтотуп коёт.

Анан В. М. Молотовго кайрылып: – Вячеслав Михайлович, жолдош Кулатов сенде болуптур. Азыр мага рельс, шпал бөлүп берүү жана курулуштун долбоорун иштеп чыгууга жардамдашуу өтүнүчү менен кайрылды. Темир жолду эл көтөрүп өздөрү курууга даяр экендигин айтты. Албетте, бизде кыйынчылык көп, ошондой болсо да кыргыз жолдоштордун өтүнүчүн колдоп коёлу, жолду курууга уруксат берели. Сен аларга жардам бер. Кандай дейсиң? – деп сурайт.

– *Сиз айтсаңыз мен каршы эмесмин, – дейт В. М. Молотов.*

Ушинтип 1940-жылы ноябрь айында СССР Эл Комиссарлар Советинин жана ВКП(б) БКнын атайын чечими чыгып, андан кийин жогоруда айтылган темир жол курулуп ишке кирген экен. Жолдун курулуш маселелерин Кыргызстандын партиялык-советтик органдарынын жетекчилери чечишип, анын иш жүзүнө ашышына И. В. Сталин менен В. М. Молотов ушундайча катышыптыр.

Мына ошондуктан бул темир жолубузду тарыхый жол десек ага толугу менен татыктуу болот.

Борбордук Комитеттин бөлүм башчысы, кийин Фрунзе шааркомунун төрагасы, Кыргызстан КП БКнын катчысы катары Т.К.Кулатов менен жакын иштеп калдым. Экономикалык жана социалдык

өнүгүү маселелери Борбордук Комитетте, өкмөттө каралып чечиле турган. Кадр саясаты, идеялык саясий багыттары КП БКнын жана анын бюросу тарабынан жүргүзүлгөн.

Т. К. Кулатов КП БКнын бюро мүчөсү, Жогорку Советинин Президиумунун Председатели катары ушул маселелердин туура чечилип, талкууланышына эң активдүү катышкан. Бюронун заседанияларына жоопкерчилик менен даярданчу. Каралган маселелер боюнча өзүнүн көз караштарын, түшүнүгүн дайыма айтат. Кайсы гана маселе болбосун, аны социалдык-экономикалык абал менен тыгыз байланышта карап, өз ой-пикирин далилдей алган. Өзүн айкын иликтеп, иштиктүү сунуштарын киргизген.

Бюродо айрым учурларда маселе курч коюлуп, талаш-тартыштар көбүнчө биринчи менен экинчи катчылардын ортосунда чыккан учурларда Т.К.Кулатов өзүнүн кылдаттык түрдө айтылган калыс оюн дайым ортого салып, эки тараптын пикирин бир бүтүмгө келтирүүгө далалаттанып, абалды жеңилдеткен, ага Борбордук Комитеттин катчылары, бюро мүчөлөрү чоң урмат менен мамиле кылышчу.

Анын эң сонун мүнөздөрүнүн бири – өтө жупуну жана жөнөкөйлүгү. Жаш балдар менен да, аксакалдар, жөнөкөй эмгекчилер жана жетекчилер менен да бирдей мамиледе, тең укукта сүйлөшө билген, өзүнүн кызмат абалын эч качан жогору койгон эмес. Ким менен болсо да урматтап мамиле жасаган.

Т. К. Кулатовдун жакшылыгын, кишичиликтүү жайдары элесин мен дайыма жүрөгүмдө сактайм. Бул кишинин ысмы аттын кашкасындай болуп сакталып калат, жасап кеткен зор эмгектери Кыргызстандын тарыхынан көрүнүктүү орун алат.

КУЛАТОВ ПАРТИЯЛЫК ТАЗАЛООГО ДУУШАР БОЛГОНДО

(Төрөбай Кулатовдун жардамчысы
Октябрь Жекшеновдун эскерме жазмаларынан)

1977-жылы жазылган чөнтөк дептерден. Т.Кулатов мага башынан өткөргөн төмөнкүдөй окуяны айтты берди:

«1934-жыл. Кызыл-Кыядагы шахтыда забойщик болуп иштеймин. Күндөрдүн биринде мени шаардык комитетке чакырып калышты. «Сен жаш коммунистсиң. Өсүшүң керек», – дешти мага. Ал жерге барсам мени Кызыл-Кыя кенинин профсоюздук комитетинин төрагалыгына дайындап коюшту. Ошондо партиянын катарына өткөндүгүмө бир жыл толду эле. Ал убакта Кызыл-Кыя шаардык партия комитетинин биринчи катчысы Бруксер деген еврей киши болчу. Арадан көп өтпөй ал мени өзүнө чакырып алып: «Жолдош Төрөбай, сен карамагындагы артык баш уйларды уюмдун мүчөлөрүнө сат!» – деп буйрук берди. Кантип эле ушундай болсун деп жолдо аябай ойлонуп шахтыда иштеген бухгалтер аялга айттым. Ал ордунан так секирип: «Жок, андай болбойт. Уйларды сатканга эч акыңыз жок. Бул мыйзамсыз иш. Уйлар өкүмөттүкү. Алар шахтерлор үчүн сатылып алынган. Аларга сүт берип турушубуз керек. А тиги Бруксер сизди алдап, өзүнүн жакындарына уйларды алып бергени жатат. Аны сиз билбейсиз. Кийин жоопкерчилиги сизге жүктөлөт. Андан көрө Фрунзеге телефон чалып БК профсоюзга акылдашып көрүңүз», – деди.

Ырас эле ошентейин деп Фрунзеге телефон чалдым. Сүйлөшсөм алар да жанагы бухгалтер Сидоркинанын айтканын макул көрүштү. «Уй сатууга сиздин эч кандай укугуңуз жок. Уйлар өкүмөттүкү. Шахтерлор сүт ичсин деп аларды биз сатып бергенбиз», – деп чындыктын көзүн ачышты.

Ошо мезгилде шахтерлор жашаган жайларда бир-эки күн эс алып, профилактикадан өтүп кетишчү. Жанагы уйлардан сүтү мына ошол жайларда абдан керекке жарачу. Арадан эки-үч күн өткөндөн кийин

биринчи катчынын иш бөлмөсүнө бардым. Болгон ишти болгондой айтып бердим. «Уйлар өкүмөттүкү экен, аны мен саталбайт экенмин»,— дедим. Ошондо Бруксер ордуна тура калып үстөлүн бир муштады. Анан: «Эй, көзүңө кара, чоң болуп бололек билимдүүдөй көрүнөсүң да»,— аябай жини келди. А мен болсом: «Баары эле мүмкүн эмес деп жатат. Демек мүмкүн эмес экен да»,— деп жерди карадым.

Арадан көп өтпөй Сергей Миронович Кировдун өмүрүнө кол салууга байланыштуу өлкө боюнча партиялык тазалоо жүрө баштады. Бруксер тазалоодон өтүүчүлөрдүн тизмесине мени да коштуруп коюптур. Ал тизме шаардын бардык көрүнүктүү жерлерине чапталган. Эл арасында мен жөнүндө күбүр-шыбыр сөз тарап кетти. «Эми эмне болуп кетээр экен»,— деп башым катты. Бир аз коркуп да калдым. «Кап, Бруксер уйларды сатпадың деп түбүмө жетет окшойт»,— деп ичимен ойлонуп жүрдүм.

Акыры тазалоо башталган күн да келди. Ал биздин клубда болду. Акырын залды карасам алдыңкы катардын бүт баарын биздин шахтерлер ээлешип алыптыр. Президиумдан менин фамилиям аталаар замат эле (бечара, кийинчерээк өлүп калды, уулу азыр Оштун обкомунда иштейт) Волчков деген орус шахтер ордуна тура калып: «Кулатовду ким билбейт? Кечээ эле көчөдө штаны жок жүрбөдү беле? Аны ким тааныбайт? Андан көрө башкаларды байкагыла. Аны жөн койгула!»— деп сөзүн бүтүрбөй залдагылар кол чаап жиберди. Ошондо олтурган бүт эл мени аман алып калды. Тазалоо бүттү. Бруксер жеткен шумшук турбайбы, болор-болбос иш үчүн менден аябай катуу өч алгысы келген экен.

Р.С. Октябрь Жекишеновичтин Кулатов жөнүндө көп эле кол жазмалары калса керек. Тилекке каршы мындан башкасын алууга мүмкүн болбоду. Көп жылдар бою аксакалдын жардамчысы катарында иштеп жүрүп баа жеткис материалдарды топтосо керек эле. Бирок жогорудагы кичинекей үзүндүдөн Кулатовдун чыныгы башаты даана көрүнүп турат.

ПЕЙИЛ ЖӨНҮНДӨ ОЙ

Улуу жараткандын алдында баарыбыз бирдейбиз. Жер үстүндө канча пенде жашаса, ар биринин өзү ишенген чындыгы бар. Алмуздактан бери адам баласы акыйкат, асыл чыкдыкты тынымсыз издеп келатат, бирок анын айныбас жеткен маанимаңызын табуу эч кимдин колунан келбейт. Ошондуктан канчалык кыйын даанышман болбосун, эч ким: «Мен акыйкат акыркы сөздү айттым»,— деп чорт кесалбайт. Себеби ошол эле акыйкат сөздүн артынан биз билбеген, али туйбаган дагы далай кыртыштары, тарам-тарам салаалары, ойго келбеген оркойгон катмарлары чыгат. Ошентип кечээ күнү эле биз туу туткан ишеним акырындык менен өзүнүн күчүн жоготуп, жаңы бир ишенимге орун бошотот. Айлампна сыяктуу тынымсыз жүрүп жаткан адам жан дүйнөсүндөгү бул кубулуш бу тиричүлүктө бүтпөйт. Ошон үчүн адам баласынын жүрөгү ак менен каранын, өлүм менен өмүрдүн, чындык менен жалгандын, сүйүү менен жек көрүүнүн күрөшү жүргөн чексиз майданга айланган. Ошол эки карама-каршы күчтөн кимиси үстөмдүк кылып кетери көкүрөктө топтогон билимине, зиректигине, ыймандуулугуна, акыл дараметине жараша болот.

Биз баарыбыз жараткандын алдында бирдейбиз. Бирөөбүз караңгы күчтөрдүн жетегине берилип, азгырыктуу дүйнөнүн кумарына баш отубуз менен кирип, өзүбүздү өзүбүз актыктын жолунан айнытып, кутулбас дартка чалдыгып жатканыбызды билбейбиз. Акыл-эсибизди, жан дүйнөбүздү, бассактурсак ой-санаабызды ээлеп алган өлүк дүйнөнүн кулу болуп калганыбызды элес албайбыз. Мындай мещандык көз караш азыркы кезде бүткүл коомдун тамыры, сөөгүнө чырмалып, өзөгүнө, негизги күрөө тамырына айланып баратат. Мунун акыры руханий дүйнөнүн чордону болуп турган адам баласына жакшылык алып келбейт. Адамдын асыл сапаттары улам бирден жоголуп олтуруп акыл-

эсти деградацияга жеткирет. Ал гана турсун бүткүн коом илдетке чалдыгып, өзүнөн өзү ичинен ирип, улуусу кичүүсүн укпаган, бирини бири алдаган, карөзгөйлүк менен карасанатайлык бийлик кылган мезгилге туш келет. Биздин ата-бабаларыбыз ошон үчүн «пейил оңолбой заман оңолбойт» деген нуска кеп айтышкан. Азыр биздин пейлибиз бузулуп турган чак. Каниет кылууну, сабыр-канагат кылууну унутуп коюп, алдым-жуттумдукка, ачкөздүккө, дүйнөпараздыкка жаныбызды жеп кирип бараткан учур. «Эй, бурадар, жаныңдын амандыгын, жан дүйнөңдүн тазалыгын ойло! Өлүү дүйнө сага опо болуп бербейт, акыретке кеткениңде ыйманың таза жолдош болот»,— деп айткан кожобуздун сөзү угулбайт. Же: «Эй туугандар! Баарыбыз жапатырмак иштесек заман оңолот. Уурулук кылганды токтоткула! Рухий дөөлөттөрдү сактайлы, баарыңар менден үлгү алгыла»,— деп элди тартипке чакырган Ажобуздун үнү угулбайт. Сыягы, жакынкы аралыкта биздин пейлибиз оңолбойт окшойт. Себеби босогого берүү заман келип калды. Анын бийлик жүргүзө турган өзүнүн мыйзамдары бар. Биз сыртыбыздан канчалык маданияттуу, билимдүү, адамгерчиликтүү көрүнбөйлүк, ал эми иш жүзүндө бөрү замандын жетегине түшүп карышкыр кейпин кийип кете бербиз. Элдин калың катмары жылдан жылга жакырланып, жетим-жесирлердин, багаркөрөрү жоктордун ый-муңу, азап-тозогу коомду ого бетер алсыздандырып, аны чоң илдетке кириптер кылары шексиз. Адам рухунун тазалыгын сактоого шарт түзүп, ал үчүн бүткүл кудурет-күчүн жумшабаган, миңдеген жылдар бою жаралган рухий дөөлөттөрдө күнүмдүк жашоонун муктаждыгына айландыра албаган коом келечек үчүн кам көрүп жатабыз деп калп эле элди алдайт.

Келечекке кам көргөн коом эң алгач элдин курсагын ток кылыш үчүн ыңгайлуу шарт түзүп берет. Адамдар арасындагы мамиле, байыртадан келаткан каада-салт, башкача айтканда жөрөлгө-жосун,

жүрүм-турум эрежелери бекем сакталып, адеп-ахлам маселелери биринчи орунга чыгат. Кылымдар бою ашталып биротоло ийине жеткен элибиздин жөрөлгө-жосулун чанып, маданияттуу болдук деп мактанганыбыз бир пул. Нукура элдик көөнө салттарыбызды бекем тутуп, аны терең аздектеп, канчалык эгемендүү болсок да эсирип кетпей, суу ичкен булагыбыздын айлана-тегерегин таза сактасак гана өзүнчө журт, түтүн булаткан эл болобуз. Биз дүйнөнүн башка элдерине өзүбүздүн улуттук өзгөчөлүгүбүз менен гана тааныла алабыз. Бирок ошол өзгөчөлүктү өзүбүз азырга чейин терең аңдыбай, баамдап сезбей, аны кеңири илимий изилдөөлөргө албай жатабыз. Антүзгө бүгүнкү күндө чама-чаркыбыз жетишпейт деп актанабыз. Бул үчүн чама-чарктын деле кереги жок. Ага болгону көкүрөктү күйгүзүп, арз-аваз кылып эңсепип турган каалоо менен өркүндөп өскөн улуттук аң-сезим болушу керек. Ар бир кыргыздын патриоттук сезими ойгонушу лаазым. Жеке керт башынын кызыкчылыгынан алда канча жогору турган рухий дөөлөттөр жөнүндө жанын түйшөлткөндөр гана келечекте улуттун туткасы болуп калууга арзыйт.

«ТАЗА БОЛУУДАН ӨЙДӨ ЭЧ НЕРСЕ ЖОК...»

(Абдубаит Тажыбаев менен маек)

– Абдубаит Тажыбаевич, Төрөбай Кулатовдун туулгандыгына жүз жыл болуп калыптыр. Ошо жөнүндө эмне дээр элеңиз?

– Эл арасында ысмы ардак менен айтылып жүргөн адамдын жүз жылдык маарекесин өткөрүп туруунун өзү чоң иш. Буга биздин азыркы өкмөт башчылары атайын токтоп кабыл алып жакшы иш-чараларды белгилешти. Аксакалдын 90 жылдыгы да чоң салтанат менен өткөн болчу. Аталууга ат, атасызга ата болгон, эли журтуна күйүмдүү мындай инсан арабызда сейрек туулат. Мен мына ошондой улуу адамдын жердеши, замандашы болуп калгандыгыма аябай сыймыктанам.

– А кишинин адамдык сапаттарын кандай баа берер элеңиз?

– Аны менен тагдыр буйруп жүзмө жүз көрүшүп же сүйлөшүп калган адамдар менен пикирлешип калсаң эч убакта жаман сөз айтышпайт, жалаң гана жылуу, оң баа беришет. Анткени ал өзүнүн жүрүш-турпаты, мамилеси, сөзү менен адамды өзүнө тартып, кандайдыр бир аруулук берип турчу. Өзүмчүл, тууганчыл, жердешчил эмес эле. Деги эле андан кекирейген сыланкороздуктун, бой көтөрүүчүлүктүн жыт-жыбыры сезилчү эмес. Улуу жөнөкөйлүктүн маданиятын анын туруш-тулкусуна биротоло сиңип калгандай туюлчу. Мындай таза, асыл адамды мен жолуктура элекмин.

– Баса, сиз Төрөбай Кулатов менен качан таанышкансыз?

– Биринчи жолу аны 1949-жылы көрдүм. Анда мен педагогикалык окуу жайда окучумун. Үйүмө каникулга келген элем. Бир убакта атам: «Уулум, үстөлдү даярдай кой, мейман келе жатат», – деди. Тезинен апама жардамдашып ары-бери дасторконду жая койдум. Аңгыча эшиктин алдына машина келип ток-

топ андан эки адам чыкты. Анын бири Кулатов экен. Аны дароо тааныдым, анткени элден угуп жүрчүмүн. Анын бир кулагын ат тиштеп алган деп. Карасам бир кулагы жок экен. Колуна суу куйдум. «Өмүрүң узун болсун!» – деп бата берди. Ошондо ал кишини биринчи ирет көрдүм, атам менен сүйлөшкөн сөздөрүн эшиттим. Атам Ноокат районунун Сталин атындагы колхозунда башкарманын төрагасы болуп иштетчү. Айыл чарба жумуштарына байланыштуу район боюнча чоң жыйын өтүп Кулатов ошого катышканы атайын келген экен. Үйүбүздө мейман болуп бүтүп кайтарында да колуна суу куйдум. Ошондо экинчи жолу батасын алдым. Мен өзүмчө жоруп жүрөм, Төрөбай аксакалдын батасы менен өз өмүрүмдө бир топ ийгиликтерге жетиштим го.

– Ошо алгачкы жолу көргөнүңүздө сизге таасир калтырган кандайдыр бир өзгөчөлүгү байкалдыбы? Анткени биринчи алган таасир адамдын эсинен көпкө чейин чыкпайт эмеспи?

– Туура айтасың. Ошондо чай ичүү аземи аяктайын деп калганда сырттан бирөө кирип атама бирдеме деп шыбырады. Атам экөөбүз эшикке чыктык. Айылда бир орус тилдүү кишинин аялы бар болчу. Ошол келиптир: «Мен Кулатов менен көрүшөт элем», – деп. Атам болбой койду. Ал аял да кетпей койду. Атам акыры аял жөнүндө Кулатовго айтты эле ал киши: «Туура, аны тааныймын. Үйгө кирсин!» – деди. Биз сыртка чыгып турдук. Кулатов аял менен бир топ сүйлөштү. Аял кеткенден кийин үйгө кирсек: «Шахтыда иштеп жүргөндө бул эженин бозосун көп ичкенмин. Аябай жакшы бозо салчу. Акчабыз калбай калса карызга да берип турчу. Ошол күндөрдү кантип унутайын. Мен бул жерде экендигимди угуп учурашайын деп эле келиптир», – деди. Кулатов эч кимдин көңүлүн калтырбаган, өткөн күндөрүн эстен чыгарбаган, бирөөдөн жылуу сөзүн аябаган адам экендигин ошондо бир байкаганмын.

– Кийинки жолу качан, кандай жагдайларда жолугуштуңуз?

– Окууну бүтүрүп келгенимден кийин райондук деңгээлдеги кызматта иштедим. Көп эле жыйындарда көрүп жүрдүм. Бирок бир дасторкондо олтуруп сүйлөшкөнгө мүмкүнчүлүк болгон эмес эле. 1965-жылы Араван менен Ноокат райондору биригип, анын аткаруу комитетинин төрагасынын орун басары болуп шайландым. Ошо жылы Кулатов менен бир дасторкондун үстүндө кенен-кесири баарлаштым. Кайырлашып жатам: «Жакшы иштегин, карапайым адамдардын көңүлүн калтырба», – деп бир топ акыл насааттарына айтты.

Бийиктерээк Ноокат райондук аткаруу комитетинин төрагасы болуп иштеп калдым. Ошол жерден 1967-жылы Москвадагы Жогорку партиялык окууга кеттим. Окууда жүргөнүмдө Кыргызстандын элчилери аркылуу мени чакыртып алып анча-мынча ээрдем бери турду. Кээде Москвага барып калганда машаарасына салып алып шаардын четине чыгарып ашырып келчү. Ошондогу аксакал менен өткөн сүйлөшүүм эсимден эч чыкпайт. Азыр ойлосо, ал мага жеп-кештерин айтып аталык камкордугун жасап турган экен.

Окууда келип жаңыдан уюшулган Ала-Бука районунун партиялык комитетинин биринчи катчылыгына дайындалдым. Кийин Өзгөн, Кара-Суу райондорунда биринчи катчы болуп иштедим. Кайсыл гана жерде иштесем Төрөбай Кулатов кызмат абалыма байланыштуу тез-тез жолугушуп пикир алышып турдум.

– Сизден тизиндей же мындай иштеримди кылдым деп сураган учуру болгонбу?

– Жакшы өзүнүн кызыкчылыгы үчүн менден эч нерсе сураган эмес. Өкмөттүн иштери бүткөндөн кийин: «Абдуубаит, мени Иялга алып барып койчу», – дээр эле. Иялда жашаган агасы Атабек аксакалдын үйүнө барар эле. Иягери шахтыда бирге иштеген жолдошторун чакырып алып өткөн-кеткендерден, балалык, жаштык куряктарынан кыюу аңгеме куруп олтурушчу; каникул ишин-шөкөттү, ырым-чыгымды түк жак-

тырчу эмес. Бар нерсеге канагат, жокчулукка сабыр кылып карапайым, жөнөкөй олтурушту жакшы көрчү.

– Кулатов өзүнүн айлына көп келчү эмес эле деген сөздөрдү мурда угуп жүрчүмүн. Бул туура эмес экен да, Абдуубаит аке...

– Ар кимге өзүнүн туулган жери Мекке деген сөз тегин жерден чыкпаса керек. Айрыкча мен Ноокатта иштеп турган учурумда аксакал кээде телефон чалып туулуп өскөн айлы жөнүндө сурай берчү. «Кимдер эмне кылып жатат, эли-журт тынчпы?» – дечү. Көзү өтүп кеткен адамдар жөнүндө угуп калса, түштүккө иш сапары менен келгенде сөзсүз алардын үйлөрүнө барып бала-чакаларына куран окутуп келчү. Иш менен жүрөт элем деп бурулбай койсо да эч ким андан таарынбайт эле. Адамгерчиликтин эң жөнөкөй, эң улуу парзы маркумдарга куран окутуу эмеспи. Мурдагы муундун өкүлдөрү жакшы билишет, маркумга куран окутуу да күнөө катары эсептелип, айрымдар партиялык жаза алышып, а турсун кызматынан да кол жуушкан. Чектен ашкан мына ушундай идеологиялык кырдаалды да башыбыздан өткөргөнбүз. Бирок Төрөбай Кулатов ошондо адамгерчиликтин чегинен чыкпай ыймандуулугун жогору сактап келген.

– Мына ушул эскермелерди окуп жаткан окурмандарга, келерки муундарга кандай каалоолорду айта кетээр элеңиз?

– Менин деле жашым бир топко барып калды. Партиялык, өкмөттүк иштерде жүрүп канчалаган кызматкерлерди көрдүм. Алардын айрымдары өз көмөчүнө кул тартып, өзүм дегенде өпкө-жүрөгүн каккан тууганчылыктын касиетинен бетине көө сүртүлсө, айрымдары мансапка жетип алгандан кийин эч кимди көзүнө илбей, эч кимден коркпой өкмөттүн ишине далай кыйынчылыктарды кетирди. Айрымдар мамлекеттин мүлкүн талап-тоноп, атасынан калган мурастай мамиле кылып жеп-ичкендиктен кызматынан шыпырылып, эл алдында уят болуп олтуруп калды. Бу бийлик деген колдун кири. Ал атаңдан калган дүйнө, мансап эмес. Элдин, абийириндин алдында таза

болуудан өйдө эч нерсе жок. Биз сөз кылып жаткан Төрөбай аксакал жалаң гана элдин көйгөйүн ойлоп жүрүп, элге ак, адилет кызмат кылам деп жүрүп өтүп кеткен улуу инсан. Ар түрдүү бийлик бутагында олтурган кыргыздын атуулдары Кулатовдой болгондо, же ошондой болууга аракет жасаганда гана биздин өлкөбүз кризистин сазынан, бороон-чапкындын кесепетинен аман-эсен чыгып гүлдөп өнүгөт. Мына ушуну эстен чыгарбоо керек.

Р.С. Абдубаит аксакал азыркы күндө ардактуу эс алууга чыгып, небере-чөбүрөлөрүнүн алдында, өзүнө окшош кадырман карыялардын арасында күчлү-күчтүү жашап жүрөт. Өлкөбүздүн өнүгүсүнө салмактуу салымын кошуп, көптөгөн бийлик адамдары менен бирге иштегенден кийин келечек муундарга айтайын деген оозунда данектүү сөзү, наам-парасаты, жетик амал казынасы бар аксакалдын айткандарын биз таберик катарында кабыл алышыбыз керек деп ойлоймун. Ылайым өмүрүңүз узун болсун!

«СТАЛИН МЕНЕН ЖҮЗМӨ ЖҮЗ СҮЙЛӨШКӨН КЫРГЫЗ ЭЛЕ»

(Эсенали Саитов менен маек)

Кулатов жөнүндөгү китептин биринчи басылышына Эсенали акенин бир кичинекей эскерүүсүн даярдайын деп жүрүп чолом тийбей калган эле. Китеп жарык көргөндөн көп өтпөй Эсенали аке менен бетме-бет Кызыл-Кыяда жолугушуп калдым. Сүйлөшүп олтуруп Кулатов жөнүндө эскердик. «Эгемберди, — деди аксакал, — менин бүткүл өмүрүм мына ушул «Жал», азыркы «Кулатов» чарбасында жетекчилик кызматтарда жүрүп өттү. А киши келген сайын тосуп алып узатчумун. Бу чөлкөмдө а кишинин мендей жакшы билген адам жок. Анан кантип китебиңе мени кошподоң?» — деп таарынычын айтты, ыраматылык. Кийинчерээк тагдыр буйруп Эсенали акенин небере кызын уулума алып бердим. Куду-сөөк болуп калдык. Качандыр бир кезде пайдасы тийбесе эч зыяны тийбейт деп Эсенали акеден Кулатов жөнүндө уккандарымды жазып койдум эле. Эмесе, Ноокат жергесинде чоң атак-аброю бар, кадыр-баркы эл арасында кеңири сиңген, ардактуу эс алууда жүрүп, уул-кыздардын, небере-чөбүрөлөрдүн жакшылыктарын көрүп кеткен ыраматылык Эсенали аке Саитовдун эскермелерине назарыңыздарды бурам.

— Эсенали аке, өзүңүз айттыңыз: «Кулатовду менчелик жакшы билген киши бул чөлкөмдө жок», — деп. Эгер ошончолук эле жакшы билсеңиз а киши кантип Совнаркомдун төрагасы болуп шайланып калган? Сизге ушул окуя жөнүндө айтып берген беле?

— Аңгемени кызыктуу жеринен баштата турган болдуң. Бул окуя 1938-жылы июль айында болуп өтөт. Кыргыз ССРинин Жогорку Кеңешине шайлоолор жүрө баштайт. Төрөбай акенин талапкерлиги да көрсөтүлөт. Ошондогу саясатта жумушчу табынан саясий кадрларды чыгаруу негизги орунда турган экен. Карапайым жумушчулардын арасынан жогорку кызматтарга

көтөрүү маселеси курчуган убакта Кулатов депутат болуп 1937-жылы СССР Жогорку Советине шайланган эле. Анан депутаттар борборго барышат. Ал бул жакта жүргөндө эле талапкерлиги Кыргыз Республикасынын Эл Комиссарлар кеңешинин төрагалыгына коюлган экен. Өзү муну жакшы билип билбейт. Фрунзеге барганда вокзалдан атайын кишилер тосуп алып мейманканага жайлаштырышат. Жуунтуп-тарантып, сылап-сыйпап, үстүнө жаңы кийимдерди алып берип, бою келишкен сымбаттуу кыргыздын жигитин Борбордук Комитетке алып барышат. Ошо кезде Вагов Алексей Власович Кыргызстан КП БКнын биринчи катчысы болуп иштетчү экен. «Сенин талапкерлигиңди Эл Комиссарлар кеңешинин төрагалыгына коюп жатабыз. Сага чейин бул кызматка талапкер кылып он алты адамдын документин Москвага жиберсек өтпөй калды. Сен он жетинчи адамсың. Бул жөнүндө эмне деп ойлойсуң. Пикириң болсо айт», – дептир аны кабыл алган А. В. Вагов. Төрөбай аксакал ары-бери ойлонуп: «Эгер Москвада мага чейин он алты адамды туура көрбөсө, анда мени деле бекитпейт. Мени жөн эле коюңуздар. Кыйнабаңыздар. Мен өзүм иштеп көнүп калган шахтыма кайра кетемин», – деп жооп берет. «Жок-жок, – дейт Вагов, – жалгыз сенин талапкерлигиңди Москва колдоп жатат. Сен эми Кызыл-Кыяга кетпейсиң. Ушул жерде иштейсиң. Эртең сессияда чыгып сүйлөйсүң. Бирок ашыкча эч нерсе айтпа, кыска, так сүйлөп трибунадан түшүп кет. Биз сага жардам көрсөтөбүз». Бул сөздү угуп бир аз шердене түшөт экен.

Сессия учурунда Кулатовдун талапкерлигин Вагов өзү көрсөтүштүр. Өмүр баянына, жумушчу табынын алдыңкы өкүлү экендигине токтолуп, акыр аягында Москвага документтери жиберилген он алты талапкер өтпөй, жалгыз гана Кулатовдун талапкерлиги өткөндүгүн кошумчалап коюптур. Зал мындайды күткөн эмес окшойт тым-тырс болуп олтуруп калыптыр. «Суроолор барбы?» – дейт Вагов. Бир топтон кийин бирөө: «Кандай билимиңиз бар?» – деп сурайт. Ку-

латовдун ордуна Вагов: «Билими жөнүндө сураштын азыр эч кандай кажети жок. Билим алуусун Төрөбай Кулатов сөзсүз улантат», – деп жооп берет. Андан ары башка суроону күтүп олтурбай: «Кана, кимде-ким Төрөбай Кулатовдун талапкерлигин Кыргызстан Эл Комиссарлар кеңешинин төрагалыгына туура деп эсептесе кол көтөрсүн!» – дейт. Залдагылар тегиз кол көтөрөт. Ошентип кечээги шахтердун багы ачылып мамлекеттеги эң чоң кызмат орунуна олтуруп калат. Бул бакыт, бул тагдыр. Бул Кудай Тааланын берген насип-олжосу. Бешенеңде болсо көрөсүң деген сөздүн мааниси ушул.

– Дагы бир нерсе жөнүндө сурайын дедим эле. Согуш учурунда Кулатов армия үчүн сакталган буудайдын кол тийгис бөлүгүн оорукта ачка калгандарга таратып жиберип, өлүмдөн араң калган деген сөздөрдү уктум. Ушул ыраспы? Ушу жөнүндө аксакал сизге айтып берген беле?

– Ооба, бул көпчүлүккө дайын окуя. Мен өз оозунан бир эмес, бир нече жолу ар кандай учурларда укканмын. Өзүң билесиң, эски адамдардын арасында Сталин жөнүндө көп сөз болот. Аксакал да кыргыздардын арасынан Сталин менен бетме-бет сүйлөшкөн жападан-жалгыз адам.

1945-жыл болсо керек. Согуш аябай күчөп, бул жакта калган эл жалаң: «Бардыгы фронт үчүн!» – деген ураандын алдында эмгектенип жаткан болот. Партип аябай катуу. Ошол жылы эгин-тегин жакшы болбой Кызыл-Кыя шаарынын кенчилери ачкалыкка дуушар келет. Өлкөбүзгө ташкөмүр да аябай керек болуп жаткан учур. Ошондо Кулатов биринчи катчы менен сүйлөшүп, жоопкерчиликти өз мойнуна алып, эски жылдын түшүмүнөн резервдик буудайды ордуна коюп коём дейт да кенчилерге буудайды таратып жиберет. Ушул иш ушул боюнча эле калмак. Бул иш-аракет боюнча кимдир бирөө Москвага кат жазып билдириптир. Кат Микояндын колуна тийген экен. Арадан бир ай өтпөй Микоян: «Бул абалды Сталинге өзүң түшүндүр. Абал абдан оор экендигин билесиң. «Мен

өз мойнума алалбаймын. Тез арада жетип кел», – деп кабар берет. Кулатов сөз эмне жөнүндө бараткандыгы жакшы түшүнөт. Жүрөгү шуу дей түшөт. Анткени согуш учурунда резервдик буудайга жалгыз Сталин өзү гана уруксат берчү. Ансыз эч нерсе чечилчү эмес. Атууга өкүм болгондор канча! Сырттан үй-бүлөсүнө, бирге иштегендерге эч сыр бербейт. Бирок ичинен бүт баары менен коштошот. Кетип жатканда вагондун терезесинен Кыргызстанды кыя албай кайра-кайра карайт. «Кайра кайрылып келемби, ошол жакта биротоло каламбы?» – деп санаага батат.

Москвага барганда түз эле Микоянга түшүптүр. «Сен эмнеге ээнбаштык кылдың? Эми Сталинге эмне деп айтабыз? Катуу жазага туш келишиң ыктымал», – деп аябай кейиптир. Кулатов түзүлгөн оор кырдаалды түшүндүрүүгө аракет кылыптыр. «Анда, – дептир Микоян, – Молотовдун атына түшүнүк кат жаз», – дептир. «Мен орусча жазалбаймын. Өзүң жазып бер», – дептир Кулатов. Микоян башын чайкап, оор күрсүнүп алып түшүнүк катты жазып колуна карматыптыр. Кулатов кол коюп: «Молотовго өзүң эле кирип чык. Бир нерсе десе ушул жердем», – дептир. Бир убакыт өткөндөн кийин Микоян сырттан кирип: «Сени Молотов чакырып жатат. Барып жолук», – дептир. Эмне болуп кетти экен – деп ойлоп Молотовго барса ал: «Сени Сталин чакырып жатат», – дептир. Сталиндин кабинетине барып эшик кагып кирсе, ал басып жүргөн экен. «Кире бер!» – дептир Сталин. Үстөлгө олтургузуп: «Иштер кандай?» – деп сураптыр. «Иштер жакшы. Элдин жашоо тиричилиги оор болсо да жеңиш үчүн баарын жасап жатабыз», – деп чечкиндүү жооп бериптир. Бир аздан соң: «Өзүңдүн иштериң кандай?» – дептир. «Өзүмдүн иштерим да жакшы», – дептир. Сталин Кулатовго түз карап туруп: «Кыргызстанда согуштан качкандар барбы?» – десе, анда ал: «Виздин эл согуштан эч качан качкан эмес, андай адамдар бизде жок», – дептир ишенимдүү. «Мен кыргыздарды билем. Туура айтасың», – дептир. «Жеңиш үчүн бардык аракеттерди жасап жатабыз, жолдош

Иосиф Виссарионович», – деп ордуна өйдө тура калыптыр. «Отур ордуна, мага өзүңдүн жекече кандайдыр бир өтүнүчүң барбы? Болсо тартынбай айт», – дептир Сталин. «Бар өтүнүчүм, – дептир Кулатов. – Жолдош Сталин, мен иштей албай кыйналып жатам. Мени кызматымдан бошотуп коюңуз». Эмне себептен сени бошотот экенмин?» – деп сүрдүү үнү менен сураптыр. «Мен бул кызматта иштей албай жатам. Билимим жетпейт экен. Чала сабат адаммын. Көп кагаз иштерине түшүнбөй жатам, – деп жооп бериптир. Ошондо Сталин ордуна туруп, бөлмө ичинде ары-бери унчукпастан тамекисин тартып жүрөт да бир кезде «Эч нерсе эмес, жолдош Төрөбай Кулатович, – мен деле чала сабат адаммын. Бирок мени революциянын өзү билимдүү кылып такшалтты. Бүгүнкү негизги маселе – жеңишке киришүү. Өз элиндин маанайын жерге түшүрбөй, көңүлүн көтөрүп, келечегибизге бекем ишендир. Бизге сендей адамдын идеясынын бекемдиги керек. Ата Мекенин, өз элин, жерин сүйгөн адам катары кызмат кыла бер. Ал эми жанагы өтүнүчүңдү согуш бүткөндө карап көрөрмүн. Бара бер!» – дептир. Кулатов: «Рахмат, жолдош Сталин!» – деп кабинеттен чыгып кетиптир. Кулатовдун өзүнүн айтуусу боюнча ошондо анын өмүрү кылдын учунда турган экен. Ошондо тылда жашаган миңдеген мекендештерибизди ачкалыктан аман алып калып, кийинки жылы резервди өз ордуна койдуруптур.

– Эсенали аке, жогоруда Кулатовдун Сталиндин – бир жолу жолугушканын айттыңыз. Менин угушумча, ошо согуш жылдары дагы бир ирет Кулатов үчүн оор кырдаал түзүлгөн деп угуп жүрөм. Ошол туурабы же жөн эле элдер айтып жүргөн курулай сөзбү?

– Жок, үкөм, калк айтса калп айтпайт. Кулатов жөнүндө жөн жерден чыккан тегин сөз эч качан эшитпедим. Бул мындайча болгон. Бир жолу ушул айылга келип сүйлөшүп олтурганыбызда өзү айтып берген эле. 1943-жылы кар аябай оор түшүп бизде тоют жетпей койлор көп кырылып кетиптир. Бул кабар Москвага жетип республиканын ишин Борбордук Комитет-

тин жыйынында карай турган болуп калат. Вагов менен Кулатов Москвага жөнөйт. Жолдо баратышып эмнеси болсо да чындыкты айталы дешип экөө макулдашат. Маселе каралып жатканда Вагов экөө биргелешип макулдашкан сөздү сүйлөбөй эле: «Бизде абал жакшы, бардык иш жайында», – деген сыяктуу көтөрүңкү маанайда отчет берип кемчилдиктерди жаап-жашырып коет. Кулатов аны угуп олтуруп айран-таң калат. Ваговдун саясатына түшүнө бербейт. Бир кезде Сталин: «Дагы ким сүйлөйт?» – деп сураганда Кулатов сөз алат. Ал абалдын болгонун болгондой айтып келип сөз аягында: «Урматтуу Борбордук Комитетинин бюро мүчөлөрү! Кыргызстандагы түзүлгөн оор кырдаал үчүн Борбордук Комитеттин эч кандай күнөөсү жок. Буга мен жетектеп келаткан Министрлер Совети күнөөлүү. Бул түздөн-түз менин ишим. Токотту биз даярдайбыз. Ошон үчүн мени күнөөлөңүздөр», – дейт. «Отур ордуңа!» – деп Сталин колун жаңсап отургузуп коёт. Жыйын аяктайт. Жыйындын кандайча болуп бүтөрүн эч ким билбейт. Кулатов ичинен: «Эми жоопко тартылам. Кандай жаза алаар экенин», – деп сабыры суз болуп мейманкага келет. Жанында биринчи катчы Вагов да бар. Ал да эмне дээрин билбей үтүрөйгөндөн үтүрөйт. Эртеси Маленков Кулатовду өзүнө чакырып алып: «Тезинен республикага кайтып кетип кал. Барып ишти кыл. Вагов бул жерде калат. Барганыңдан кийин анын үй-бүлөсүн бул жакка көчүрүп жибер», – дейт. Ошентип ал өзүнүн чынчылдыгы, тууралыгы, принципалдуулугу, жалган айталбастыгы үчүн Сталиндин запкысынан кутулуп кайра келип өз ордуна иштеп калат. Жанагы Вагов деген катчыбыз өзүмдү сактаймын деп жалган сүйлөп алып ошо бойдон Фрунзеге экинчи келбей, ишинен кол жууп кала берет.

– Согуш бүткөндөн кийинки жылдарда Кулатов аксакал Сталин менен дагы жолуккан учурлары болсо керек. Ошо жөнүндө ортоңуздарда сөз болгон эмеспи?

– Сөз болгон. Кантип болбосун. 1948-жылы аксакал Москвада өткөн Борбордук Комитеттин Пленуму-

на барат. Пленум аяктагандан кийин аны өз кабинетине чакырат. Кирип республиканын ал-абалы жөнүндө айтат. Элдин согуштан кийинки маанайын түшүндүрөт. Бул убакта Сталин: «Эсиндеби, мен сенин өтүнүч-арзыңды согуш аяктагандан кийин карап көрөм деген элем. Мына, эми сени кызматыңдан бошотом. Ушуга макулсуңбу?» – деп сурайт. Кулатов ордуна тура калып: «Ыракмат сизге!» – дейт сыпайыгерчилик менен. Кулатовдун мойнунан бир оор жүк түшкөндөй болот. Ошондо Сталин ага түз карап туруп: «Сен эми республиканын Жогорку Кеңешинин Президиумунун төрагасы болуп иштейсиң. Мына ушул кызмат сага абдан жарашат. Талапкерлигинди сессияга сунуш кылдырам. Эгер депутаттар сага ишеним көрсөтсө төрага болосуң», – деп жылмайып коёт. Дагы бир аз туруп: «Ал эми сенин ордуңа Өзбекстанда иштеп жүргөн киши барат. Ал өтө билимдүү, ишкер, жакшы адам», – дейт болочок Министрлер Советинин төрагасына мүнөздөмө берип. Сталин менен кайырлашып чыга берерде: «Окуунду улантып окуп жатасыңбы?» – деп сурап калат. «Ооба», – дейт Кулатов. «Уланта бер окуунду, ишинди да мындан ары жакшы аткар!» – деп узатып коёт. Оо баякы жылы Сталин атайын Ваговго телефон чалып: «Кулатовго мугалим дайындап окуткула!» – деген буйрук бериптир. Ошондон бери ал билимин жогорулатып окуп жүргөн экен.

– Кулатовдун айылдагы үйүнүн салынышына сиздин салымыңыз көп деп уктум. Ошо жөнүндө айтып берсеңиз?

– Аксакалдын айылда өзүнүн үйү жок болчу. Мейман болуп келип кетип жүрчү. Чоң уулу айылга көбүрөөк келчү. Атабек аксакал бул маселе боюнча мага айтып, кийин Узак келгенде үй салуу боюнча сүйлөштүк. Мен колумдан келген жардамды бердим. Узак да карап турган жок. Тууган-уруктар кол кабыш кылышып жиберди. Ошентип үй да бүттү. Аксакалды чакырдык. Ошондо эс алууга чыккан эле. Бирок келе бербеди. Бир жолу гана келип, ошол үйдө түнөп, эли-

журт менен акыркы жолу учурашып кетти. Азыр Кулатовдун үйү деп айылдын көркү болуп турат. Эгер ошондо бул маселеге бир аз кош көңүл болуп койсом имарат салынбайт эле. А киши бул маселеге анчалык кызыккан деле эмес экен. Балким, Узак аракет кылбаганда үй салуу маселеси ишке ашпайт болчу.

Р.С. Эсенали аке менен баарлашуунун өзү мен үчүн чоң сыймык. Ал ушул чөлкөмдүн бүткүл маселесин ийне-жибине чейин билчү. Кандай гана меймандар Ноокат районуна келбесин, алар сөзсүз Апшыр-Атаны көрүп кетүүгө куштарланчу. Аларды тосуп алып узатуу аземинин баарын мына ушу Эсенали аке аткарчу. Эч качан кабагым-кашым дегенин уккан жокмун. Өз элин, жерин сүйгөн асыл адам эле. Кулатовдун таалим-тарбиясын, дубасын алган адам эле. Кулатовду айлы менен байланыштырып турган данакер эле. Бул дүйнөдөн Эсенали акенин көзү өткөндө анын атын эшиткен улуу-кичүү, алыс-жакындагылардын баары кайгырып акыркы сапарга узаткан учур азыр деле көз алдымда. Кулатов аксакалдын жүз жылдык мааракесине арналып чыгып жаткан бул китепте Эсенали акени эскерип коюуну өзүмдүн адамдык парзым деп эсептедим. Ылайым жаткан жайыңыз жайлуу, топурагыңыз торко болсун!

«АКСАКАЛДЫН ЖАРДАМЫ ТИЙБЕГЕН АДАМ ЖОК»

(Шамшы Кадыров менен маек)

Менин маектешим Шамшы Кадыров Ноокат районунан чыккан, өндүрүш тармагында көп жылдар бою үзүрлүү эмгектенип, азыр ардактуу эс алууда жүргөн ардагер. Ушул кезде да коомдук иштерге жакшы катышып, өзүнүн башынан өткөргөн бай тажрыйбасын кийинки муундарга өрнөк катары айтып келе жатат. Эл арасында кадыр-сыйга ээ. Шамшы Кадыров Төрөбай Кулатовдун 90 жылдык мааракесине карата «Жөнөкөй, улуу инсан эле» деген эскерүү китепчесин чыгарган.

– *Шамшы Кадырович, сиз өзүңүз Кулатовдун кадрымын деп эсептейсизби?*

– Албетте, Төрөбай Кулатов аксакал менин жеке турмушумда, өмүр жолумда көп жакшы сөздөрүн айтып, жарыгын тийгизип келген адам. А кишинин өзү, үй-бүлөсү менен 1953-жылы Фрунзедеги финансылык-кредиттик техникумга барганда таанышкам. Ошондон баштап мени көзөмөлгө алып, жылуу сөздөрүн айтып, таалим-тарбия берип, ар бир өмүр баскычтарымда саресеп салып келген. Ар дайым сыймыктануу менен мен Кулатовдун кадрымын деп айтып келатам. Аксакал Москвада, Бишкекте, Ташкентте, Алматада окуган студенттерге да көп жардам берген. Ошондуктан мен айтаар элем, Кыргызстандагы бир нече муундун өкүлдөрүнө түз же кыйыр түрүндө сөзсүз Кулатовдун жардамы тийген, алардын баары ушул аксакалдын кадрлары.

– *Кечиресиз, өзүңүз жакшы билген айылдаштарыңыздын, жердештериңиздин арасынан аксакалдын камкордугуна ээ болгондордун аты-жөнүн айта кетсеңиз...*

– Андайлар көп, маселен, Алибай Калмурзаев, Саид Калмурзаев, Сейдалы Мойдунов, Мирзали Абдурахманов, Абибила Асанов, Калык Ырысов, Ураим Гулматов, Турсунбай Шамурзаев. Булардын дээрлик баары аксакалдын кеп-сөзүн эшитип, үйүнө барып туз-

даамын татып калган адамдар. Ар биринин тагдырына кийлигишип, туугандык жардамын берип, керек учурда кызматка коюуга да таасирин тийгизген.

– *Аксакал менен болгон өзүңүздүн байланышыңызды айтып берсеңиз?*

– 1956-жыл университеттин эконо-юридикалык факультетине экзамен тапшырып өттүм да айылга келдим. Жалгыз уул элем. Атам мени молдо Жээнбайдын кызына үйлөп койду. Келинчегим менен кайрадан Бишкекке кеттик. Шаарга келсек бизди Кулатовдун «Чайкасы» күтүп алды. Кайнатам: «Балдарым баратат», – деп телефон чалып коюптур. Анан бизди ВДНХга аксакалдын дачасына алып барды. Ошол жерде 5–6 ай жашадык. А киши жумушуна келгенде мени машинасына салып алып университетке жеткирип койчу. Кайтканда ала кетчү.

Кийин келинчегим тигүү фабрикада иштеп жүрүп, ошол жерден квартира алдык. Квартирага көчкөнүбүздө жүгүбүздү «Чайкага» салып көчтүк. Ар кандай майрамдарды үй-бүлөбүз менен бирге тосчубуз. Менин келинчегим Марзияга Салима жеңебиздин жардамы көп тийди. Кеп-кеңешин, жылуу сөзүн аяган жок. Азыркы күнгө чейин ыраазычылыгыбызды айтып бүтүрө албай келатабыз.

– *Ошол кездерде эсиңизде калган кандайдыр бир окуялар жөнүндө да айтып берсеңиз?*

– Менин эсимден кетпей жүргөн бир окуя бар. Муну ар дайым эстеймин. Бул окуя Исхак Раззаков менен байланыштуу. Бир жолу Төрөбай Кулатов экөөбүз дачада эс алып сейилдеп жүргөнбүз. Алдыбыздан Исхак Раззаков чыкты. «Кайда баратасыңар!», – деди. Аксакал: «Жөн-жай эле сейилдеп жүрөбүз», – деди. «Жүргүлө, анда миллиард ойнойбуз», – деп калды Раззаков. Бирге барып ойной баштадык. Мен аксакал менен, ал өзү жалгыз ойномой болду. Бизди Раззаков бат эле утуп алды. «Утулуп калдыңар го», – деди. Анда Кулатов: «Болуптур, утулганыбызды жууп берейин», – деди да мени үйгө жөнөттү. Үйдөн үй кызматчысы менен майда-чүйдө, коньяк алып келдик. Экөө өткөн-кеткенди сүйлөшүп, бири бири менен тамашалашып, бир топко оюнду улант-

тык. Раззаков: «Бу жигит ким!» – деди. Кулатов: «Бул менин тууганым болот, университетте окуйт», – деди. Ошондо Раззаков: «Жакшы оку, бизге өзүбүздүн улуттан чыккан мыкты кадрлар жетишпей жатат», – деп айтты. Ушул күнгө чейин кыргыздын эки атактуу инсаны менен миллиард ойногонум эч эсимден чыкпайт.

– *Көп жыл ар кандай кызматтарда иштедиңиз. Ошол учурларда аксакалдын айткан кандайдыр бир сөздөрү эсиңизде барбы?*

– Ырас айтасың, Кызыл-Кыяда бир нече ишкананын жетекчиси болуп жүрдүм. Кийин Оштогу облпотреб союздун төрагасынын орун басары болдум. Тогуз жыл арак заводунун директору болуп иштедим. Арак заводунда иштеп жүргөнүмдө Төрөбай Кулатов тез-тез телефон чалып ал-абалымды сурап турар эле. Дайым сүйлөшүп бүтөрдө: «Шамшы, сен даары салынган бочканын үстүндө олтурасың. Өзүңдү этият карма, абайланып, таза жүргүн. Жаман ишке аралашпа, напсиңди тый», – деп айтчу. Мен аксакалдын сөздөрүн эч назарымдан чыгарчу эмесмин.

– *Айылдаштарынын арасынан кимдер менен катташып туурар эле?*

– Айылга келген сайын бир тууган агасы Атабек аксакалдыкына сөзсүз келчү. Өзүнүн үйү жок болгондуктан келе турган жери ошол үй эле. Анан кийин Калмурза Мадалиевдин үйүнө көп барчу. Калмурза аке он жети жыл айылдык кеңештин төрагасы, кийинчерээк алты колхоз бириккен совхоздун директору болуп үч жыл иштеген. Кадыр-барктуу, дасторкону дайым жайылып турган адам эле. Төрөбай Кулатов менен тартынбай сүйлөшүп, сырдашып, акылдашып жүргөндүктөн бул жакка келген сайын анын үйүнө бурулбастан кетпейт эле. Ошондой эле Малаев Алимбек, менин атам Абдилаев Кадыр, Нарматов Мойдун, Гапар, Тагай, Маманазар, Пахридин, Аманбай, Тайир, Калил, Тешөбай аксакалдардыкына барып, же аларды бир жерге чакырып алып чер жазышып сүйлөшчү. Булардын көбү менен тууган, теңтуш, дос-жар болуп өттү. Кээде мени менен телефон аркылуу сүйлөшкөндө аларга жолугуп

салам айтып койгун деп суранып калчу. Аманбаев Бадалбай үкөсүнүн үйүнө да барып турчу. Эсенали Саитов менен да мамилеси абдан жакшы эле.

– Аксакал эс алууга чыккандан кийин сиз менен тез-тез сүйлөшүп турчу экен. Ошондо баатырлык наамын албай калгандыгына кейиген сөзүң уктуңуз беле?

– Жок, ага эч кейиген эмес. Бир жолу аксакалдын үйүндө чай ичип олтурган элем. Бир кезде уулу Узак: «Ата, көчөдөгү элдин баары: «Кулатов баатыр болбой калды, ага баатырлык берилбейт экен», – деп сүйлөшүп жүрөт. Кокустан менден сурап калса кантип жооп берейин?» – деп сурап калды. Баарыбыз аксакал эмне деп айтаар экен деп анын оозун карадык. Колундагы чайды шашылбай ичип пиаласын үстөл үстүнө койду да минтип жооп берди: «Баатыр болбой калгандыгым абдан жакшы болду. Менин алган ордендеримдин өзү эле алда канча баатырлыктан ашып кеткен. Анан дагы баатырлыкты берсе, эки жолу баатыр болуп кетпейминби? Менин эч арманым жок, уулум. Баатырлык наамды алганымда: «Бу кишинин албаган эч нерсеси калбады, баарын алып бүттү» – дешип тезирээк эле көмүп коюшмак. Албаганымдан кийин эл арасындагы күбүр-шыбыр эч качан токтобойт. Ошентип эл оозунда менин атым эрмек болуп калат. Эл оозунда жүргөндөн артык жакшы нерсе барбы, жок». Күнү бүгүн дагы бул сөздөр кулагыма жаңырат. А киши чынында эле көп нерсени алдын ала көрө билген даанышман экен. Бүгүнкү күнү куду өзү айткандай талаш-тартыш бүтпөй келе жатат. Анын өмүр бою өз элине жасап кеткен иштери эч нерсе менен бааланбай турган касиетке ээ. Өз элин сүйгөн адам гана ошол кишидей жөнөкөй, таза, адилет, айкөл болуп жашап өтөт. Ушуну эстен чыгарбайлы.

– Окурмандарга эмне каалооңуз бар?

– Аксакал өзүнүн ийгиликтерин жарыя кылып айта берчү эмес. Бирок калайык калк баарын көрүп, билип, көкүрөгүндө сактап жүрөт. Ошондуктан мындай өмүр буйруган улуу инсандын баскан жолун эстен чыгарбай аздектеп жүрөлү. Анын баскан жолу Ата Мекенибиздин баскан жолу.

ӨЛҮМ ЖӨНҮНДӨ ОЙ

* * *

Жакында бир досумду а дүйнөгө узаттык. Мазарга барган адамдарга ошол айылдын имамы убакыттан пайдаланып сөз сүйлөп жатты. Көңүлүм эч нерсеге чаппай, досум жөнүндө ойлонуп, эми гана оозу ашка жеткенде, эми гана кыйынчылыктардан арылып эл катары жакшы жашай баштаганда а дүйнө салып кете бергендигине кайгырып олтурдум эле. Молдонун сөздөрү жүрөгүмө уюй берди. Көрүстөнгө келген ар бир адам мына ушул өлүмдөн ибарат алышы керек. Өлүм ак, кары-жашты ылгабайт. Эртеби, кечпи баарыбыз келчү жай ушул жер. Ошондуктан тирүүчүздө жакшылык амалдарды кылып, бирөөлөрдүн көңүлүнө азар бербей, өлчү дүйнөгө азгырылып кетпей ыймандуу жашап өтөлү» – деп жатты. Менден бир аз арыраак олтурган эки жигит бул сөздөрдү эшитпей кечээ күнү сатып алган машиналар, эртеңки бизнеси жөнүндө сүйлөшө берди. Ичимден аларды аяп кеттим. Өлүм жөнүндө кылчалык ойлоп коюшкан жок. Бул жерге жөн гана көз көрсөтүү үчүн келишкендигин баамдадым. Ал эми имам: «Эй, тирүүлөр, мына бу көрүстөндө жаткан адамдардан ибарат, үлгү алгыла!» – деп какшап айта берди.

* * *

Бир жерден окуганымды же кимдир бирөөлөрдөн укканымды билбеймин. «Адамдын бул дүйнөдө кандай жашап өткөндүгү, кандай кадыр-сыйга ээ экендиги анын көзү өткөндөн кийин тажыясына келген адамдардын санына карап бааланат», – деген сөз эсимде калыптыр. Бул сөздүн чындыгы бар экендигине шек келтирүүгө болбойт.

* * *

– Адам канча жолу өлөт? – деп сурашыптыр бир даанышмандан.

– Үч жолу өлөт. Биринчи жолу ар-намысын жоготкондо, – деп жооп бериптир.

– Анан кийинчи? – деп сурашыптыр.

– Экинчи жолу өмүр-суусу түгөнүп жүрөгү токтоп калганда өлөт, – дептир.

– Үчүнчү жолу качан өлөт? – десе ал:

– Артында баскан изи жоголуп, аны жер үстүндө бир дагы адам эстебей калганда биротоло өлөт, – деп жооп бериптир.

Пайгамбарыбыздын: «Өлүм менен өзүңөрдү тазалагыла!» – деген осуят кеби бар. Кандай улуу сөз! Өлүм менен адамдагы текебердик, ач көздүк, сылаңкороздук, дүйнөкордук сыяктуу касиеттерди тазаласа болот экен. Өлүмдү ар дайым эстен жүрүңүң пайдасы мына ушунда турбайбы?

Атам жаткан мазардын айланасын тууган-уруктар болуп карап, кайтып келе жатсак кичинекей неберем: «Ата», – деп калды. «Эмне болду? – десе м»: «Оо кийин сиз өлгөндө мен да сиз жаткан мазардын айланасын тосуп коёмун», – деди. «Мейли, уулум», – дедим. Ичмен сүйүнүп калдым. Адам өлгөндөн кийин артында анын арбагын сыйлап, сөөгүн кордобой турган туяк калса кандай жакшы. Ошон үчүн адам көчү уланат да. «Өмүргө тойбойт адамзат», – деп казактын бир акыны ырдап кеткен. Бул чындык сөз. Улуу Гетенин «Фауст» чыгармасынын башкы каарманы Фауст миң жашка кирсе да өмүргө тойгон эмес. Мефистофель менен кудайдын ортосундагы келишим боюнча качан гана Фауст өзү эккен алмалардын түшүмүн жегенде өмүрүнө ыраазы болот. Ошондо гана анын жанын Мефистофель алып койгон экен. Бул улуу философияны кыргыздар: «Адамдын көзү бир ууч турпакка тоёт», – деп кыска гана айткан. Бирок пенде болгонуубуздан кийин эртеби, кечпи өлүм келерин эстен

чыгарбай ыймандуу болуп жүргөнүбүз абзел. Эби жок азгырыктуу каалоолордон алыс болгонубуз жакшы. Өлүмдү ойлогон адамдын өмүрү аруу сөздөргө арзый турганын унутпасак.

Кудай Таала тарабынан бизге берилген өмүр шагрен териси сыяктуу нерсе окшойт. Мына ушундай романды Бальзак жазган эле. Биздин каалаган нерсебизди кудай аткарганы менен өмүрүбүздү улам кемитип олтуратмыш. Эч нерсе каалабасак өмүрүбүзгө доо кетпейт экен. Адамдын дидары, көзү тойбой ар нерсени тынбай каалай бергендиктен өлүмдү өзүнө жакындатат. Демек ажал адамдын көксөөсүндө, кумар ышкысында жашайт экен да, кап...

Кандай адам өлсө да мусулмандар аны «жакшы адам эле», – деп коюшат. Өлүмдүн улуулугу мына ушунда. Өлүм бардыгын теңдейт, бардыгын кечирет, бардыгын тазалайт.

«АКСАКАЛДЫ ЭЛДИК БААТЫР ДЕП ЭСЕПТЕЙМИН»

(Техника илимдеринин доктору
Кушбагали Тажибаев менен маек)

– Кушбагали Ташибаевич, Сиз Төрөбай Кулатов менен кандайча жакындыгыңыз бар?

– Төрөбай Кулатовдун үй-бүлөсү менен ата-энем жакшы мамиледе болушкан. Айрыкча маркум апам, жайлары жаннатта болгур, Имарова Тургун бул үй-бүлө менен өтө жакын, карым-катнашта эле. Кулатовдун жубайы Салима эжебиз менен эже-сиңдидей мамиле кылышчу. Бул бир жагынан ата-энемдин Кулатов менен бир замандаш адамдар экендиги, пикирлеш, согуштун запкысын бирге көрүшкөндүгү, оор жылдарда атам колхоздо башкарма болуп, апам болсо көп жылдар бою азыркы Кулатов айылында айылдык кеңештин төрайымы болуп иштегендигинен болсо керек. Апам ошол кездерде биринчи, ага берилген багылып, элирип турган атты фронттогу жеңиш үчүн тыл ишинде эле чапкылап жүрүп күйүктүрүп койгон экен. Кайраты ташкындаган кайран апам ошондо өзү деле күйүккөн окшойт. Ошолордун баары кийин оору болуп чыкпадыбы. Экинчи жагы апам айылдык кеңештин төрайымы болуп турганда Салима эженин Төрөбай Кулатовго баш кошушуна көмөктөш, себепкер болуп, ошол кезде Салима эжеге айылдагы кадырлуу аял катары акыл-насааттарын айтып, турмушка кандайдыр жолдомо бергендигиндедир.

Балким апамдын Салима эженин айылдагы туугандарына, айрыкча энесине дайыма жакындан жардам берип, ошол кездеги, азыр деле оор маселе болгон турак-жай маселелерин чечүүдө көмөктөш болгондугундадыр. Менин оюмча эң негизгиси бул адамдардын өз-ара жылуу мамилелери алардын ички дүйнөсү, руханий көрөңгөсү шайкеш, окшош болуп тургандыгында болсо керек. Борбор шаар Фрунзе-

ден айылыбызга келген сайын Салима эжелер бизге белек-бечкек алып келишер эле. Бир жолу Салима эже апасынан мага белек берип жибериптир. Ал жеңи кыска жол-жолдуу, ак, сары, көк, кызыл, дагы кандайдыр түстөгү жибек жиптен токулган көйнөк эле.

– Аксакал менен жолугушкан күндөрүңүздү эскерип окурмандарга айтып берсеңиз?

– Төрөбай аксакал менен мен эки эле жолу жолугуштум. Фрунзедеги политехникалык институтунун тоо-кен факультетин бүтүрүп, тоо-кен инженери катары шахталарда, көмүр өндүрүшүндө иштеп жүргөн элем. Төрөбай Кулатов менен кесиптеш экендигиме сыймыктанчумун. Күндөрдүн биринде Кызыл-Кыя кен башкармасынын «Абшыр» көмүр разрезинде иштеп жүрсөм Худаяров Муктар деген курсташ досум Фрунзеден келип калыптыр. Ал: «Сен өзүңдүн чоң мүмкүнчүлүгүң менен бул жерде иштеп жүргөндүгүң жарабайт, сенин башың илимге кызмат кылыш керек», – деп үгүттөп салды. Ал өзү Академиянын тоо-тектеринин физикасы жана механикасы институтунда иштеп жаткан экен. Ошентип насип буюруп, мен да аталган институтта иштеп калдым. Ал кезде, 70чи жылдары турак-жай маселеси оор болчу. Көчөмөкчө кыдырып батирге баш-паана издечүбүз. Балалуу да болуп калган элем. Бирөөлөргө жалдырап батирде чакан үйлөрдө жашап жүрдүк. «Братская» көчөсүндө жашаган үй эч эсимден кетпейт. Тамтыгы чыккан, өтө жапыс, тар бөлмө болчу. Дайыма эле эстеп турсам да кире бергенде жапыс эшиктин жогорку алкагын дайыма эле сүзүп алчумун. Жашымда эч ийилбей, шартка да карабай кайкалап жүрсөм керек. Бөлмөнүн алдында керогаз жагаар элек. Кийинки алган башка көчөдөгү бөлмө да тар эле, 7 квадраттык метр эле, анын 1 квадратын печка ээлеп турчу. Бир кызык жери ошол кезде аспирант катары 91 рубль алчу элем, анын 30 рублин бөлмөнүн ээсине берчүбүз. Калган 61 рубли этке да, майга да, нанга, кантка да, баарына жетчү эле. Ал тургай коноктор

үзүлбөй, аларды да сыйлачубуз. Бир гана жери кээде классташтар чогулуп 7–8ден болуп келишкенде, канчалык тыгыз олтурсак деле бөлмөгө батпай, аялым, балам экөө чайды бергенден кийин тышта жүрүшөөр эле. Ошентип чындыгын айтканда кыйла эле жүдөп жүрдүк. Апам да келип балдарымды каралашып биз менен көпкө чогуу туруп калчу эле.

Бир күн апам мага: «Балам, убагында мен деле элге, өкүмөткө жан аябай кызмат кылгамын, Төрөбай аксакалдын кайын журтуна да көп жардамдарды бергемин, аларга бир кадырымды салып көрөйүн. Сен кабатыр болбо. Академиядан сага жакында үй тийбейт. Силер менен чогуу жашагандан кийин өкүмөт менин да эмгегимди эсепке алаар», – деп калды. Ошол сөздөрдөн кийин биздин ал-ахвалыбызды аксакалга жеткирген окшойт. Арадан бир топ убакыт өткөндөн кийин күтүүсүздөн эле сени Төрөбай Кулатов издеттирди, өзүнө чакырып жатат деп калышты. Аябай шашып калдым. Ал кезде Академия кызматкерлерин башкалардай эле чөпкө, кызылчага эки-үч жумага жибере беришчү. Ошондо чөпкө жөнөп жаткан элем, автобуска үлгүрүү керек эле. Ал кезде кийим-кечени сеткага эле салып алчубуз. Ошол сетка түйүнчөк менен эле кара жумушка кийген кийим менен Төрөбай аксакалга кирип барыпмын. Кыргыз ССРинин Жогорку Кеңешинин Президиумунун төрагасынын бөлмөсүндө катчы, башка улуттагы аял шашып-бушуп: «Жигит түйүнчөгүңүздү мындай эле коё туруңуз, мен кайтарып турам» – деп, аксакалга кийирди. Өзү жалгыз экен. Аксакал мени менен кол алышып учурашып, сыпайы, жакшы кабыл алды. Кесиптеш экендигибиз жөнүндө айтып өтүп, кайсыл тоо-кен өндүрүштөрүндө иштеп келгендигимди, азыркы илимий иштерим жөнүндө көп нерселерди сурады. Ал кишинин жөнөкөйлүгү, түз, ачык-айрым жана казактын талаасындай тегиздиги, кеңдиги мени эч апкаарыбай турган ахвалга, өзүмдү эркин жана ушул улуу инсан менен бирдей сезүүгө алып келди. Биз эркин, ачык сүйлөштүк.

Турак-жайга муктаждыгым жөнүндө, үй-бүлөм, ишим жөнүндө, турак-жайга Академияда кезекте турганым жөнүндө айттым. «Кезек боюнча дагы канча жылдан кийин квартира алгыдайсың», – деп сурап калды. Ахвалды бир топ жакшыртып айтайын деп, он жылдын ичинде алам го десем, кандайдыр абалда бир топ унчукпай туруп, «жыйырма жыл эмеспи», – деп ордуна козголуп койду. Кулатовдун Академиядагы абалды ийне жибине чейин биле тургандыгын сөздөрүнөн байкадым. «Сенин апаң элге, өкүмөткө көп жылдар бою жакшы кызмат өтөгөн, фронттогу жеңишти жакындаткан тылдагы баатырлардын бири, ошол эмгектерди, сенин жаш адис катары муктаждыгыңды эске алып, турак-жай жагынан жардам беребиз», – деди. «Менин атыма муктаждыгың, үй-бүлөң, аткарган иштериң жөнүндө кенен-кесири баяндап арыз жаз, арызыңды кыргызча жазсаң да болот, үй-бүлөң жөнүндөгү, жана башка керектүү справкаларды даярдай бер», – деди. Арадан көп убакыт өтпөй эки бөлмөлүү квартирага ээ болдум. Рахматыбызды айтайын деп, кеңешип, бир күн Салима эжеге Юстиция министрлигине бардым. Эжебиз ошол жерде иштешчү эле. Салима эже иштеримди, апамдын ал-ахвалын көпкө сурады. Ал-ахвалды сурашып бүткөндөн кийин мен Салима эжеге кайрылып, аксакал менен бирге биздин үйгө келип чай ичип кетиниздер деп өтүндүм. Квартиралуу болгонго сиздерден чоң жардам болду, сиздерге рахматыбызды айтпасак болбойт десем: «Кой, андай тебе, Тургун эжемди, силерди биз коноко чакырып жолугуша албай уят болуп жүрөбүз. Аман-эсен болсоңор болду, дагы чайлашаарбыз, эжемди биринчи биз чакырышыбыз керек», – деп койду. Кийин бул суроом менен даап кайра бара албай калдым. Ойлонуп көрсөм Салима эже, Төрөбай аксакал экөө бирдей окшошуп басмырт, жөнөкөй, бийик инсандар экен. Булар не деген гана асыл адамдар деген суроо жүрөктү жылытат... Алар билишимче эч качан бирөөлөргө кылган жакшылыгы үчүн эч нерсени үмүт кылган

эмес. Мүмкүндүк болсо кайра эле жакшылык кылууга даяр турушкан.

Биз Турусбеков көчөсүндөгү үйдө эки бөлмөлүү квартиралуу болгондон кийин үйүбүздөн конок үзүлчү эмес. Ал кезде мейманкана маселеси кыйыныраак болсо керек. Кулатов айылынан Фрунзеге келгендердин көпчүлүгү бизге келер эле. Көбүнчө балдарын окуу-жайга алып келгендер, ооруканага, же башка ар кандай иштер менен келгендер да 2-3, кээде 5-10 күндөп, а студенттер болсо айлап, жылдап туруп калышчу. Батпай калганда балконго, кухняга жаткан күндөрүбүз да болду. Ошол Кулатов аксакал жардам берип алган квартира көп эле азыркы Кулатовдук айылдаштарыма пайдасы тийди, сооптору Төрөбай атабызга кошо тийсин. Ошол биз турган үйдүн жанындагы үйдөн Төрөбай аксакалдын кызы Саадаттар да квартира алышкан экен. Апам Саадатты короодон жолуктуруп, катташып жүрүшсүн, тааныштырып коёюн деп чайга чакырган. Саадат, Даниал экөө балдары менен келишкен. Балдар анда биздики да, алардыкы да 4-5 жаштарда болсо керек. Алар сыпайы, жөнөкөй, бир сырдуу адамдар экен. Жакшы баарлашып калганбыз, бирок кийин жакшы катташа албай калдык. Тиричиликтин бүтпөгөн түйшүгүндө метеордой учуп күйүгүп, качан, кайда, неге жетерибиз да белгисиз, биз менен кошо убакыт да зымырап, жакшы адамдарга убакыт, көңүл бөлө албай калган учурларга өкүнөм. Илим иши ийне менен кудук казгандай деп таамай айтылган экен. Мен ушуну толук баштан кечирдим. Илимге үңүлүп отуруп көп нерседен калып калыптырмын. Салима эже менен көп жылдар катташбай, арадан көп жылдар өткөндө жолуксак, мени жакшы тааный албай калыптыр. Бир жолу кайсыл бир жыйында учурашып, Тургун эжеңиздин баласы болом десем: «Күлгөнүң аябай апаңа окшош экен», — деп, жылуу учурашты. Кийинчерээк Салима эже менен сүйлөшүп, техникалык илимдердин доктору, профессор болдум, ал турсун Кыргызстанда эле эмес, жалпы Орто Азиядагы кийинки муундагы илимпоздорунун арасынан

биринчи болуп илимий ачылыш жасадым, Төрөбай аксакал, сиздер берген жардам текке кеткен жок деп айтсам өз баласы ушул даражаларга, жыйынтыктарга жеткендей сүйүнүп: «Чоң иштерди аткарыпсың, азаматсың», — деп аябай ыраазы болду.

— *Биринчи жолу жолукканыңызды кеңири айтып бердиңиз. Аксакал мына ушундай жардамдарын көп адамга берген. Эми экинчи жолку кездешүү жөнүндө айтсаңыз?*

— Төрөбай аксакал менен экинчи жолу жолугушуубуз арадан көп жылдар өткөндөн кийин болду. Ал кезде пенсияга чыгып иштебей калган, бирок күчтүү, күүлүү, акыл-эси тунук бойдон эле. Ал эски аэропорттон Ошко учуп калган экен. Мен да айылга бара жаткан элем. Самолётту күтүп туруп калганда Төрөбай аксакал мага эмнегедир жылуу мамиле жасап, ишеним көрсөтүп, сүйлөшө кеттик. Мени тааныбай калган окшойт, себеби бир эле жолу баарлашканбыз да, анын үстүнө арадан көп эле жылдар өтүп кеткен. Мен жердеш экенибизди да, өзү жакшы тааныган ата-энем жөнүндө да айтканым жок. Анын себеби биз элибиздеги орчундуу маселелерге кирип кеткен элек. Сөздүн нугун бурбайын дедим. Бирок, биз бири бирине толук түшүнгөн, ишеним көрсөткөн жолоочу менен жолоочу сүйлөшкөндөй ачык, ошондой эле тең адамдардай көпкө сүйлөштүк. Ал кишинин ойчулдугуна, тунуктугуна, турмушту реалдуу таразалай ала турганына суктанып, ушундай улуу инсан менен жылуу, толук ишеним таризинде баарлашканыма кубандым. Ал киши кай жерликсиң, ким болуп иштейсиң деп да сураган жок. Ошондо мага Кулатовдун ишеними сүйлөгөн сөздөрүм, турган турпатым аркылуу гана берилсе керек. Негедир самолет көпкө учбай эки жолоочу көпкө сырдашып калдык... Негизи биз баарыбыз бул жарык дүйнөдө убактылуу жолоочубуз да. Төрөбай аксакал ошондо: «Балам, элдин пейили бузулуп бара жатат, бара-бара ушул нерсе коомдо көп кыйынчылыктарга алып келет» — деди. «Ушундай кете берсе

биз курган, азыр иштеп жаткан ишканаларыбыз та-лоонго түшүп токтоп калат, аларды жоготуп алабыз, анын артында жумушсуздук көбөйүп ишке жараган жаштарыбыз четке кетип калышат, ошондо биз башка өлкөлөргө көз каранды болуп калабыз. Өндүрүшчүлөр, илимдүүлөр, маданияттуу инсандар эмес, бийликти, байлыкты гана көздөгөн сокур саясатчылар төргө өтө баштаганда руханий жана материалдык жардылык көпчүлүк элдин башына келет, заман бузулуп, кийин көп жылдар бою кыйынчылыктардан кайрадан өтүүгө туура келет. Пейил бузулганда абийир да, кызмат да сатыла баштайт. Аягы жакшы менен бүтпөйт. Эл жетекчини, жетекчи элди сыйлабай калат», — деп айткан болчу. Бул 1978-жылдан бир аз кийинчерээк болсо керек. Төрөбай Кулатовдун ошондогу бир канча жыл илгери алдын ала айткан сөздөрүнүн бардыгы иш жүзүндө аткарылып, баарыбыз күбө болгондой, айтканындай эле болду. Кулатовдун көрөгөч, олуя адам экендигине ошол экинчи жолугушуудан бир топ жыл өткөндөн кийин толук ынандым.

— *Аксакал жөнүндө кийинки муундарга айтчу каалоо-тилегиңиз...*

— Төрөбай Кулатов өзү чынында эле замандаштары айткандай өтө басмырт, турмушта кыйынчылыктары да, жыргалды да, жокчулукту да, барчылыкты да бирдей көтөргөн инсан экен. Менин билишимче Төрөбай атабыз сабырдуу, популизмден такыр алыс, аз сүйлөп көп иштерди бүтүрүп, аны эч айтпаган, ар кандай мамлекеттик чоң, кыйын иштерди да ийине келтире ийлеп туруп аягына чейин бүтүргөн, жогорку адамгерчиликтүү, трайболизмдин кендирин кескен, жалпы карапайым кыргыз эли үчүн күйгөн кыраакы жетекчи болгон экен.

Төрөбай Кулатов сыяктуу улуу инсандардын басып өткөн өмүр жолдору өрнөк болоруна ишенем. Ал эми кээ бир элге «таанылып», ар кандай сыйлыктардын бир эмес эки жолку лауреаты болуп, ал эми иш

жүзүндө үч жолку плагиаттык инсандарды да эл, тарых өзү таразалайт. Эл дегениң чексиз Улуу Жараткан Алланын акыл-эсинин, көзүнүн, туюмунун кандайдыр бир бөлүкчөсү катары баарын көрүп, билип, туюп турат. Эл адамды анын айткан сөздөрүнөн, жараткан чыгармаларынан, жетишкендиктеринен эле эмес, анын турмушундагы кыймыл-аракетинен, жүрүш-турушунан, башка адамдарга, элге жасаган мамилесинен да баалоого дараметтүү. Элдин бир өкүлү катары Төрөбай Кулатовду эмгектин жана элдин баатыры катары эсептейм.

«АТАМ ТӨРАГА БОЛБОГОНДО КАСИЕТТҮҮ МОЛДО БОЛМОК...»

(Кызы Саадат менен маск)

– Сиз эске киргенде биринчи жолу атаңыз кандай оюнчук алып берди?

– Балалык чагымда атам бизге көп оюнчуктарды сатып берчү. Ар кандай белектерди алып келер эле. Ошол кездерде беш жашта болсом керек. Дагы мындай бир нерсени айта кетким келет. Балким бул атамдын жашынан көп кыйынчылыктарды көрүп чоңойгонунан болсо керек. Качан ал Москвадан учкан кезинде бизге толтура апельсин, мандарин алып келчү да: «Балдарым, көп-көп жеп тоюп алгыла. Көңүлүңөр каалаганча жегиле», – дечү. Азыр ойлосом атам абдан туура кылган экен. «Балдарым өксүбөсүн, кийин арман кылбасын», – дегени го.

Атам бизди өз эркибизге коюп чоңойтту. Эч качан: «Аны кыл, муну кылба! Аякка баспа, биякка баспа!», – деп бизге тыюу салган эмес. Биз тек гана атамдын жүрүш-турушунан үлгү алып тарбияландык.

– Эгерде атаңыз балдарга көзөмөл болууга чолосу тийбесе анда апаңыз көзөмөл кылса керек?

– Апам деле бизге катуу тыюу салып көзөмөлдөгөн жок. Азыр мен өзүмдүн балдарымды тимеле көздөн далда кылгым келбейт. Ар бир кадамын эсептеп турам. Бизди андай кылышчу эмес. Алар өздөрүнүн адамгерчилиги менен, салабаттуулугу, кечиримдүүлүгү, сабырдуулугу менен тарбиялаптыр. Ыйманызаат жөнүндө, уяттуулук жөнүндө кези келгенде акырын жөн-жай эле түшүндүрчү.

– Кичинеңизден, демек сиз өзүңүздүн атаңызды үлгү тутчу адам катарында сезген экенсиз да...

– Менин атам бир гана бизге, балдарына, үлгү болбостон көптөгөн адамдарга үлгү болчу адам. Жадакалса менин балдарым да таятасын өтө сыйлап, бардык жагынан ага окшошкусу келет.

– Сиз эмне үчүн өзүңүздүн балдарыңызды атаңыз сыяктуу тарбиялабадыңыз?

– Андай тарбия бериш ар кимдин колунан келе берчү нерсе эмес экен.

Ал табияттан, тубаса берилчү шык окшойт. Өзүнүн даанышмандыгынан, кыйындыгына карабай өтө жөнөкөй боюнча калгандыгына азыр аябай таң кала берем. Андай жөнөкөйлүктү эч качан атайын үйрөнө албайсың. Миң тарбиялансаң да андай жөнөкөйлүктүн келиши кыйын. Биз ата-энебиздин кылык-жоругун, кулк-мүнөзүн көп жагынан туурап чоңойдук.

Атамдын башкаларга кылган мамилеси мага абдан жагат. Ал ар дайым бөлөк адамдын көз карашын түшүнүп, сыйлоо менен өзгөчөлөнчү. Өзүн башкалардын ордуна коё билчү. Үйүбүзгө айыл-ападан көп конктор келе турган. Ошолор менен бирдей деңгээлге түшүп, сүйлөшүп жатканын көрчүбүз. Азыр эмне, мен өзүмдү эле алайын, бирөө менен мамиле кылганда көкүрөгүбүздө олчойгон эгоизм үстөмдүк кылып, өзүнчө эле кычырагандан кычырай беребиз. Мен мындайды бардык жерде эле көрүп жүрөм. Маселен, жумушта: «Койчу, кантип эле сен муну билбейсиң?» – деп көкүрөгүн көтөрүп калышат кесиптештерим. А эмне экен, адам бир нерсени билбесе билбейт да. Ошондон көп билем деп да көкүрөк көтөрүш керекпи? Ушул өңчөйдөн караганда атам чоң психолог, философ, даанышман экен. Бирок ошондой экендигин өзү билбесе керек.

Дагы эмнени айтсам экен. Атам бизди аябай сүйчү.

– Кантип сүйчү? Сүйгөндүгүн кантип билдирчү?

– Атам жумушка эрте кетип, кеч келчү. Чынын айтсам үйдө өтө аз көрчүбүз. Маселен, кечинде ал келгенде биз уктап калчубуз. Акырын биз жаткан бөлмөгө кирип, жууркандарыбызды жакшылап жаап, чачыбыздан, жүзүбүздөн жыттап, өөп акырын чыгып кетчү. Азырга чейин ошо кездеги атамдын дем-илеби менин эсимден чыга элек. Чыкпаса да керек.

– Балким балдарына болгон бул сүйүү сезим анын кечирээк бала көргөндүгүнөн болсо керек?

– Менимче, андай эмес. Анда кандайдыр бир пайгамбардык, жөнөкөй адамдан өзгөчөлөнгөн касиет бар эле.

– Эгерде атаңыз тагдыр буйруп Жогорку Советтин Президиумунун төрагасы болбой калса анда өмүр бою шахтер болуп жүрө берет беле же...

– Балким анда мугалим же касиеттүү молдо болмок. Кантсе да акылы тунук даанышман адам чыкмак атамдан. Адамдар сөзсүз аны айлана-тегерегинде ар дайым болмок.

Атамдын ошондой жогорку кызматта иштегендигин тууган-уруктары да, биз, балдары да анча сезген жокпуз. Анткени биз өтө жөнөкөй, жупуну жашадык. Ашыкча ыгым-чыгымга барбадык. Карапайым үй-бүлөдөй көпчүлүк эл кандай жашаса, биз да ошондой эле жашадык.

Бизди жакшы билбеген айланадагылар башкача кабыл алчу. Маселен, мен органикалык химия институтунда кичи илимий кызматкер болуп лабораторияда иштеп калдым. Ошондо жаңы жумушка чыкканымда: «Кулатовдун кызы бизде иштеп жатат экен», – деп бирден келип таң калып ишенбей карашыптыр. Мен аны байкаган эмесмин. Кийин курдаштарым айтып жүрбөйбү. Мен деле башкалар сыяктуу көкүрөгүмдү көтөрүп, атам чоң болуп иштейт деген кыялда өзгөчө шарттарды талап кылсам болмок. Жок, антпедим. Ата-энемдин тарбиясы андайга жол бербеди. Кээде уялып өзүмдүн фамилиямды жашырган учурлар болду. Айрым адамдар «Кулатова» деген фамилияны угуп алып, кошомат көрсөтүп, чын дилдиндегисин жашырып жаткандыгын көп байкадым.

– Сиз институтка өтүп жатканда атаңыз жардам берди беле?

– Эч кандай жардам берген эмес. Өзүм экзамен тапшырып, өз күчүм менен өттүм. Балким, мына бу Бишкекте экзамен тапшырган учурда мугалимдер Кулатова деген фамилиямды көрүшүп жардам беришкендир. Бирок мен аны эч бир сезгеним жок.

– Сиз турмушка сүйүшүп жүрүп чыктыңызбы?

– Ооба, ошентип чыккам.

– Күйөөңүз үчүн Кулатова деген фамилия кандайдыр бир роль ойногон жокпу?

– Ал үчүн эч кандай деле роль ойногон жок. А балким ойносо да керек. Бир аз жүрөксүздөнүп коркушу мүмкүн. Бирок өз ара мамилебизде чыныгы сүйүүнүн, сый-урматтын күчү өктөмдүк кылган. Күйөөм мага үйлөнүү менен кызматтан көтөрүлөйүн деген эмес. Ал өзүнүн жолу менен, мен өзүмдүн жолум менен келатабыз. Даниал баарына өз күчү менен жетишти. Мен, маселен, Камволдук-нооту комбинагында иштеп жүргөн учурда Кулатовдун кызы экендигимди билишип, комсомолдук комитеттин катчысы кылып шайлоону чечишиптир. Анан атама телефон чалышыптыр: «Кызыңызды комсомолдун катчысы кылсак болобу?», – деп. Атам: «Азырынча эрте, «жумушта өзүн көрсөтсүн», – деп коюптур. Ошентип шайланбай калдым. Азыр атама миң жолу ырахмат айтам. Менин тагдырыма кийлигишпей өз жолума койгондугуна ыраазымын. Биз бу турмушта өтө бийикке да көтөрүлүп кеткенибиз жок. Таптакыр эле түшүп да кеткенибиз жок. Элдин катарында келатабыз. Жашоодо бул өтө орчундуу, маанилүү нерсе экен.

– Кулатовдун үй-бүлөсүндө артыкчылык эмнеге берилчү: үй-бүлөгөбү, жумушкабы, балагабы?

– Атамдын жоопкерчилиги чоң болчу. Эгер бир сөз берсе, аны сөзсүз аткарчу. Адам качан гана жоопкерчиликти сезгенде адам болот эмеспи. Атам ушул сапатын бизге өткөрүп берүүгө аракеттенген. Кызматка барганда биринчи орунда кылчу жумушун туруш керек. Үйгө келгениңде үй-бүлөнүн маселеси артыкчылык кылат, кайсыл жерде болбосун адамгерчиликти жоготпой, жоопкерчиликти күчөтсөң гана жолуң оңолот.

– Бир туугандар арасында мамиле кандай?

– Мамилебиз өтө жакшы. Бирибизди бирибиз абдан сүйөбүз. Жардамдашып турабыз. Синдим күйөөсү менен Африкада. Бир агам Москвада, эң чоңу азыр Бишкекте. Бирөөбүздө бир иш чыкса жапатырмак киришебиз.

Айтайын дегеним, менин ата-энемдей адамдарды эч жерден жолуктура элекпиз. Алар өтө сейрек кез-

дешчү адамдардан. Өмүр бою өздөрү үчүн эмес, башкалар үчүн жашап келишкен. Өздөрү үчүн жашашканда таптакыр башкача болор эле. Айрыкча атам иштеген убакта үйүбүздө шаан-шөкөт, кечелер, юбилейлер аз болчу. Атамдын бир нече жакын жолдоштору бар эле. Ошолор менен гана катышышчу. Менимче, анын аткарган кызматы ошондой милдет жүктөсө керек. Ошондой кызматты ээлеп, бирок жөнөкөй болуш көбүнүн эле колунан келе бербейт го деп ойлойм.

– *Өзүңүздүн бала-чакаңыз жөнүндө...*

– Кандай десем, жакшынакай балдарым бар. Өз ара абдан ынтымак жашашат. Кичинекей кызым мектепте окуйт. Жамила жогорку окуу жайын бүтүп азыр тышкы иштер министрлигинде иштеп жатат. Чоң уулум заманга жараша туруктуу бир жерге токтой элек. Күйөөм опера жана балет театрында директор.

– *Үйүңүздө атаңыз жөнүндө көп эскересизби?*

– Балдарыма, кичинекей небереме атам жөнүндө көп айтам. «Жамандык жолго барбагыла, таятаңар капа болуп калат. Анын арбагын ыраазы кылгыңар келсе ар дайым таза ойдо болгула», – деп айтам. Атамды эскерип турган маалда ал эч качан өлбөйт го деп ойлоймун. Качан адам таптакыр унутулуп, тирүүлөрдүн эсинен чыгып кеткенде гана өлдү десе болот. Биздин үйдө атам эң көп сөз кылынып эскерилген адам.

– *Куда-сөөктөрү менен кандай эле?*

– Күйөөмдүн тууган-уругу үйүбүзгө дайым келип турушчу, атамдын көзү тирүүсүндө. Кайсыл бир иштерине жардам берген күндөрү болду.

– *Эс алууга чыккан мезгилин айта кетсеңиз?*

– Биздин үйгө тез-тез келип, балдар менен ойноп, башынан өткөн ар кандай окуялардан айтып турар эле. Тамаша сөздөрдү сүйлөп каткырып күлгөн учурлары көп болду. Биздин абалыбызды сураштырып анан үйгө кетчү. Бир жолу ооруканага жатып калдым. Атам өзү ооруп жатканына карабай ооруканага жөө барыптыр. «Операция кандай өттү? Кыйналган

жоксуңбу? Кандай жардам керек?» – деп көңүлүмдү көтөргөнү күнү бүгүнкүдөй эсимде. Машина менен барса бир жөн, жөө барганына боорум ооруйт. Өзүн аябай мени аяганын карачы. Москвага барганда дароо мага телефон чалып чакырып алчу. Кеткенче атам менен болчумун. Курсагымды тойгузуп, кийим-кечек алып берип, шаарда ээрчитип жүрчү.

– *Азыр өзүңүздү бактылуумун деп сезесизби?*

– Ооба, ошондой сезем. Үй-бүлөм жакшы. Балдарым өсүп атат. Неберем чоңоюп калды. Жумуштан нааразылык жок. Эң негизгиси жан дүйнөмдө гармония өкүм сүрөт.

– *Атаңыздын 90 жылдык мааракесинин кандайча өтүшүн каалайсыз?*

– Менимче, 90 жылдык ашыкча ыгым-чыгымсыз, чоң шаан-шөкөтсүз жөнөкөй өтсө жакшы болот. Атам жөнөкөйлүктү туу туткан киши. А дүйнөдө биздин арзыбаган аракеттерибиз үчүн уят болбосо керек.

P.S. Бул эскерүү-маек жазылгандан бери он жыл убакыт өтүптүр. Анын арасында Саадаттын күйөөсү Даниал Назарматов өтүп кетти. Ал да кыргыздын кыйын жигиттеринин бири эле. Ал гитарада керемет ойночу. Жакында анын эскерүү кечеси өтүп Даниалдын гитара үчүн жазылган күчлөрү ойнолду. Аксакалдын 100 жылдыгында ал чаркайланып, көп нерсени уюштуруп жүрө турган жөнү бар эле. Зирек, тири карак жигит эле аксакалдын күйөө баласы Даниал, ылайым жаткан жери жайлуу болсун!

«МЕН АТАМ МЕНЕН СЫЙМЫКТАНАМ»

(Уулу Узак Кулатов менен маек)

– Узак байке, атаңыздын жашап өткөн турмуш жолу жөнүндө көп адамдар аябай эскеришти. Айрыкча анын мамлекеттик ишмердүүлүгү, жогорку кызматтарда ак ниеттүүлүк, жоопкерчилик менен эмгектенгендиги жөнүндө жылуу сөздөр айтылды. Эми сиз окурмандарга ошол улуу инсандын уулу катарында өзүңүздүн ой-пикирлериңизди айтып берсеңиз.

– Жакшы болот. 50-жылдардын баш ченинде СССР мамлекетинин чечими менен союздук республикалардын жетекчилери үчүн атайын бир вагон бөлүнүп берилген экен. Ал вагондун тарыхы да өтө кызыктуу. Падышанын мезгилинде үч вагон болуптур. Революциядын кийин аларды бөлүп республикалардын жетекчилерине бериптир. Биздин республикага тийген ошондой вагон менен бир жолу Москвага барганым эсимде. Анда мен 4-класста окуйт элем. Вагондун ичинде 5 эле адамбыз. Мен апам менен, анан Искак Раззаков аялы, кызы менен. Вагондун ичи жөн эле керемет. Бизди бир аял, бир эркек тейлейт. Вагондун ичинде тартип өтө катуу экен. Биз 5 күн тынымсыз жүрүп Москвага жеткенбиз. Ошондо мен биринчи жолу Исхак Раззакович менен жакындан сүйлөшүп, жакындан тааныштым. Ага чейин деле үйлөрүнө барып жүрчүмүн. Алардын кызы Элмира менен бирге окучумун. Мага Исхак Раззаковдун ошондо жөнөкөйлүгү, балдарга жасаган аял мамилеси аябай жаккан. Элмира экөөбүздү ойнотуп, кызыктуу жомокторду жол ката айтып берчү. Жүзүнөн күлкүсү төгүлүп турчу. Бизден окуган китептерибизди, жаттаган ырларыбызды сурачу. Ал киши адабияттарды көп окучу, бизден да жомокторду окугула деп талап кылчу. Программага кирген авторлордун материалдарын акырын сурап бизди сынап көрчү. Балалык күндөрдөгү аябай эсимде калган ошол 5 күндүк сапарды азыр да унуталбайм.

– Кечиресиз, сиз кийин азамат жигит болуп орустун кызына үйлөнүпсүз. Бул аракетинизди атаңыз кандай кабыл алды? Мына ошондогу Төрөбай Кулатовичтин мамилесине токтоло кетсеңиз?

– Биздин үй-бүлөбүздө менин аброюм бир топ жогору болчу. Атам мага аябай ишенчү. Мен тез-тез айылдагы туугандарга барып, алар менен аралашып турчумун. Чоң атам жыл сайын каникул маалында мени айылга алып кетчү. Кыскасы, айыл менен менин байланышым өтө тыгыз эле. Иним менен карындаштарыма караганда мен кыргызчаны жакшы сүйлөчүмүн. Анткени алар айылга сейрек барчу. Ошентип менин турмушумда кыргыз тили, кыргыз дүйнөсү орчундуу орунду ээлеп турган. Ата-энем мени кыргыздын кызына үйлөнөт деп ойлошуп, менден көп деле кабатырланчу эмес. Ошондуктан менин орус кызына үйлөнөм деген кабарым алардын эстерин оодара койду. Алгач бу жөнүндө апама айттым. Ошондо Фрунзедеги ТЭЦте иштешчүмүн. Сүйлөшүп жүргөн кызымды апама тааныштырганымда ал аябай капа болду. Мен тандаган орустун кызы ага жакпай калды. Бул кабар акырын атама да жетиптир. Көпкө чейин мени менен сүйлөшпөй жүрдү да акыры: «Уулум, эмне кылсаң өзүң билесиң, биз сенин эркиңе каршы эмеспиз. Жашай турган өзүңсүң», – деп макул болду. Мен ал кыз менен эки жылдай жолугушуп жүрдүм. Анан мага армияга чакыруу кагазы келди. Мен ошентип армияга кеттим. Эки ай кызмат кылгандан кийин жүргөн кызым менен баш кошууну чечтим. Алматада кызмат кылчумун. Келинчегим Карабалталык эле. Ошо кезде ал Бишкекте эжесинин үйүндө жашачу. Мен ага телефон чалып шаарга келдим да жаңы жылга жакын ЗАГСтан өттүк. Бул жөнүндө ата-энеме айтпай көпкө чейин жашырып жүрүп, кайрадан кызматка кетеримде гана кабар бердим.

– Сиз Алматыда кызмат кылып жүргөн кезде Төрөбай Кулатович сизге шаардын борборунан квартира алып берген экен. Ошо жөнүндө айтып бериңиз?

– Үйлөнгөндөн кийин келинчегим экөөбүз бирге жашоону көздөп көп аракеттендик. Ал бир нече жолу Алматыга келди. Жеке менчик үйлөрдөн үжүрөгө квартирага турдук. Келинчегим келген сайын эки айдай жашап туруп Бишкекке кайра кетчү. Ошо кезде ал Бишкекте менин ата-энемдин колунда турчу. Үй-бүлөлүк мамилелер ордуна келип, алар менин келинчегимди жакшы көрүшүп калган эле. Анан улам мага келип, бул жерде ыңгайлуу шарт болбой кайра кете бериши ата-энемди ойлондурган окшойт. Анда балдарыбыз төрөлө элек болчу. Бир жолу атам: «Армияны бүткөнүңдөн кийин эмне кылайын деп жатасың?» – деп сурады. Мен: «Армияда калбаймын, менден жакшы аскер кызматкери чыкпайт», – деп жооп бердим. Атам бир нече жолу: «Сен аскердик кызматта каласың», – деп басым жасады. Атамды канчалык сыйласам да, урматтасам да аскерде калгым келген жок. Каршы болуп туруп алдым. Акыры менин айтканыма көндү. Бирок: «Неге Алматыда калбайсың, жакшы шаар эмеспи?» – деп бир нерсени кыйытып койдү. Менимче, атамдын ою боюнча, Алматыда калганым ал үчүн ыңгайлуу болот окшойт. Келинчегим да бул сунушту аябай жактырды. Кызматымдын аякташына жарым жылдай калган эле атам ошондо чечкиндүү чечим кабыл алган окшойт. Атамдын аскердик жогорку кызматтарда иштеген тааныштары көп болчу. Ошо кезде Орто Азия аскердик округунун башчысы генерал Лященко эле. Ал биздин жердешибиз, Ысык-Көлдүк болчу. Атам менен мамилеси жакшы эле. Мен Москвада окуп жүргөнүмдө атам экөөнүн кызматтарын көп кылгам. Тез-тез жолугушуп турушчу. Атам Алматыдан мага квартира бөлдүрүп берүү үчүн ошол кишиге кайрылган окшойт. Алгач маселе жатаканадан бир бөлмө бөлдүрүп берүү жөнүндө болгон экен. Лященко бул маселени көтөргөн учурда шаардын мэрини чейин жеткен. Бул маселе жүрүп олтуруп Министрлер Советине чейин көтөрүлгөн. Ошондо республиканын жетекчилери атамды сыйлап, урматтанганынан шаардын эң борборунан, жаңы бүткөн үйдөн

мага үч бөлмөлүү квартира бөлдүрүп беришкен. Мен ошол жерде отуз жылдай жашадым.

– Төрөбай Кулатович көп жылдар бою СССР Жогорку Советинин төрагасынын орун басары катары бир жылда бир жолу Москвада иштегендигин жакшы билем. Ошол учурларда ал киши үй-бүлөсү менен жашаса керек. Ошо кездерден сизде кандай таасирлер калды?

– Атам менен Москвага барганда Кремлде жашачубуз. Эсимде, биринчи жолу барганда мен 6-класста окучу элем. Бизге Кремлдин ичинде жашоого уруксат берилген. Азыркы кездеги «Дворец Съездов» деген имараттын ордунда үч кабаттуу үй болчу. Ошонун бүтүндөй үчүнчү кабатында биз жашачубуз. Илгери ал жерде орустун падышалары эс алып жашачу экен. Кремлден сыртка чыгууга уруксат жок эле. Ал жерге эч ким келчү эмес. Бул 1954–55-жыл эле. Кайда барба көзөмөлчүлөр, кароолдор турчу. Үкөм, карындаштарым менен Царь-коңгуроого, Царь-пушкага чейин гана барууга болор эле. Ошонун жанындагы көчөдөн ары өтө алчу эмеспиз. Азыр ойлосо Кремлдин ичинде жашаган эң алгачкы кыргыз биздин үй-бүлөбүз экен. Бизден кийин ал жерде бир дагы кыргыз жашабады. Кремлге кирип чыгууга уруксат берилген күбөнаманы апам азырга чейин сактап жүрөт. Анда биздин атыбыз да жазылуу. Кээде биздин балмуздак жегибиз келет эле. Сыртка чыгып балмуздак жеген күнүбүз биз үчүн чоң майрам болчу. Он жыл убакыт өткөндөн кийин Кремлде жашоого тыюу салынды. Кийин бизге шаардын ичинен, Грановский көчөсүнөн квартира берилди. Биздин үйдү маршалдардын үйү деп коюшчу. Ошо кезде мен институтта окуйт элем. Атам Москвага барган сайын мен ошол квартирага келип атам менен бирге жашачумун. Маршалдар үйүнүн үч подъезди бар эле. СССРдин министри, маршал Малиновский, А. Н. Косыгин, Ворошилов, Буденный жашачу. Үйдүн алдында жалаң гана улуу адамдар сейилдеп, аңгемелешип жүргөнүн көрөр элем. Атам айрыкча Ворошилов менен жакшы мамиледе эле. Биз

дин квартирага кээде кечинде кирип экөө көпкө сүйлөшүп олтурчу. Мен аларды тамак-аш, суусундук менен тейлөөчүмүн.

– Студент болуп жүргөн кезиңизде сизге атаңыздын тийгизген кандайдыр бир таасири болдубу?

– Ооба, болгон. Ошондой бир учурду айтып бериин. Мен институттун жатаканасында жашачумун. Атам Москвага барган сайын келип кетчү. Бир жолу бирге жаткан балдар менен киного кеткен убакта атам келиптир. Бөлмөгө кирсе баары чачылып жатыптыр. Мурда келгенде деле бизге сарамжалдуу, тартиптүү, таза жашагыла деп көп айтаар эле. Биз кинодон келгичекти атам бөлмөбүздү жууп-тазалап, баарын тартипке келтирип, үстөлдүн үстүнө тамак-ашты калтырып коюптур. Жатаканабыздын коменданты Вера Усенова менен таанышып ага өзүнүн визиттик кагазын бериптир. Балдардын тартибине көзөмөл салып тур деп айтыптыр. Ошентип бизге атам чоң сабак берген. Ошондон кийин окууну бүтүп кеткенче биздин бөлмө үлгүлүү бөлмө болуп жүрдү.

– Узак байке айтыңызчы, сиз Кулатовдун уулу болгонуңузга аябай сыймыктанган учуруңуз болдубу?

– Андай учурларым аябай эле көп болду. Мен ушу кишинин канынан жаралып калгандыгыма, анын тарбиясын алгандыгыма аябай жараткан кудайыма ыраазымын. Бир жолу командировка менен Красноярск шаарына барып калдым. Ошол жерде ашканага кирип жолдошторум менен тамактанып олтургам. Жергиликтүү эки адам менен бирге олтуруп сүйлөшө кеттик. Бизди Кыргызстандан келгендигибизге аябай сүйүнүп кетти. Анан бизге башынан өткөн окуясын айтып берди. Ал жаш кезде тентек балдарга кошулуп ар кандай кылмыш иштерге барган экен. Кийин колго түшүп, калгандары кутулуп кетип, ал көп мөөнөткө түрмөгө түшүп калыптыр. Энеси арызданып барбаган жери калбаптыр. Акырында СССР Жогорку Советине арызданыптыр. Москвага барса менин атам элди кабыл алып жатыптыр. Ал Кулатовго кирип бол-

гон ишти толук түшүндүрүп бериптир, натыйжада баласынын мөөнөтү кыскартылып, тез арада бошонуп кетиптир. «Мен, – деп айтты ошол сүйлөшүп отурган адам, – өмүр бою Кулатовго ыраазымын. Ал киши мага жардам бербесе түрмөдөн чыкпай балким өлүп калмакмын. Кудайга шүгүр, мына эми бир бөлүмдүн жетекчисимин, эл арасында кадыр-баркым бар. Үй-бүлөм бар. Чынын айтсам күн сайын ошо киши жөнүндө ойлойм. Сен а кишинин уулу экенсиң. Менден чоң салам айт», – деди. Кокустан таанышкан адамдын оозунан ушундай жылуу сөз угуп алып аябай толкундандым. Мындай сөздөрдү өмүрүмдө көп жолу уктым. Көптөгөн адамдардын тагдырына атам оң таасирин көп тийгизген экен. Мен буга сыймыктанам.

Биздин үйүбүздө атамдын дарегине жиберилген көптөгөн каттар бар. Алар мурдагы СССРдин бардык булуң-бурчтарынан келген. Ар бири атама жылуу сөздөрүн, каалоолорун арнаган. Ошолорду карап атам да аябай бактылуу болсо керек деп ойлойм.

– Төрөбай Кулатовичтин 100 жылдыгынын өтүп жаткандыгы жөнүндө кандай ойдосуз?

– Жүз жылдыкты өткөрүү боюнча кыргыз өкмөтү атайын токтом кабыл алды. Анда көптөгөн иш-чаралар каралган. Алардын баары ишке ашса жакшы болот эле. Кулатовдун өмүрү келечек муундарга чоң өрнөк болот деп эсептейм. Кыргыз эли өзүнүн улуу адамдарын эстен чыгарбай жүрсө дейм. Иш чараларды турмушка ашырган ар бир атуулга мен терең ыраазычылык билдирем. Ушул китепти жазып жаткан сизге да чоң ракмат.

АКСАКАЛДЫН АСЫЛ СӨЗДӨРҮНӨН

Пролог

Мен кыргыз элинин Аксакалы Төрөбай Кулатов жөнүндө жаш бала чактан эле көп жакшы сөздөр, легендалар угуп жүрчүмүн. Ал киши менен кол алышып, бетме-бет олтуруп сүйлөшүү 1963-жылдын аягында, Москвадагы Кыргызстандын элчилигинде болгон. Бул жолугушуу менин Москвадагы Ломоносов атындагы университетти бүтүп жатканыма жана андан кийинки менин Кыргызстанда келечектеги ишмердигим жөнүндө, ошол кездеги Кыргызстандын Москвадагы өкүлү К. Качкеевдин катышуусунда өттү. Жолугушуунун жыйынтыгында Аксакал жөнүндөгү мурдагы угуп жүргөн ой пикирлер мен үчүн дагы бир даражага көтөрүлдү.

Андан кийин бир жыл өтпөй эле, Аксакалдын үйүндө жолугуштук, кыргызча мени «отко киргизди», себеби менин келинчегим Айзада (жаңы эле үйлөнгөнбүз) Салима эжеге (Аксакалдын түбөлүк жары) тууган болуп, институтта окуп жүргөндө эже, жезде катары катташып жүрүшкөн экен. Бул жолугушуудан Аксакал жана Салима эже кудай кошкон жөнөкөй, өтө бийик кишилер экендиктерине бекем ишендим.

Мен, бир жылдан кийин кайрадан Москвада аспирантурада окуп калдым. Аксакал Москвага барган сайын, Фрунзеде, айрыкча Аксакал пенсияга чыккандан кийин көп эле жолугушуп турдук. Ошол жолугушуулардагы Аксакал айткан өмүрүндөгү айрым окуялардын эсте калгандарын айтып берүүнү туура көрдүм.

1. Аксакалдын өкмөт башчысы болгон алгачкы күндөрүнөн

Аксакал 1937-жылы, алдыңкы шахтер катары СССР Жогорку Кеңешинин биринчи чакырылышына депутат болуп шайлангандан бир жыл өтпөй эле, 1938-жылы Кыргыз Республикасынын Эл Комиссарлар Кеңешинин Аткаруу Комитетинин төрагасы (Предсе-

датель Совнаркома) болуп дайындалган, б. а. шахтердон эле мамлекеттик эң чоң кызматка келгени өзү үчүн да күтүүсүз окуя болгон. Аксакалдын шахтерлор чөйрөсүнөн эле мамлекет башчысы болуп келгени легенда катары айтылып жүргөн.

Билим жагынын төмөн болушу, мамлекеттик кызматта мурда иштеп көрбөгөнү мындай өтө чоң кызматты аткаруу оңой-олтоң болбосун түшүнүп, Аксакал белди катуу байлаган.

Аксакалдын алгачкы жаңы кызматка киришкен күндөрүнөн:

1. Жумушчу кабинетине биринчи жолу кирип креслого олтурганда, ал ушунчалык жумшак болгондуктан, ага «чөгүп» кетет. Мурда мындайга олтуруп көрбөгөндүктөн, өзүн ыңгайсыз сезет. Олтурган бойдон айлана-чөйрөсүнө карап, столдо жабышкан кнопканы көрүп, аны басса эшикти ачып бир аял кирет (секретары менен да тааныша элек экен). Аксакал ал аялга кайрылып «кто здесь хозяин» деп сураса, ал аял «Вы хозяин» деп жооп берет. Анда Аксакал – андай болсо, бул жумшак креслону алып чыгып, мен көнгөн жөнөкөй олтургучка алмаштыр деп, көнгөн жөнөкөй олтургучту алдырып олтурганмын деп күлдү эле.

2. Орус тилин жана чогулуш өткөрүүнүн тартиптерин үйрөнүш үчүн эки мугалим жалдаганын айтар эле: күн сайын бирөө орус тилден сабак окутса, экинчиси чогулуштарды өткөрүүнүн тартиптерин жана эрежелерин окуткан. Аларга Эл агартуу министрлигинин министрствонун эсебинен бул мугалимдерге окутуу акысын төлөтүп берейин десе макул болбой, өз чөнтөгүнөн акча төлөгөн.

Аксакалдын бул кызматтагы алгачкы ишмердиги Кыргызстанда эле эмес, СССРдин алгачкы Эл чарбасын өнүктүрүүдөгү, тарыхта мурда болуп көрбөгөн жаңы жолу менен байланышкандыгы И. Сталиндин акылмандыгынын дагы бир далили эмеспи!

Ушундай кыйынчылыктарды жеңип, чоң даражалуу жана эл сүйгөн мамлекеттик ишмер болуп Аксакалдын 40 жыл иштегени бекеринен эмес чыгар.

Аксакал И. В. Сталиндин кабыл алуусунда бир нече жолу болгондорун сыймыктануу менен айтаар эле:

1. 1959-жылы Кыргызстандын Москвадагы Маданият жана искусствонун он күндүгүнө И. Сталин катышкан. Ушул күндөрдүн биринде И. Сталин Аксакалды өзүнө чакырып, анын ким жана кандай киши экендигин жакындан көрүп-билип, СССРдин Маданият министрн менен бирдикте, Союздук орден жана медалдарга көрсөтүлгөн Кыргызстандык Маданият жана искусствонун кызматкерлеринин тизмесин карап чыгышып, Сталин айрым түзөтүүлөрдү жана өзгөртүүлөрдү киргизген. Бул Аксакалдын өмүрүндөгү эң орчундуу жана эстен чыккыс окуя экендиги анын Сталиндин кабылдоосунда биринчи жолу болушу менен да байланыштуу болсо керек.

2. Башкачы – Фрунзе темир жолунун курулушу!

Кыргызстан тоолуу өлкө болгондуктан, алгачкы жылдары ички катнаш негизинен сокмо жолдор аркылуу ат-араба жана кийинчерээк автомобил пайда боло баштады. Аксакал баш болгон өкмөт, Кыргызстан Компартиясынын Борбордук Комитети эл чарбасын өнүктүрүүдө транспорт маселеси эң негизги орунду ээлерин түшүнүшүп, адегенде Боом капчыгайы аркылуу автомобиль жолун салышат жана Фрунзе – Балыкчи темир жолун курууну туура көрүшөт. Анын экономикалык зарылдыгын негиздеп жана куруу долбоорун иштеп чыгышып, Москванын чечимин алыш үчүн Аксакалды Москвага жиберешет. Аксакал адегенде СССРдин Министрлер Кеңешинин төрагасы В. Молотов менен сүйлөшкөндө, ал макул болбой коет. Бирок, Аксакал И. Сталинди кабыл алышып өтүнүп, ага кирет. И. Сталин Аксакалды коңул коюп угуп, В. Молотовду чакырат. Молотов кирип келгенде, Аксакал ордуна тура калып, Молотовду утурлай басууга аракет кылганда, Сталин Аксакалды олтур деп ордуна кайра олтургузуп коёт. И. Сталинге В. Молотов – бул маселе боюнча Т. Кулатов менен сүйлөш-

көнүн жана өзүнүн макул болбогонун негиздейт. Анда И. Сталин, адатынча трубкасын кармап, кабинетинде ары бери басып жүрүп, Молотовго: «Вячеслав Михайлович, биз экөөбүз ал жакта болгон жокбуз го. Т. Кулатовдун айтканына караганда бул жол эки чек ара областарды республиканын борбору менен туташтырып, эл чарбасын өнүктүрүүгө чоң өбөлгө болорун жана элдик ашар жолу менен курабыз деп жатпайбы, макулдук берип койбойлубу дегенде», Молотов И. Сталинге «Сиз кандай чечсеңиз мен макулмун» дептир. Ошентип, бул маселе Аксакалдын чечкиндүүлүгүнөн, И. Сталинге коркпой кирип, ага бул маселени туура негиздеп бергенинен оң чечилген. Бул темир жолдун курулушу согуш жылдары башталып, согуштун кийинки жылдары бүткөн жана өлкөбүздүн эл чарбасынын өнүгүшүнө өтө чоң кызмат кылды, өзгөчө азыр бул темир жолдун мааниси чексиз өскөнү турат.

3. Улуу Ата Мекендик согушка чейин, СССРдин өнөр жайлары негизинен Европа тармагында жайланышкандыктан, согуш башталганда завод-фабрикалар Азия тармагына көчүрүүгө туура келген. Булардын ичиндеги эң негизги заводдун бири Ленин атындагы Машина-куруу заводу. Аксакалдын бул жөнүндө төмөнкүдөй айткандары эсимде: Көчүрүлүп келген заводдун станокторун ээн жаткан талаага (азыркы завод ээлеген аянт) эле орнотуп, электр тармактарына туташтырып, айланасын тикенек зымдар менен курчап, солдаттардан кароолчулуктарды коюп, келери менен согушка керектүү курал-жарак ок-дарыларды чыгара баштаганбыз.

Жай айларында мамлекеттин казынасындагы дан-азыктар түгөнүп, заводдун жумушчуларын тамак-аш менен камсыз кылуу маселеси пайда болду. Мындан башка ошол эле фашисттик Германия басып алган зоналардан жана Кавказдан көчүрүлгөн жүз миңдеген элдерди багуу да мамлекеттин мойнунда болгон. Бул курч маселени, мен Мамлекеттин коргоо фондусунда сакталып турган дан азыктарды убактылуу пайдаланып, келе жаткан күздө бышуучу түшүмдөн толтуруп

коюуну ойлондум. Мамлекеттин коргоо фондусунун (МКФ) башчысын чакырып алып сүйлөшсөм, ал Кыргыз Мамлекетинин Комиссарлар Кеңешинин төрагасы катары өз колунуз менен тил кат жазып бериңиз деди. Мен мындай катты жазып берип, МКФ кампасындагы дандан жумушчуларды нан менен камсыз кылып, заводдор иштеп, фронтко керектүү курал-жарактар үзгүлтүксүз жиберилип жатты.

Бир күнү Москвадан Сталинге чакыруу келип калды. Мени И. Сталин эмнеге чакырып жатат экен деп Москвага барып, Сталиндин кабылдамасында отурсам А. Микоян кирип келип эле, «сен жашоодон тажадыңбы, эмне үчүн МКФтеги азыктарга Коргоо Комитетинин макулдугу жок дан азыктарын алгансың» деди. Мен ахвалды түшүндүрсөм, экинчи жолу мындай «өзүм билемдикти жасабагын» деди. А. Микоян мен жөнүндө И. Сталинге түшүндүрсө керек, Сталин мени кабыл алганда Республикадагы жалпы проблемаларды сурап, тиешелүү көрсөтмөлөрдү берип, МКФтеги мамлекеттик резервке мындан кийин өзүм билемдик кылбагын деп эскертти. Ошентип, бир кудай сактаганын айтканы эсимде.

4.1945-жылы Москвада Политбюродо, Кыргызстандын жана дагы 2-3 Республиканын экономикалык абалы боюнча маселе карады. Ал учурда В. А. Вагов Кыргызстан Компартиясынын 1-катчысы, мен Өкмөт башчысы элем. Кыргызстан боюнча докладды В. Вагов жасады. Ал узун кылып, жетишкендиктерди көп айтып жатты. И. Сталин бир убакытта Ваговду бир карап алып, анан залды карап «О чем он говорит?» дегенде Вагов эмне дерин билбей токтоп калды эле, Сталин: сүйлөгөндү токтот, трибунаны бошот деди. Андан кийин мен сөз алып, Республикадагы кемчилдиктерге токтолуп, мында менин да Республиканын өкмөтүнүн башчысы катары күнөөлөрүм бар деп сөзүн бүтүрдү. Бюронун жыйынтыгында, Ваговко сөгүш берилип, Кыргызстан Компартиясынын 1-катчылык кызматынан бошотулду.

5. Ушул Политбюронун Бюросунан кийин Кыргызстанда кадрлык алмашуулар болду. Аксакал Республиканын Жогорку Кеңешинин Президиумунун төрагалыгына шайланды. Кыргыз Республикасынын Эл Комиссарлар Кеңешинин Аткаруу Комитетинин төрагалыгына И. Раззаков дайындалды. Бул кызматта, Аксакал пенсияга кеткенге, 1978-жылдын аягына чейин, жалпы жолунан 40 жыл Кыргызстандагы эң жогорку жана жооптуу кызматтардын башында туруп, эл үчүн эстен кеткис эмгектерди жасады.

Союздук масштабдагы Москвада иштеген партиялык жана мамлекеттик кызматкерлердин көпчүлүгү менен, айрыкча Л.И. Брежнев менен мамилеси өтө жакшы экендиги Аксакалдын сүйлөгөн сөздөрүнөн сезилип туруучу.

Көп жыл чогуу иштеген, бирок ар түрдүү себептер менен кызматынан алынып, Москвага кетүүгө мажбур болгон И. Раззаков, Б. Мамбетов ж.б. менен байланышын үзбөгөн. Москвага жыл сайын, СССР Жогорку Кеңешинин орун басары катары, бир айга иштегени барганда, Аксакал алар менен жолугушуп, колдон келген жардамын берип турган. Айрыкча, И. Раззаковго, анын балдарына квартира маселесин чечүүгө жардамдар бергенин айтканда, Аксакал адамгерчиликти ар дайым биринчи орунга коёруна терең кунт коюу менен угар элем.

Аксакалдын пенсияга узатылышы:

Аксакал 70 жашка жакындаган сайын, эл арасында Кулатовго «Социалистик Эмгектин Баатыры» деген наам берилет экен деген сөздөр эл арасында жана ар түрдүү жолугушууларда кеңири айтыла баштаган жана Кыргыз эли бул окуяны чыдамсыздык менен күтүп жаткан эле. Буга сөзсүз негиз бар болуучу:

1. Советтер Союзу боюнча 40 жыл Аксакалдай жогорку кызматтарда иштеген, СССР Жогорку Кеңештерине жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңештерине биринчи чакырылышынан баштап, андан кийинки чакырылыштардын бардыгына депу-

тат болуп шайланган, көптөгөн жогорку мамлекеттик сыйлыктар, өзгөчө беш Ленин орденин алган, СССР боюнча башка кишини табуу кыйын болсо керек эле.

2. Кремде мындай сунуш толук колдоо тапса керек эле, өзгөчө ошол кездеги КПССтин Генеральный секретары Л. И. Брежнев Аксакалды өтө сыйлачу. Бирок, бул Эл күткөн маселе күтүүсүз жерден башкача чечилди.

Аксакал 1978-жылдын ноябрь айында Социалисттик Эмгектин Баатыры эмес, жок дегенде Эмгектин Ветераны деген төш белги албай пенсияга кетти. Буга байланыштуу Эл арасында, азырга чейин ар түрдүү божомолдоолор айтылып жүрөт. Мындай божомолдоолордун негизгисин – Кыргызстандагы Аксакал менен чогуу эле иштеп жүргөн жогорку эшалондогу айрым жетекчилердин ичи тардыгы менен байланыштырышат.

Арапбай Марипов,
*физика-математикалык илимдердин доктору,
профессор, Кыргыз техникалык университетинин
Колдонуш физика кафедрасынын башчысы,
Нью-Йорк илимдер академиясынын академиги,
Кыргыз Республикасынын илимдерине
эмгек сиңирген ишмер*

ТӨРӨБАЙ КУЛАТОВДУН ӨМҮРҮНҮН УРУНТТУУ УЧУРЛАРЫ

* 1908-жылы 10-январда Фергана уездине караштуу Ичкилик володунун Кызыл-Булак айылында туулган.

* 1917-жылдын 1-январынан 1920-жылдын 1-январына чейин Кулуштан айылында Артыкбайга жалданып иштеген.

* 1920-жылдан 1921-жылга чейин агасынын карамагында жашаган.

* 1921-жылдан 1925-жылдын февраль айына чейин эки бир тууган эжеси Тайлакованын колунда болгон.

* 1925-жылдын февралынан 1926-жылдын февралына чейин Кувасай-Кызыл-Кыя темир жол станциясында жумушчу.

* 1926-жылдын февралынан 1928-жылдын январына чейин Кызыл-Кыя шахтысында жүк жүктөгүч.

* 1928-жылдан 1929-жылдын январына чейин үйрөнчүк көмүр казгыч.

* 1929-жылдын январынан 1934-жылдын декабрына чейин көмүр казгыч.

* 1934-жылдын декабрынан 1936-жылдын январына чейин көмүрчүлөрдүн профсоюз комитетинин төрагасы.

* 1936-жылдын январынан 1936-жылдын сентябрына чейин 9 айлык советтик-партиялык мектептин угуучусу.

* 1936-жылдын сентябрынан 1938-жылдын февралына чейин «Жал» шахтысынын көмүр казгычы.

* 1937-жылдан 1946-жылга чейин СССР Жогорку Советинин биринчи чакырылышынын депутаты.

* 1938-жылдын 1947-жылга чейин Кыргыз ССРинин Жогорку Советинин биринчи чакырылышынын депутаты.

* 1938-жылдын февралынан 1938-жылдын июнуна чейин Кызыл-Кыя шаардык аткаруу комитетинин төрагасынын орун басары.

* 1938-жылдын июнунан 1938-жылдын июлуна чейин Кызыл-Кыядагы «Кыргыз көмүр» тесттинин директорунун орун басары.

* 1938-жылдын июлунан 1945-жылдын сентябрына чейин Кыргыз ССРинин Эл Комиссарлар советинин төрагасы.

* 1940-жылы алгачкы жолу Ленин ордени менен сыйланган. 1946-жылы экинчи, 1947-жылы үчүнчү, 1931-жылы төртүнчү, 1957-жылы бешинчи жолу Ленин ордени менен сыйланган.

* 1948-жылдын сентябрынан 1978-жылдын январына чейин Кыргыз ССРинин Жогорку Кеңешинин Президиумунун төрагасы.

* 1946-жылдан тартып СССР Жогорку Советинин бардык 8 жолку чакырылышынын депутаты, 1977-жылдан тартып Кыргыз ССРинин Жогорку Советинин 8 жолку чакырылышынын депутаты.

* 1942-жылы Салима Ташбековага үйлөнөт. 1944-жылы уулу Узак, 1947-жылы кызы Саадат, 1949-жылы уулу Эркин, 1954-жылы кызы Анара төрөлгөн.

* 1978-жылдан 1984-жылга чейин ардактуу эс алууда.

* 1984-жылы 19-февралда дүйнөдөн кайткан.

ТӨРӨБАЙ КУЛАТОВДУН КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕ ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРИ

(1938–1974-жылдардын аралыгында)

1. Бак-таалайдын закону. (СССРдин Конституциясы күнүн майрамдоо). «Сов. Кыргызстан», 1966, 5-декабрь.

2. Бактылуу жаштардын жаңы жылы. – «Ленинчил жаш», 1946, 1-январь, № 1.

3. Бактынын нуру. (Респ. жетишкендиктери жөнүндө маалымат). Сов. Кыргызстан, 1965, 5-декабрь.

4. Бардыгы адам үчүн, адамдын жыргалчылыгы үчүн (СССРдин Конституциясынын күнүнө карата). – «Сов. Кыргызстан», 1967, 5-декабрь.

5. Бийик тоолуу өлкөдө (Улуу Октябрь Социалисттик революциясынын 45 жылдыгына карата). – Ленин жолу, 1962, 13-октябрь.

6. Бирдиктүү үй-бүлөдө. (СССРде Конституция күнүн майрамдоо). «Ленинчил жаш», 1963, 5-декабрь.

7. 1943-жылдын жазгы айдоосунда даярдануу жана өткөрүү жөнүндө. Кыргыз ССРинин Эл Комиссарлар Советинин пред. Доклады. – «Кызыл Кыргызстан», 1943, 21-март. (Кыргыз ССРинин Жогорку Советинин IV сессиясы).

8. Бир тууган үй-бүлөдө. (Рес. юбилейлик жылда). «Сов. Кыргызстан», 1974, 3-окт.

9. Гүлдөгөн Кыргызстан. – «Кыргызстан маданияты», 1972, 28-дек. 4-б.

10. Гүлдөгөн элимдин майрамы. – «Кызыл Кыргызстан», 1941, 30-январь, № 24.
11. Демократиянын улуу күнү (Кыргыз ТАГ) (Кыргыз ССР Жогорку Советинин Президиумунун Председатели Т. Кулатов менен аңгеме). – Мугалимдер газетасы, 1961, 4-декабрь.
12. Депутат Т. Кулатовдун сөзү. Кыргыз ССРинин өкмөтүн түзүү жөнүндө. Кыргыз ССРинин Жогорку Советинин биринчи чакырылышынын биринчи сессиясы. «Кызыл Кыргызстан», 1938, 22-июль.
13. Депутат Т. Кулатовдун сөзү. Улуттар Советинде «Кызыл Кыргызстан», 1946, 25-окт. (СССР Жогорку Советинин заседаниеси).
14. Депутат Т. Кулатовдун сөзү. (Пржевальск шайлоо округу. Кыргыз ССРи). – «Кызыл Кыргызстан», 1954, 28-апр.
15. Депутат Т. Кулатовдун сөзү (Мамлекеттин пенсиялар жөнүндөгү Закондун долбоору тууралуу Н. А. Булганиндин доклады боюнча). «Советтик Кыргызстан», 1956, 18-июль. (СССР Жогорку Советинин бешинчи сессиясында).
16. Депутат Т. Кулатовдун сөзү. «Советтик Кыргызстан», 1959, 3-ноябрь. (СССРинин Жогорку Советинин сессиясы).
17. Депутат Т. Кулатовдун сүйлөгөн сөзү. – «Сов. Кыргызстан», 1961, 9-дек. (СССР Жогорку Советинин VII сессиясы).
18. Депутаттыкка комсомолдук тапшырма. (Кыргыз. комсомолецтерине). – «Ленинчил жаш», 1974, 14-май.
19. Достуктун жолу менен (Советтик Кыргызстандын жетишкендиктери). – «Сов. Кыргызстан», 1972, 21-дек.
20. Жаңы жогорулаш үчүн – «Советтик Кыргызстан», 1958, 15-март.
21. Кыргыз ССР Жогорку Советинин Президиумунун председатели жолдош Кулатов менен болгон аңгеме.
22. Жаратылыш байлыктары – родинанын керегине: Кыргыз ССР Жогорку Советинин Президиумунун

- Председатели жолдош Т. Кулатовдун доклады. (Кыргыз ССР Жогорку Советинин VII сессиясы). «Ленин жолу» 1962, 27-май.
23. Жеңиштерге карай (Кыргыз ССР Жогорку Советинин Президиумунун Председатели менен аңгеме). – «Сов. Кыргызстан», 1960, 1-январь.
 24. Жеңиштерден жеңиштерге карай. (Кыргызстан жөнүндө жалпы маалымат). «Мугалимдер газетасы», 1967, 1-январь.
 25. Зор максатты көздөй (Республикада жаңы жылды тосууну куттуктоо). – «Ленинчил жаш», 1961, 1-январь.
 26. Зор милдеттүү адамдар. – «Известия» газетасынан (Жергиликтүү Советтерге шайлоолорго карата). «Сов. Кыргызстан», 1961, 12-февраль.
 27. Жолдош Ворошиловдун ВКП(б)нын XVIII съездинде жасай турган докладынын тезисттерин талкуулоо жөнүндө Кыргыз ССРинин Совнаркомунун председатели жол. Т. Кулатовдун Кыргызстан КП БКнын III съездинде жасаган докладынан. «Кызыл Кыргызстан», 1989, 24-февраль.
 28. Кения Республикасынын Улуттук ассамблеясынын делегациясы Кыргызстанда. Кыргыз ССР Жогорку Советинин Президиумунун Председатели Кениядан келген меймандарды кабыл алды. – «Сов. Кыргызстан», 1972, 10-ноябрь.
 29. Кеңири арым менен зор максатты көздөй. (Жаңы жылдык куттуктоо). – «Ленин жолу», 1961, 1-январь. – «Советтик Кыргызстан», 1961, 1-январь.
 30. Кол кармашып. (СССРге 40 жыл). – «Ленинчил жаш», 1962, 30-декабрь.
 31. Колхоздук селонун күжүрмөн штабы (селолук Советтер жөнүндө). – «Советтик Кыргызстан», 1960, 10-август.
 32. Күнөстүү Кыргызстан. – «Пропагандисттин жаңа агитатордун блокноту», 1974, № 20, 3–10-б. «Агитатор» журн. № 15-саны; «Сов. Кыргызстан», 1974, 23-август.

33. (Кыргыз ССР Жогорку Советинин Президиумунун Председатели өзү жөнүндө жазат). – Китепте: Коммунисттер. Фрунзе. 1963, 91, 92-бет.

34. Кыргыз ССРинин Улуу Советине шайлоолор тууралуу жобонун долбоору жөнүндө (СССР Улуу Советинин депутаты. Кызыл-Кыя шаардык Советинин төрагасынын орун басарынын сөзү). – «Кызыл Кыргызстан», 1938, 28-февраль.

35. Кыргыз ССРи боюнча үчүнчү беш жылдык план. Кыргыз ССРинин Совнаркомунун Председателинин Кыргызстан КП БКнын III съездинде жасаган докладынан. – «Кызыл Кыргызстан», 1989, 24-февраль, № 44.

36. Кыргыз ССР Жогорку Советинин Президиумунун Председатели жол. Т. Кулатовдун жаңы жылдык куттуктоосу. «Советтик Кыргызстан», 1957, 1-январь.

37. Кыргыз ССРинин жаратылыш сактоо жөнүндө закондордун долбоору тууралуу Кыргыз ССР Жогорку Советинин Президиумунун Председатели жолдош Т. Кулатовдун доклады. – «Советтик Кыргызстан», 1962, 26-май. Кыргыз ССР Жогорку Советинин VII сессиясы.

38. Кыргыз ССРинин 20 жылдыгы, «Кызыл Кыргызстан», 1946, 27-февраль, № 42.

39. Кыргыз ССРинин союздук-республикалык коргоо Эл комиссариатын жана Кыргыз ССРинин союздук-республикалык Тышкы иштер эл комиссариатын түзүү жөнүндө. Кыргыз ССР Жогорку Советинин VII сессиясында Кыргыз ССР Эл Комиссарлар Советинин председатели жолдош Т. Кулатовдун доклады. – «Советтик Кыргызстан», 1944, № 4, 1–13-б.

40. Кыргыз элинин көрүнүктүү акыны. – «Кызыл Кыргызстан», 1940, 20-ноябрь № 269. Токтогулдун туулганына карата 75 жыл толушуна карата.

41. Кыргызстан фронт үчүн. – «Советтик Кыргызстан», 1942, № 5, 8–26-б.

42. Кыргызстан КП БКнын отчету боюнча жарыш сөздөр. – «Кызыл Кыргызстан», 1956, 28-январь. Кыргызстан Компартиясынын VIII съезди.

43. Кыргызстан КП БКнын отчету боюнча жарыш сөздөр (Чыгып сүйлөгөндөр: К.Султанов, Ш.Токтосунов, А.Такырбашев, Т.Кулатов, С.Чуркин ж.б.). – «Кызыл Кыргызстан», 1956, 28-январь. (Кыргызстан КПнын VIII съезди).

44. Кыргызстан 40 жыл ичинде. – «Ленинчил жаш», 1957, 6-ноябрь.

45. Кыргызстан Компартиясынын Борбордук Комитетинин жана текшерүү комиссиясынын докладдары боюнча жарыш сөздөр жолдош Т. Кулатовдун сөзү. – «Советтик Кыргызстан», 1960, 1-март.

46. Кыргызстан Компартиясынын Борбордук Комитетинин жана текшерүү комиссиясынын докладдары боюнча жарыш сөздөр. (Т.Кулатов ж.б. сүйлөгөн). – «Советтик Кыргызстан», 1960, 28-февраль, 1–2-март. Кыргызстандын Компартиясынын XI съездинде).

47. Кыргызстан Компартиясынын Борбордук Комитетинин жана текшерүү комиссиясынын докладдары боюнча жарыш сөздөр. Кыргызстан Компартиясынын XII съезди. – «Кызыл Кыргызстан», 23-сентябрь.

48. Кыргызстан суверендүү мамлекет. (Респ. 40 жылдын ичинде өсүшү). – «Коммунист», 1966, № 10, 17–21-б.

49. Кыргызстан коммунизмди карай адымдоодо. (СССРдин Конституция күнүнө карата). – «Ленинчил жаш», 1970, 5-дек.

50. Кыргызстан кеңири горизонттору. (Кыргыз ССР Жогорку Советинин Президиумунун Председатели Т.Кулатов менен аңгеме). – «Ленинчил жаш», 1959, 1-январь. – «Ленин жолу», 1959, 1-январь.

51. Лениндик идеялардын салтанаты. (Кыргызстандын өнүгүшү). – «Ала-Тоо», 1970, № 4, 6–8-б.

52. Лениндик осуяттары боюнча партиянын жолу менен. «Сов. Кыргызстан», 1968, 5-дек.

53. Мындан аркы ийгиликтер үчүн. (Кыргыз ССРинин тамак өнөр жайынын активдеринин республикалык кеңешмесинде Кыргыз ССР совнаркомунун пред.сөзү) – «Кызыл Кыргызстан», 1942, 25-март.

54. Октябрдын нуру астында. (Кыргыз ССР Жогорку Советинин Президиумунун Пред. менен аңгеме). – «Сов. Кыргызстан», 1958, 6-ноябрь.
55. Октябрь Революциясы Кыргыз элине бакты-таалай берди. – «Кызыл Кыргызстан», 1946, 7-ноябрь.
56. Октябрдын туусу астында. (Кыргыз ССР Жогорку Советинин Президиумунун Пред. Т.Кулатов менен аңгеме). «Ленинчил жаш», 1960, 7-ноябрь, «Мугалимдер газетасы», 1960, 7-ноябрь.
57. Партиянын жолу менен. – «Ленинчил жаш», 1968, 5-дек.
58. Республикалык көргөзмөгө олуттуу даярданалык. – «Кызыл Кыргызстан», 1945, 15-сентябрь, № 182. Кыргыз ССР Эл Комиссарлар Советинин Председатели Т.Кулатовдун статьясы.
59. Салтанаттуу майрам. – «Советтик Кыргызстан», 1962, 5-декабрь. Советтик Конституция күнүнө карата.
60. Советтик бардык элдер менен бирдикте коммунизмдин жеңишине барабыз. – «Коммунист». 1974. № 10. 10–20-б.
61. Советтик демократиянын салтанаты үчүн. – «Сов. Кыргызстан» 1959, 4-декабрь.
62. Советтик демократиянын улуу күчү. – «Кызыл Кыргызстан», 1955, 4-декабрь.
63. Советтик илимдин бардык нерсени жеңүүчү күчү. – «Кызыл Кыргызстан», 1943, 13-август, № 166. Кыргыз ССР Совнаркомунун Председателинин макаласы.
64. Советтик Конституциянын туусу астында. – «Сов. Кыргызстан» 1958, 5-декабрь.
65. Советтик Кыргызстандын 25 жылдыгы. – «Ысык-Көл правдасы», 1951, 31-январь.
66. Октябрдын таңы астында Кыргызстандын гүлдөшү. – «Кызыл Кыргызстан», 1952, 6-ноябрь.
67. СССР элдерини бир тууган үй-бүлөсүндө. – «Кызыл Кыргызстан», 1954, 17-март, № 65.
68. Советтик Кыргызстан Совет элинин бир тууган үй-бүлөсүндө. – «Коммунист», 1956, № 1, 12–17-б.

69. Советтик Кыргызстандын зор кадамы. (50 жылда). – «Эл агартуу», 1974, № 10, 2–7-б.
70. Советтик Кыргызстандын гүлдөшү (Кыргыз Советтик Социалисттик Республикасынын түзүлгөнүнө отуз беш жыл толгондугуна карата). – «Коммунист», 1961, № 1, 9–14-б.
71. Советтердин укуктук резервдери. Депутат жана турмуш. (Жергиликтүү Советтердин ишинен). – Советтик Кыргызстан, 1966, 24-июль, № 168, 2-бет. («Известия» 22-июль).
72. Советтик элдердин бир тууган үй-бүлөсүндө. «Кызыл Кыргызстан», 1954, 22-май, № 120.
73. Социалисттик демократиянын улуу күчү. – «Коммунист», 1972, № 11, 9–14-б. (СССРдин түзүлгөндүгүнүн 50 жылдыгына карата).
74. Социалисттик демократиянын салтанаты (Кыргызстандын 50 жылдык тарыхы). – «Коммунист», 1974, № 6, 8–15-б.
75. Социалисттик демократиянын туусу астында. – «Мугалимдер газетасы», 1965, 4-б.
76. Кулатов Т. Социалисттик демократиянын салтанаты. (Республика боюнча). – «Советтик Кыргызстан». 1969, 5-декабрь, № 284, 1-б.
77. Социалисттик законду чыңдоодо Советтердин ролун жогорулаталы. – «Советтик Кыргызстан», 1963, 7-июнь.
78. Социалисттик курулуштун ийгиликтери. «Кызыл Кыргызстан», 1940, 7-ноябрь.
79. СССР Жогорку Советинин биринчи сессиясы. Улуттар Советинде сүйлөгөн сөзү. (Кыргыз ССРинин Өзгөн шайлоо округунан). – «Кызыл Кыргызстан», 1946, 24-март.
80. СССР Жогорку Советинин заседаниелеринде сүйлөгөн сөзү (Кыргыз ССРи Өзгөн шайлоо округу). – «Кызыл Кыргызстан», 1950, 24-июнь.
81. СССР Жогорку Советинин төртүнчү сессиясы. (Улуттар Советинин заседаниесинде сүйлөгөн сөзү). – «Кызыл Кыргызстан», 1955, 30-декабрь.

82. СССР Жогорку Советинин VII сессиясында депутат Кулатовдун сүйлөгөн сөзү. – «Советтик Кыргызстан», 1961, 9-декабрь.
83. СССР Жогорку Советинин Президиумунун Председателинин орун басары Т. Кулатовго Швециянын атайын Полномочиелүү элчиси Г. В. Ярриндин ишеним грамотасын тапшырышы – Кыргыз ССР Жогорку Советинин Ведомосттери, 1964, № 6 (307), 131-б.
84. СССР Жогорку Советинин Президиумунун Председателинин орун басары Т. Кулатовго Кения Республикасынын Атайын жана Полномочиелүү элчиси Ф. А. Отуконун ишеним грамотасын тапшырышы – Кыргыз ССР Жогорку Советинин Ведомосттери, 1964, № 5 (306), 111-б.
85. СССР Жогорку Советинин Президиумунун Председателинин орун басары Т. Кулатовго Кувейт мамлекетинин Атайын Полномочиелүү элчиси С. Я. Шампастын ишеним грамотасын тапшырышы – Кыргыз ССР Жогорку Советинин Ведомосттери, 1964, № 5 (306), 112-б.
86. СССР Жогорку Советинин Президиумунун Председателинин орун басары Т. Кулатовго Япониянын атайын Полномочиелүү элчиси Т. Симоданын ишеним грамотасын тапшырышы – Кыргыз ССР Жогорку Советинин Ведомосттери, 1964, № , 112–113-б.
87. СССР Жогорку Советинин Президиумунун Председателинин орун басары Т. Кулатовго Канаданын Атайын Полномочиелүү элчиси Р. Форддун ишеним грамотасын тапшырышы. – Кыргыз ССР Жогорку Советинин Ведомосттери, 1964, № 3 (304), 64-б.
88. СССР элдеринин бир тууган үй-бүлөсүндө. «Кызыл Кыргызстан», 1956, 1-февраль. – «Коммунист» – 1956, № 1, 12–17-б.
89. СССРдин 1956-жыл үчүн мамлекеттик бюджетинин жөнүндөгү доклад боюнча жарыш сөздөр: Т. Кулатов жана А. Сүйөркулов. «Кызыл Кыргызстан», 1955, 30-декабрь. (СССР Жогорку Советинин төртүнчү сессиясы).

90. СССРдин үй-бүлөсүнүн бир тууган үй-бүлөсүндө. – «Ленинчил жаш», 1962, 6-ноябрь.
91. СССРдин элдеринин бир тууган үй-бүлөсүндө. – «Ленин жолу», 1957, 6-ноябрь.
92. Тең укуктуулардын союзу. (Кыргызстан). – «Кыргызстан айыл чарбасы», 1972, № 12, 1–3-бет.
93. Теңчилдиктин, бир туугандыктын, бак-таалайдын конституциясы. – «Ысык-Көл правдасы», 1978, 5-декабрь, – «Нарын правдасы», 1978, 5-декабрь. «Ленин жолу», 1973, 5-декабрь.
94. Түбөлүккө бирге. (Орус жана кыргыз элдеринин достугу) – Орус эли менен түбөлүккө бирге. «Кыргызстандын – колхоздук-совхоздук өндүрүшү» журналынын Россиянын составына Кыргызстандын ыктыярдуу кошулгандыгынын 100 жылдык юбилейине арналган номери, 1963, октябрь, 3–4-бет.
95. Улуттар советинде. СССРдин 1949-жыл үчүн мамл. бюджетинин жөнүндөгү жана 1947-жылдагы мамл. бюджетинин аткарылышы жөнүндөгү доклад боюнча жарыш сөздөгү сүйлөгөн сөзү. (Кыргыз ССРи, Өзгөн райондук округу). «Кызыл Кыргызстан», 1949, 15-март.
96. Улуттар Советинде. 1947-жылдагы СССРдин мамл. бюджетинин жөнүндө доклад боюнча жарыш сөздөр. Депутат Т.Кулатовдун сөзү. (СССР Жогорку Советинин заседаниелеринде). – «Кызыл Кыргызстан», 1947, 26-февраль.
97. Фрунзе шаарынын партиялык активинин чогулушунда. (Кыргызстан Эл Комиссарлар Советинин Председатели, ВКП(б) нын XVIII съездинин делегаты жолдош Т. Кулатовдун сөзү). – «Кызыл Кыргызстан». 1939, 10-апрель.
98. Чоң жана ынтымактуу үй-бүлөдө. (Респ. коммунисттик курулушунан). – «Ысык-Көл правдасы», 1972, 30-декабрь.
99. Элдик демократиянын өнүгүшүндөгү жаңы этап. – «Советтик Кыргызстан», 1961, 6-декабрь.

100. Кулатов Т. Элдин жыргалчылыгы үчүн. (Конституция күнүнө карата). — «Ленинчил жаш», 1967, 5-декабрь, № 143, 1-бет.

101. Эмгектеги жаңы жеңиштер үчүн СССР Жогорку Советинин депутаты Т.Кулатовдун шайлоочулар менен жолугушуусу. — «Советтик Кыргызстан», 1968, 24-ноябрь, 1-б. — «Ленинчил жаш», 1968, 23-ноябрь. № 139, 1-бет.

102. Эмгекчилер депутаттарынын жергиликтүү Советтеринин уюштуруу массалык иштеринин абалы жана аны мындан ары жакшыртуу чаралары жөнүндө (Кыргыз ССР Жогорку Советинин Президиумунун Председателинин доклады). — «Советтик Кыргызстан», 1966, 14-май.

МАЗМУНУ

Төрөбай Кулатовго.....	4
Улуу инсандын өмүрү өрнөк	5
Тубаса таланттын ээси	7
Алгы сөз	9
«Мени бир көрүп сүйүп калган»	15
Кулагын кантип ат тиштеген?	28
«Жалдагы үйүндө бир түн түнөдү»	35
«Кумурскага зыяны тийбейт эле...»	46
«Бир кем дүйнө: жашай түшсө болмок...»	54
Аял	60
«Төрөбайдай адам сейрек жаралат»	66
«Мен а кишинин баласындай элем»	79
Бийлик	95
Узун түндүн ойлору	99
«Түшүрбөгөн көлөкө, Төрөбай чындап төрө эле...»	103
«Тирүүсүндө легендага айланган инсан эле...»	110
Байлык	117
«Кулатов биздин 40 жылдык тарыхыбыз»	123
«Жардам бербесе уктай алчу эмес»	132
Карылык жөнүндө ой.....	139
Жол.....	142
«Чындыкты тайманбай айтчу»	148
«Элеси жүрөгүмдө сакталуу»	152
Кулатов партиялык тазалоого дуушар болгондо..	165

Пейил жөнүндө ой	167
«Таза болуудан өйдө эч нерсе жок...»	170
«Сталин менен жүзмө жүз сүйлөшкөн кыргыз эле»	175
«Аксакалдын жардамы тийбеген адам жок»	183
Өлүм жөнүндө ой	187
«Аксакалды элдик баатыр деп эсептеймин»	190
«Атам төрага болбогондо касиеттүү молдо болмок...»	198
«Мен атам менен сыймыктанам»	204
Аксакалдын асыл сөздөрүнөн	210
Төрөбай Кулатовдун өмүрүнүн урунттуу учурлары	217
Төрөбай Кулатовдун кыргыз тилинде жарыяланган эмгектери	219

Көркөм-адабий басылма

ЭРМАТОВ ЭГЕМБЕРДИ

ЛЕГЕНДАГА АЙЛАНГАН ИНСАН

(Маек-эссе китеп)

Сүрөтчүсү *Р. Исаков*

Корректорлору *Р. Сакелова, Э. Эгемберди кызы*

Компьютерге калыпка салган *Р. Терибаева*

Компьютерге терген *Г. Амиракулова*

Басууга 11.04.2008. кол коюлду. Офсет кагазы.

Кагаздын форматы 84x108¹/₂₂.

Көлөмү 14,5 басма табак +1,0 вкл.

Заказ 30. Нускасы 1000.

«Бийиктик» басмасы

Бишкек шаары

Ю. Абдрахманов көчөсү, 170 «А»

тел.: 66-75-56, 66-75-58